T.C. VAN
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇİVİ YAZILI BELGELER IŞIĞINDA

URARTU DİLİ'NİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Orhan VAROL

İSTANBUL - 2005

T.C. VAN
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇİVİ YAZILI BELGELER IŞIĞINDA

URARTU DİLİ'NİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Orhan VAROL

2. Danışman
Prof. Dr. Ali M. DİNÇOL

Danışman
Prof. Dr. Veli SEVİN

İSTANBUL - 2005

ÖNSÖZ

Bu çalışma; Prof. Dr. **Ali M. Dinçol**'un desteği ve emekleri ile, İstanbul Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (**TEBE**)'nün sağladığı imkanlarla gerçekleşebilmiştir. Bundan dolayı öncelikle ve özellikle Ali Dinçol'a ve TEBE'nin varlığını borçlu olduğum herkese sonsuz minnettarlıkla çok teşekkür ederim.

Ayrıca beni yüksek lisans öğrencisi olarak kabul eden ve tez konusu seçimimde ve sonrasında yardım ve desteklerini sürdürerek Ali Dinçol'la çalışma imkanı bulabilmemi sağlayan, Prof. Dr. **Veli Sevin**'e, sonsuz saygılarımı belirterek çok teşekkür ederim.

Tez çalışmasını hazırlama süresi içerisinde birçok konuda yardım ve desteklerini aldığım Ali Dinçol'un saygıdeğer eşleri Prof. Dr. **Belkıs Dinçol**'a, asistanları **Metin** ve **Meltem Alparslan'**a ve **Hasan Peker**'e çok teşekkür ederim.

Konu hakkındaki yeni yayınlardan yararlanma imkanı bulabilmem için yardımcı olan, Erivan-Doğu Bilimleri Enstitüsü'nden Dr. **Ervand Grekyan**'a ve Ali Dinçol'un aracılığıyla henüz yayınlanmış eserinden faydalanma imkanı bulabilmemi sağlayan, Tübingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. **Gernot Wilhelm**'e, ayrıca teşekkür etmek isterim.

KISALTMALAR

AA : Abhazo Adıge

"a.g.e" : adı geçen eser

Aksan 2003 : Doğan Aksan, *Her Yönüyle DİL / Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I. TDK. Yayınları, Ankara, 2003

ANAR : Anadolu Araştırmaları

ARAT : Arkeo Atlas Dergisi

ASYA : Arkeoloji ve Sanat Yayınları

"a.y." : aynı yazar

bkz. : bakınız

Diakonoff 1986 : I.M. Diakonof - S.A.Starostin, *Huro-Urartian as an Eastearn Caucasian Language,* R. Kitzinger, München, 1986

Dinçol 1994 : Ali M. Dinçol, *Cultural and Political contacts between Asyria and Urartu*, Tel Aviv 21: 1994, 3-21

Dinçol 2003 : Ali M. - Belkıs Dinçol, Toplumsal Tarih Dergisi, *Urartu Dili ve Yazısı,* İstanbul, 2003

Drg : Dargice

Ek. : Ekler

erg : ergatif

Harutyunyan 2001 : N. V. Harutyunyan*, Corpus urartskich klinoobraznych nadpisei* (*Corpus of Urartian Cuneiform Inscriptions)*, Erivan, 2001

HU : Hurri-Urartu Dilleri

instr : instrumental

intrn : intransitif = geçişsiz

König 1950-55 : Friedrich W. König, *Handbuch der chaldischen inschriften*, Archiv für Orientforschung, Beiheft 8. Selbstverlag Ernst Weidners. Graz, 1950-55

kas. : kasus = hal

L : Lezgice

Lk : Laki Dili

Loon 1966 : M. N. van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, 1966

MDK : Merkez Doğu Kafkas Dili

Melikişvili 1960 : G. A. Melikişvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi*, Izdatel'stvo Akademii Nauk, Moskova, 1960

Melikişvili 1971 : G. A. Melikişvili, *Die Urartaische Sprache,* Bıblıcal Institute Press, Roma, 1971

M.Ö. : Milattan önce

N : Nakh Dili

Örn. : Örnekler

Payne 1995 : M. R. Payne, *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995

plur : plural = çoğ : çoğul

RHA : Revue Hittite et Asianique

s : Sayfa

sing. : singular = tek : tekil

SMEA : Studi Micenei Ed Egeo - Anatolici

şah. : şahıs = prs. : person

TDK : Türk Dil Kurumu

TEBE : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

trn : transitif = geçişli

TTK : Türk Tarih Kurumu

VDİ : Vestnik Drevnej İstorii

v.b. : ve benzeri

v.d. : ve devamı

Wilhelm 2004 : Gernot Wilhelm, "Urartian", *The Cambridge Encyclopedia of theWorld's Ancient Languages,* Cambridge, 2004, 119-137

Wilhelm	2004 :	Gernot Wilhelm, “Hurrian”, The Cambridge Encyclopedia of theWorld’s Ancient Languages, Cambridge, 2004, 95-118,
YKY : Yapı Kredi Yayınları		
y.y. : yüzyıl		
yz : yazıt		
Zimansky	1998 :	P. E. Zimansky, Ancient Ararat, *A Handbook of Urartian Studies*, Delmar, Caravan Books Newyork, 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ……IV

KISALTMALAR ……V

1. GİRİŞ ……......1
1.1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI ……1
1.2. YÖNTEM VE DÜZEN ……2

2. URARTU UYGARLIĞI'NIN KISA TARİHÇESİ VE TANIMI …….....4
2.1. KRALLIK ÖNCESİ URARTU (BEYLİKLER DÖNEMİ) …….....4
2.2. URARTU (BİAİNİ) KRALLIĞI ...……...6

3. URARTUCA ARAŞTIRMALARI ……....11
3.1. ERKEN DÖNEM GÖZLEM ve KAYITLARI ...……...11
3.2 DİL BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ve SONUÇLARI ……..12

4. URARTU DİLİ VE YAZISI ……....17
4.1. URARTUCA'NIN DİL AKRABALIKLARI ……17
4.1.1. HURRİ - URARTU DİL İLİŞKİSİ ……..19
4.1.2. HURRİ URARTU - KAFKAS DİLLERİ İLİŞKİSİ ……....23
4.1.3. URARTU DİLİ'NİN KÖKENİ HAKKINDAKİ
DEĞERLENDİRMELER ……25
4.2. URARTU ÇİVİ YAZISI GELENEĞİ ……....29
4.2.1. YAZI VE ÇİVİ YAZISI.……...29
4.2.2. URARTU ÇİVİ YAZISI GELENEĞİ'NİN OLUŞUMU ……....30
4.2.3. URARTU ÇİVİ YAZISI SİSTEMİ ……33
4.2.4. URARTU ÇİVİ YAZILI BELGELERİ ……...37

5. URARTU DİLİ'NİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ ……....41
5.1. URARTU DİLİ'NİN FONETİK YAPISI
(SES BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ) ……....41
5.1.1. VOKALLER ve KONSONANTLAR
(ÜNLÜLER ve ÜNSÜZLER) ……....42
5.1.2. URARTUCA'NIN FONETİK KURALLARI ……45
5.2. URARTU DİLİ'NİN MORFOLOJİK YAPISI
(BİÇİM BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ) ……...49
5.2.1. NOMINAL YAPI (İSİM SOYLU KELİMELER) ……..49
5.2.1.1. SUBSTANTIFLER ve ADJEKTIFLER
(ADLAR ve SIFATLAR) ……...……...49
5.2.1.1.1. İSİM SOYLU KELİMELERİN
DEKLİNASYONLARI (ÇEKİMLERİ) 52
5.2.1.2. PRONOMENLER (ZAMİRLER) ……....59
5.2.1.3. DİĞER KELİME FORMLARI ……....62
5.2.1.3.1. ADVERBLER (ZARFLAR) ……62
5.2.1.3.2. POSTPOZİSYONLAR ……62
5.2.1.3.3. PREPOZİSYONLAR ……....63

5.2.1.3.4. KONJUNKTİONLAR (BAĞLAÇLAR) ……...64
5.2.1.3.5. PARTİKELLER ……....65
5.2.1.4. NUMERALLER (SAYILAR) ……..65
5.2.2. VERBAL (FİİL) YAPI ……....66
5.2.2.1. TRANSİTİF (GEÇİŞLİ) FİİLLER ……...66
5.2.2.2. İNTRANSİTİF (GEÇİŞSİZ) FİİLLER ……69
5.2.2.3. FUTURUM (GELECEK ZAMAN) BİLDİREN FİİLLER ……..70
5.2.2.4. DİĞER FİİLİMSİ FORMLAR ……71
5.2.2.5. İMPERATİF (EMİR KİPİ) ……...72
5.2.2.5.1. AKTİF (ETKEN) İMPERATİF ……72
5.2.2.5.2. PASSİF (EDİLGEN) İMPERATİF ……...73
5.2.2.6. DİLEK KİPİ ……74
5.2.2.7. GEÇMİŞ ZAMAN DİLEK KİPİ ……74
5.2.2.8. PARTIZIPIUM (ORTAÇ) PASSİVİ ……...74
5.2.2.9. NOMINA ACTIONIS (İŞ ve EYLEM İSİMLERİ) ……75
5.2.2.10. DÜZENSİZ FİİL MANU “OLMAK, VAROLMAK” ……...75
5.2.2.11. -LALANİ İLE BİTEN FİİL FORMLARI ……..76
5.3. SENTAX (SÖZ DİZİMİ) ……76

6. ÖRNEK URARTU YAZITLARI ……..……...82

7. SONUÇ ……89

8. KAYNAKLAR ……93

9. ÖZET-SUMMARY ……....99
9.1**.** ÖZET ……..99
9.2**.** SUMMARY ……..100

10. EKLER ……....101
10.1. URARTUCA-TÜRKÇE SÖZLÜK ……101
10.2. URARTU ÇİVİ YAZISININ İŞARET LİSTESİ ……...110
10.3. HARİTA, RESİM VE TABLOLARIN AÇIKLAMASI ……113

1. GİRİŞ

1.1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Ünlü tarihçi Herodot'un Alarodiler[1]; kutsal kitaplardan Tevrat'ın ise, Ararat Halkları olarak tanımladığı Urartular; Van (Tuşpa) ili başkent olmak üzere, geniş bir coğrafyaya egemen olarak, iki yüz yıldan fazla hüküm sürecek büyük bir krallık kurmuşlardır. Urartular bu dönemde, Doğu Anadolu Bölgesi'ne altın çağlarını yaşatmışlardır.

Birçok antik uygarlığa ait yazılı belgelerde ve dini kitaplarda hakkında bilgiler bulunmasından dolayı hem tarihsel hem de dinsel açıdan büyük bir öneme sahip olan Tufan Olayı (Nuh Tufanı) 'nın sonucunun gerçekleştiğine inanılan Ararat (Ağrı) Dağı'nın bulunduğu bölgelere hakim ve yazı kültürüne sahip olan ilk halk topluluğu Urartular'dır.

Günümüzden 2500-3000 yıl önce yaşamış olmalarına rağmen, birçok görkemli mimari yapıda ve sanat eserinde yer alan Urartu yazıtları, adeta, tarihin tanıklığını yeniden yaşamaya davet etmektedir.

Anlaşılacağı gibi, Urartu Uygarlığı'nın ve bu uygarlığa ait yazı ve dil kültürünün bilimsel verilerle araştırılması, sadece Anadolu ve Yakındoğu'yu değil tüm dünyayı ilgilendiren büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın temel amacı; büyük bir tarihsel öneme ve değere sahip olan Urartular'ın çivi yazılı belgelerinin verileriyle, Urartu Dili'nin Yapısal Özellekleri (Fonolojik ve Morfolojik Yapısı) hakkında bilgiler sunabilmektir. Aynı zamanda Urartular'ın tarih ve kültürlerini (özellikle dil ve yazı alanlarında) kökenleri ile değerlendirerek konunun anlam bütünlüğünü daha da belirginleştirebilmektir. Bu kapsamlı yönü ile çalışma; daha açıklayıcı bir özellik kazanarak, konu hakkında ön bilgi sahibi olmayan kesimlere de hitap ederek önemli bilgiler sunabilmektedir.

---

[1] I. M. Diakonoff, *Alarody*, VDI 212 (1): 1995, 116-123

1.2. YÖNTEM VE DÜZEN

Çalışma Düzeni:

Söz konusu çalışmanın hazırlanabilmesinde, danışman Hocalarımız'dan Prof. Dr. Veli Sevin'in değerli öneri ve yönlendirmeleri ilk adımları oluşturmaktadır. Bu sayede İstanbul Üniversitesi'nden, 2. tez danışmanımız, Prof. Dr. Ali Dinçol'dan yaklaşık, bir eğitim-öğretim yılı sürecek Urartuca dersi alma imkanı elde edilebilmiştir. Bu süre içerisinde, İstanbul Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE), kütüphane ve bilgisayarından, faydalanma imkanlarını sunarak, tez çalışmasının hazırlanabilmesinde önemli yardımlar sağlamıştır. Ayrıca Ankara Türk Tarih Kurumu (TTK) ve İstanbul, Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphaneleri, kaynak ihtiyaçlarının sağlanabilmesinde başvurulan önemli mekanlar olmuştur.

Tez Yazım Düzeni:

Çalışmamızın 1'inci bölümünü oluşturan Giriş'in ilk kısımlarında, konunun hazırlanmasındaki önem ve amaca ana hatlarıyla değinilmiş, çalışmanın oluşturulmasında izlenen yol belirtilmiştir. Hiçbir dil ait olduğu uygarlığın tarihi, ve kültürel değerlerinden ayrı olarak düşünülemez. Bundan dolayı çalışmamızın 2. bölümünde; Urartular'ın henüz bir krallık haline gelmedikleri, Beylikler halinde yaşadıkları dönem ve bu dönemde Krallığın oluşması için Yakındoğu'nun en büyük gücü olan Assur Krallığı'na karşı verdikleri mücadelelere ve bunların gerekçelerine değinmeye çalıştık. Urartu Krallığı'nın kuruluşu ile politik ve kültürel gelişimini yansıtan faaliyetlerinin kısaca belirtilmesini de ayrıca gerekli gördük.

Urartu Medeniyeti'nin konuştu dil ve bu dilin yaşatılmasında kullanılan yazı şekli olan Çivi Yazısı hakkındaki araştırmaları, ilk dönemlerden itibaren araştırmacılarıyla ve önemli gelişmeleriyle belirtmek tezimizde 3. bölümde işlenen bir başka önemli konudur.

Söz konusu araştırmalar ile; Urartu Dili'nin özelliklerinin ve Hurri Dili ile olan yakın ilişkisinin büyük oranda saptanması, çalışmamızın 4. bölümü içerisinde; Urartuca ve Hurrice arasında olan dil ilişkisi boyutunu kökenine dair bazı değerlendirmeleri de sunarak belirtme ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca Hurri-Urartu ve Kafkas dilleri arasındaki ilişkilere de ayrıca değinilmektedir.

Çalışmamızın aynı bölümünde Urartular'ın krallık dönemi ile birlikte tanıştıkları ve kendi dillerine uyarladıkları Yeni Assur Yazı Sistemi, ve bu yazı sistemi ile yazılan Urartu Yazılı Belgelerine dair bilgiler bir çok yönü ile ele alınmıştır.

Urartu Dili'nin Yapısal Özelliklerini, çalışmamızın 5. bölümünde fonolojik ve morfolojik olarak iki ana bölümde değerlendirdik. Urartu Dili'nin gramer yapısı ile ilgili bu güne kadar ortaya çıkarılan bir çok özellik bu bölümde çeşitli örneklerle belirtilmektedir.

Çalışmamızın 6. bölümünde; transkripsiyon ve Türkçe'ye çevirileri ile birlikte bazı Urartu yazıtlarının açıklamalarını vermeyi uygun gördük. Bu yazıtlar sayesinde Urartuca'nın hangi tür malzeme üzerinde ne çeşit konuları içerdiği hakkında bir takım bilgiler elde edinilebilmektedir. Ayrıca yazıtlar içerisinde kullanılan sözcük formları ve cümle kurguları, Urartu Dilbilgisi'nin anlaşılmasında oldukça betimleyicidirler.

Sonuç kısmında, çalışma içerisinde değinilen konular yeniden değerlendirilerek önemli özellikleri ile tekrar ele alındı ve bazı yorum ve öneriler burada ortaya konuldu. Bu bölümü çalışma için kullanılan kaynaklar ile Türkçe ve sonrasındaki İngilizce özet kısımları takip etmektedir. Ekler kısmında, Urartuca'nın öğrenilmesinde büyük yardımı olacak Urartuca-Türkçe sözlük ile Urartu Çivi Yazısı'nın İşaret Listesi ve ayrıca harita, resim ve tablolar listesi yer almaktadır.

Çalışmanın hazırlanmasında Yüzüncü Yıl Üniversitesi tez yazım kuralları uygulanmıştır. Metin, dipnot ve kaynaklar kısımlarında uygulanan kısaltmalar önsöz sonrası (s. V-VII) belirtilmektedir.

2. URARTU UYGARLIĞI'NIN KISA TARİHÇESİ VE TANIMI

İlgili tarihi kaynakların (filolojik belgeler ve arkeolojik materyalin) değerlendirilmesi sonucunda, Urartu Tarihi'nin; **Beylikler** ve **Krallık** Dönemi olarak iki ana devreye ayrıldığı görülmektedir.

2.1. KRALLIK ÖNCESİ URARTU (BEYLİKLER DÖNEMİ)

Milattan önce (M.Ö) 13. yüzyılın Anadolu siyasal tablosuna baktığımız zaman; Orta Anadolu'da son parlak dönemlerini yaşamakta olan Hitit İmparatorluğu ve onun güneydoğusunda bulunan Mitanni (Hanigalbat) İmparatorluğu belirgin güçler olarak Yakındoğu tarihine yön vermekteydiler. Önce Mitanni, daha sonra da Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Anadolu'nun güç hakimiyeti, Mezopotamya'nın o dönemki büyük gücü olan Assur'un eline geçmişti[1]. Bu süreç yaşanırken ve de sonrasında; Mitanni İmparatorluğu'nu kuran halkların çoğunluğunu oluşturan Hurriler ile doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde birbirinden bağımsız halde yaşayan farklı erken demir çağ beylikleri, Assur İmparatorluğu tarafından gelen baskılara karşı birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu oluşumun tanıklığını yaşamış olan Assur Kralı I. Şulmanu-aserid tahta çıktığı ilk yıl (M.Ö. 1274), daha sonra Urartu Devleti'ni kuracak olan bu kavimler (beylikler) hakkındaki ilk bilgileri bizlere vermektedir[2]:

"*Efendim Assur beni sadakatle kendisine ibadet için seçtiği zaman; krallığımın ilk yılında bana saltanat, silah ve asker vererek, esmer tenli insanlara hükmetmeği ve gerçek tahtı sağladı.* ***Uruatri*** *bölgesi halkları bana karşı ayaklandı. Tanrım Assur ve efendilerim büyük tanrılara, dua ettim. Ben ordularımı topladım ve onların güçlü dağ*

---

[1] J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu,*Ankara, 2001, 170 v.d. ;
Ali M. Dinçol, *Cultural and Political contacts between Asyria and Urartu*, Tel Aviv1994*,* 21: 16 ;

[2] Albert Kirk Grayson, *Assyrian Royal İnscriptions*, Volume I, Wiesbaden, 1972, 81
Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* (Başlangıcınndan Perslere Kadar), Genişletilmiş basım,DER Yayınları, İstanbul, 2003, 204

kalelerine saldırdım. Himme, Vatqun, Maşgun, Salua, Halila, Luha, Nilipahri ve Zingun bölgeleri ve savaş güçlerini ele geçirdim. Onların 51 kentini yıktım, yaktım mallarını ve insanlarını alıp götürdüm. 3 günde, tüm ***Uruatri*** *bölgesi halkına, Efendim Assur'un ayakları altında, boyun eğdirttim. Gençlerini hizmetime aldım ve* ***Uruatri*** *bölgesi halkını bana büyük haraç (vergi) vermeye zorladım*.

Assur'un diğer halklar üzerinde yaratmaya çalıştığı baskı rejimi (Uruatri Bölgesi Halkları örneğine bakarak değerlendirdiğimizde) açıkça belli olmaktadır. I. Şulmanu-aserid'den sonra tahta çıkan bazı Assur Kralları da, daha sonra Urartu Krallığı'nın hakimiyet alanı olacak bölgelerde yaşayan, **Nairi Uruatri ve Hubuşkia** gibi konfederasyonlardan ve onların yaşadıkları bölgelere yaptıkları askeri seferlerden, yazıtlarında bahsetmektedirler[3].

Assur'un bu uğraşlarının ana nedenleri; hakimiyet sınırlarını genişletmekten çok, söz konusu bölgelerin ekonomik zenginliği olan bakır ve demir madeni yataklarından faydalanmak, önemli geçiş ve ticaret yollarını elinde bulundurabilmek ve ayrıca üstünlüğünü sürekli kanıtlayarak, bölge halklarından haraç (vergi) almaya devam edebilmekti[4].

Urartu Krallığı'nın kuruluşu öncesindeki gelişmeler konusunda, Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Ermenistan'da yapılan arkeolojik çalışmalar önemli bilgiler sağlamış; aşiret beylerinin etrafı surlarla çevrili yönetim merkezleri ile mezarlıklar ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, sonraları Urartu Devleti'nin merkezini oluşturacak olan Van Gölü havzasında M.Ö. 2. binyılın son yüzyıllarından başlayarak gitgide bir nüfus yoğunluğu ortaya çıkmıştır. Gölün kuzey kıyılarındaki Ünseli ile güneydoğu kıyılarındaki Dilkaya'da, Erçek Gölü kıyısındaki Karagündüz'de, Van yakınlarındaki

---

[3] M. Salvini, *Nairi e Ur(u)atri*, Inculabula Graeca, Vol. 16, Roma, 1967 ;
Jak Yakar, Ethno Archaeology of Anatolıa, *Rural Socıo-Economy in the Bronze and Iron Ages,* Jerusalem, 2000, 433 ;
Altan Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler,* İzmir, 198, 410 ;
Ali M. Dinçol, Cultural and Political contacts between Asyria and Urartu, Tel Aviv 21: 1994, 3-21

[4] Taner Tarhan, *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları,* İstanbul, 1978

Yoncatepe'de ve son olarak da Hakkari kent merkezi içinde bu aşiretlere ait mezarlıklar ve steller arkeologlarca ortaya çıkarılmıştır[5].

Ekonomik zenginliklerini ve bağımsız yaşama isteklerini korumaya çalışan aşiret beyleri[6], M.Ö 13. ile 9. yüzyıllar arası olan dönemde Assur Krallığı'na karşı birçok mücadele vererek, Urartu Krallığı'nın kuruluşuna sebep olacak gelişmelerin yaşanmasını, sağlamışlardır. Bu süreci arkeologlar, arkeolojik-stratigrafik bir ifade olarak "Urartu Öncesi" ya da Ön Urartu anlamında "Proto Urartu" olarak ifade etmektedirler.

2.2 URARTU (*BİAİNİ*) KRALLIĞI

Urartu Krallığı'nın tarih sahnesine çıkışı hakkındaki ilk bilgileri, yine bir Assur Kralına ait olan yazılı belgelerden, öğrenmekteyiz. Assur Kralı III. Şulmanu-aserid, saltanatının üçüncü yılında (M.Ö. 858), Urartu Kralı Arame'nin krali kenti Arzaşkun'u yağmaladığından söz etmektedir[7].

Bu bilgi; dağınık halde yaşayan beyliklerin, artık krali-merkezi bir otorite altında birleşme ihtiyaçlarının, uygulamaya geçtiğini, ifade etmektedir. Yine aynı Assur Kralı, başka bir yazıtında Arame'den sonra, bu yeni krallığın yönetimini eline geçiren bir başka isim; I. Sarduri ve başkenti Tuşpa (Van) hakkında bilgiler vermektedir (M.Ö. 832) [8]. Urartu Kralı I. Sarduri'den itibaren artık kendilerine : Bia Ülkesi'nin İnsanları "***bia-i-ni-li***[9]***"*** diye hitap eden Urartu Uygarlığı'na ait yazılı belgeler de ortaya çıkmaya başlamaktadır (resim 1).

---

[5]Veli Sevin, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, *Eski Anadolu ve Trakya* (Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar) İstanbul, 2003-b , 195 ;
[6]"a.y.", *Urartu Devleti*, ARAT, İstanbul, 2005, 69-72
[7]Charles Burney and David Marshall Lang, *The Peoples Of The Hills,* Londra 1971, 130 ;
Taner Tarhan, *Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve KurucuKrallardan Lutipri = Lapturi* 69-114 ;
Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997, 21-23
[8]Taner Tarhan, *Tuşpa-Van Kalesi*, ARAT, İstanbul, 2005, 126-131
[9]Gernot Wilhelm, The Cambridge Encyclopedia of theWorld's Ancient Languages, *Urartian,* 2004, 119

Böylece beylikler döneminden itibaren sadece Assur kaynaklarından elde edebildiğimiz tek yönlü yazılı bilgilere Urartu yazıtları da eklenmiştir. Urartu ve Assur yazılı belgeleri ile arkeolojik materyaller aracılığıyla Urartu'nun Krallık Döneminde;

Yönetim; Urartu Krallığı yakındoğudaki diğer örnekleri gibi monarşik-teokratik bir yönetim biçimini ile idare edilmekteydi. Kral Ülkeyi ve orduyu yöneten mutlak güç statüsünde ve bu gücünü; başta Tanrı Haldi olmak üzere diğer Urartu tanrıları sayesinde pekiştirmekteydi[10].

Krallık babadan oğula geçmekteydi. Bazen, İşpuini, Minua, İnuşpua örneği gibi baba-oğul-torun aynı dönemlerde iktidarı paylaşarak seferlere çıkıp ve yazıtlar yazdırabilmekteydiler. Urartu'da eyalet yönetiminde EN.NAM adı verilen valiler bulunmaktaydı[11].

Sınırları; İlk kurulduğunda yalnızca Van Gölü'nün doğu ve kuzey kıyılarını egemenliği altına almış olan Urartu, Assur baskısının daha az hissedildiği dönemlerde sınırlarını kuzeyde; Sevan Gölü'nden güneyde Zagros Dağları'na, doğuda; Urmiye Gölü ve hatta Hazar Denizi'ne, batıda; Erzincan Elazığ ve Malatya'ya kadar genişletti (harita 1). Günümüz Van şehrinden farklı yönlere giden anayolların büyük bölümü de Urartu döneminde oluşturulmuştur.

Mimari ve Sanat; Assur yazıtlarında da bahsedilen, genelde kayalık alanlar üzerine, savunma, korunma ve önemli yolları gözetleme amaçlı olarak inşa edilen Urartu Kaleleri[12], Urartu askeri mimarisinin tüm görkemini binlerce yıldır ayakta durarak sergilemektedir.

Özellikle başkent Tuşpa'da inşa edilen Krallara ait kaya mezarları Urartu anıtsal mezar mimarisi ve taş yontma işçiliğinin mükemmelliğine ait örneklerdir[13].

---

[10] Haldi hakkında bkz.: Dinçol 1994, 9-11

[11] Taner Tarhan, *The Structure of the Urartian State*, ANAR, 1983, 295-310 ;
P. E. Zimansky, *The Structure of the Urartian State*, Oriental Institute Press, Chicago, 1985

[12] M. N. van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, 1966, 38-42 ; T. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997, 50-56

[13] Veli Sevin, *Van Kalesi'nden Bir Kaya Mezarı ve Urartular'da Ölü-Yakma Geleneği,* ANAR, İstanbul,

Sivil mimariye ilişkin yapılan araştırmalarda halkın; genelde, dışkent denilen kale eteklerinde, ortada salon ve iki yanında odaları bulunan dikdörtgen planlı evlerde yaşadıkları anlaşılmıştır.

Urartu Sanatı'nın en güzel örneklerini maden işlemeciliğinde görmekteyiz. Adak levhaları[14], Ordu'nun savaş gereksinimlerini karşılayan; kılıç, kalkan, miğfer, ok uçları, kemerler, at koşum takımları[15] ... ile süsleme ve takı sanatına ait küpeler, bilezikler, süs iğneleri ve fibulalargibi bir çok sanat eseri Urartu'nun bu alandaki becerisini ortaya koymaktadır[16].

Urartular ayrıca fildişi ve çanak çömlek işçiliğinde de önemli eserler yaratmışlardır[17]. Urartular'ın gündelik yaşamına ilişkin olarak yapılan, kırmızı renkli çanak çömleklerin yanı sıra bezemeli vazolar ve çeşitli şekillerdeki riton eserler Urartular' ın keramik işleme sanatındaki hünerlerini sergilemektedir[18].

Ekonomik yaşam; Urartu ekonomisi büyük oranda ülke sınırları içerisindeki tarımsal üretim ile hayvancılığa dayanmaktaydı. Bunun yanında zengin maden kaynakları ve savaşlardan elde edilen ganimetler de ekonomik yaşama yön verebilmekteydi.

Urartu'nun yönetiminde olduğu gibi ekonomik yaşamında da merkezi bir politikanın hakim olduğu gözlenebilmektedir. Ekonomik yaşamı canlı ve işler tutabilmek amacıyla Krallar tarafından hakimiyet alanları içerisinde pek çok sulama kanalı ve barajlar inşa edilmiştir.

Din ; Urartu Krallığı'nın oluşumunda rol oynayan halklar farklı dinsel inançlara sahip olabilmekte ve farklı tanrılara ibadet edebilmekteydiler. Urartu Kralları, merkezi

---

1980,151-158 ; Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 2000, 22-39 ;
[14] Loon 1966, 101,102 ; Veli Sevin, *Giyimli Adak Levhaları*, ARAT, İstanbul, 2005, 93
[15] Loon 1966, 121-125 ; Veli Sevin, *Assur ve Urartu At Koşum Takımları Üzerine Bir Not – A Comment on the Assyrian and Urartian Horse Trappings*, ANAR 6: 111-132 ;
[16] Oktay Belli, *Urartu: Savaş ve Estetik*, İstanbul, 2003, 133 -276 ;
Veli Sevin, *Urartu Sanatı*, ARAT , İstanbul, 2005, 116, 117
[17] Loon 1966, 131 ; Charles Burney, *From Village to Empire*, An İntroduction to Near Eastern Archaeology, Oxford, 1977, 178 ;
[18] Loon 1966, 29-38 ;

otoritenin sağlamlığını ve sürekliliğini sağlamak için, ülke sınırları içerisinde bulunan uluslar ile daha sonra hakimiyetleri altına aldıkları diğer ulusların inançlarına saygı göstermiş ve bu halklara ait tanrıları kendi panteonlarına (tanrılar listesine) katmışlardır. Bunun kanıtı Van il merkezi sınırları içerisindeki Meherkapı kutsal kaya nişi yazıtındaki tanrı ve tanrıça adlarından açıkça belli olmaktadır[19]. İbadetlerin gerçekleştirilebilmesi için tanrılara adanmış Meherkapı (Haldi Kapısı) gibi açık hava tapınakları ile genelde kaleler içinde yer alan kule tipli, rizalitli tapınaklar bulunmaktaydı. Belirli zamanlarda bu tanrılar için kurbanlar da sunulmaktaydı[20].

Dil ve Yazı; İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değineceğimiz bu konulardan; Urartu Dili; ergatif yapıya sahip olması ve etimolojik açıdan olan benzerlikleriyle, Hurri Dili ve Kuzeydoğu Kafkas Dilleri'yle ilişkilendirilmektedir. Urartular; Yeni Assur Çivi Yazısı ve geç Hitit Kent Devletçikleri'yle olan ilişkiler sonucunda dar kapsamlı ve kısa süreli de olsa Hiyeroglif yazı sistemini kullanmışlardır.

Krallığın sonu; Urartu Krallığı'nın nasıl sona erdiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri : Urartu Krallığı'nın; M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru, Assur İmparatorluğu'na son veren olaylarla birlikte tarih sahnesinden çekildiğidir. Diğer görüş ise Krallığın; M.Ö. 585 yılında Medler ve Lidyalılar arasında gerçekleşen Kızılırmak Savaşı'ndan hemen önce Urartu topraklarından geçen Medler tarafından yıkılmış olduğudur. Bu tarihten sonraki İskit saldırılarıyla Urartu Krallığı'nın artık tarih sahnesinden silindiği düşünülür[21].

---

[19] M.Salvini, *The Historical Background of the UrartianMonument of Meher Kapısı*, AnatolianIronAges , III. 1994 205-210 ; Taner Tarhan - Veli Sevin, *Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı, -The Relation between Urartian Temple Gatesand Monumental Rock Niches* - Belleten 39 (155):1975 389-412 ; Altan Çilingiroğlu, *Urartu Dini*, ARAT, İstanbul, 2005,114, 115

[20] Oktay Belli, *The Anzaf Fortresses and the Gods of Urartu*, ASYA, İstanbul, 1999, 37-64 ;

[21] Veli Sevin, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, *Eski Anadolu ve Trakya* (Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar) İstanbul, 2003-b , 208-209 ; Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997, 47, 48 ;

Urartu Kral Listesi

Arame(?) : M.Ö. (858 - ?)

Lutupri / Lapturi : M.Ö. (?)

↓

I.Sarduri : M.Ö. (840 – 830)

İşpuini : M.Ö. (830 – 810)

Minua : M.Ö. (810 – 786)

İnuşpua : M.Ö (?)

I. Argişti : M.Ö. (786 – 764)

II. Sarduri : M.Ö. (764 – 735)

I:Rusa : M.Ö. (735 – 714)

II. Argişti: M.Ö.(714 –685)

II. Rusa : M.Ö. (685 – 645)

Erimena : M.Ö (?)

III. Rusa : M.Ö (?)

III. Sarduri : M.Ö (?)

IV Sarduri : M.Ö. (?).

3. URARTUCA ARAŞTIRMALARI

3.1. ERKEN DÖNEM GÖZLEM ve KAYITLARI

Urartu Dili'nin tarihsel ve kültürel içeriği ile dilbilimsel özelliklerinin anlaşılmasına yönelik araştırmaların başlamasından önce, yani, yaklaşık olarak; 19. yüzyıl ortalarına kadar devam edecek olan, erken dönem gözlem ve kayıtları, dilbilimcilerin, Urartuca'nın çözümüne yönelik, ilgilerini çekerek, harekete geçirip, incelemelerinin başlaması için oldukça önemli bilgi ve belgeler sağlamıştır. Bunlar :

Osmanlı döneminin ünlü seyyahı *Evliya Çelebi* 1655 yılında Osmanlı devlet işlerinde görevli olarak Avrupa, Afrika ve Asya'yı dolaştığı sırada Van'a da gelmiştir. Van şehrinin bu yüzyıldaki durumunu yansıtan anlatımlarının yanı sıra Van Kalesi'ndeki Urartu yazıtlarını "rumuz ve işaret" şeklinde "hattı ibret - nümânlar" diye tasvir etmiştir[1].

1839'da Anadolu ve İran'a seyehati sırasında önemli keşiflerde bulunan Fransız seyyah ve arkeolog *Charles Texier* Van'ı da ziyaret ederek şehrin o dönemdeki planını ve gravürünü çizmenin yanında, (resim 2 a,b,c) Van Kalesi'ndeki mezar odalarını inceleyerek kaledeki yazıtları kopyalamıştır[2].

1846 yılında, Fransız *Xavier Hommaire de Hell*, ülkesi tarafından Yakın Doğu'yu incelemek üzere İran'a gönderilmişti. Fransız gezgini bu seyahati sırasında Van'da gözlemlerde bulunmuş ve Van Kalesi'nin öneminin Kalede bulunan yazıtlar ve büyük oluklar diye tanımladığı krali mezar odalarından ileri geldiğini bildirmektedir.

İngiliz seyyah ve arkeoloğu *Austen Henry Layard*, 1849 'da Van'a gelip, Musul'lu bir Hristiyan olan arkeolog *Hormuzd Rassam* ile birlikte Van Kalesi'nde

[1] Evliya Çelebi - Mehmet Zılli İbn-i Derviş, *Seyahatname,IV*, İstanbul, 1314/1897-98, 252-256
[2] Charles Texier, Description De I' Armenie, La Pers Et La Mesopotamia I, Paris, 1842, 11-13

araştırmalar yapmıştır. Layard Kale'deki ve çevre bölgelerdeki Urartu yazıtlarını kopya etmenin yanı sıra Kale'nin bir gravürü ile Urartu Krallarından I.Argisti'nin mezarının detaylı bir planını ve resmini yayınlamıştır. Halkın Hazine Kapısı veya Analıkız diye tanımladığı kale'nin kuzey eteklerindeki kutsal alanı da inceleyerek, burada kısa bir süre kazı yaptığını ve toprağa yarı gömülü steli açığa çıkardığını bildirmektedir. Toprakkale'de de incelemelerde bulunan Layard, Meherkapı (Taş Kapı/Çoban Kapı) yazıtı hakkında bilgiler vermiştir[3].

3.2. DİL BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ve SONUÇLARI

Van bölgesinde Urartu Krallığı'na ilişkin arkeolojik ve filolojik (dil bilimsel) değer taşıyan ilk bilimsel çalışmalar; 19. yüzyılın başlarında, Fransız bilim adamı Saint Martin ve Fransız Hükumeti'nin desteğiyle, Doğu Anadolu'ya gönderilen Alman bilim adamı *Friedrich Eduard Schulz* ile başlamıştır. M.S. 5. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçi Khroneli Moses'in eserindeki kayıtlardan; Van'da bulunan eski kalıntılar hakkında ilk bilgilerini edinen Schulz 1827 yılında Urartular hakkındaki ilk bilimsel araştırmalarını Van Kalesi, Şamran Kanalı ve Urartu yazıtlarını araştırarak gerçekleştirmiştir.

Schulz Van Kalesi'nde ve çevre bölgelerde bulunan 42 Urartu yazıtını kopya etmiş ve bunları 1828 yılında Paris'e göndermiştir. Van'dan Hakkari'ye (Cölemerg) doğru yaptığı bir inceleme gezisi sırasında öldürülmüş olan bu bilim adamının yaptığı kopyalar ancak 1840 yılında yayımlanabilmiştir. Schulz'un araştırmaları, Urartu yazıtlarına ilişkin ilk bilimsel verileri sunmanın yanı sıra, Urartu mimarisinin erken dönem değerlendirmeleri hakkında da önemi büyüktür.

Urartu dilinin çözümüne yönelik ilk bilimsel uğraş 1847 yılında, İngiliz bilim adamı *Edvard Hincks* ile başlamıştır. Schulz'un çalışmaları sonucunda ele geçirilen yazıtlardan özellikle I. Argişti'nin tekrarlamalı yıllıkları, Hincks'in, Assur ve Babil

[3] Vildan Sekmen, *Van ve Toprakkale'deki Araştırma veKazıların Tarihçesi,* İstanbul, 1990, Giriş II-XXI

yazıtlarında da görülen eş sesli bazı işaretlerin yanısıra "şehir" gibi bazı determinatifleri (belirteç işaretleri) keşfederek, bir kaç kelimeyi ve Urartu Kralları'ndan bazılarının adlarını doğru olarak okumasını sağlamıştır. Hincks, herne kadar, Urartu Dili'nin bir İndo-Avrupa dili olduğuna inanmakla yanıldı ise de, özel adları ve bazı olay sonuçlarını ayırt edip anlamayı başarması önemli gelişmedir.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Mezopotamya'nın Koyuncuk ve Nimrud şehirlerinde önemli keşiflerin gerçekleştirilmesi önce arkeologların; daha sonra, henüz tam olarak çözümlenmemiş Assur ve Babil dillerine ilişkin çivi yazılı belgelerin ele geçirilmesi, dilbilimcilerin ilgisini güneye çekmiştir. Böylece, 1850' li yıllarda çivi yazılı metinleri çözmedeki uğraşlar Semitik Akad Dili ve bu dilin lehçeleri olan Assur ve Babil Dilleri üzerinde yoğunlaştı. Bu dillere ait temel yazı kuralları anlaşıldıktan sonra Urartu dili hakkındaki araştırmalara devam edildi.

Urartu çiyazılı metinlerinin şifresini çözme işi, 1871 yılında *François Lenormant* ve 1872'de *A. D. Mordtmann* tarafından ele alındı. Lenormant metinlerin çözümü konusunda Hincks'e göre biraz daha ilerlemiş, Mordtmann ise bir kaç kelimenin daha anlamını bulmuştur. Fakat Assur Çivi Yazısı hakkındaki bilgisinin yetersiz oluşu, daha fazla ilerlemesini engellemiştir[4].

Dilin çözümüne yönelik pekte başarılı sayılmayan ilk denemelerin ardından 1880 yılında Fransız dil bilimci *Stanislav Guyard,* soruna ışık tutan yeni bir keşif yaptı. Bu keşif, Urartu kitabelerinin sonunda sıklıkla karşılaşılan bir ibare olup, Assurca kitabelerde aynı yerde bulunan lanetleme formülünü temsil ediyordu.

19. yüzyıl sonlarına doğru dilbilimciler Assur-Babil çivi yazılı belgelerinde bulunan ideogram (sümerogram/logogram) ve determinatif işaretlerini tespit ettikten sonra Urartu yazıtlarının ne hakkında olduklarını aşağı yukarı anlayabilmişlerdir. Bu bilgilere dayanarak, 1882 yılında *A. H. Sayce,* dilin temel özelliklerinin anlaşılmasında zorluklar yaşamasına rağmen çalışmalarıyla ilk başarılı çevirileri yapmayı başardı.

[4] P. E. Zimansky, Ancient Ararat, *A Handbook of Urartian Studies*, Delmar, Caravan Boks, Newyork, 1998, 101 v.d

Sayce, Urartu çivi yazısı işaretlerinin bir tablosunu yaptı ve o güne kadar yayımlanmış yazıtlara dayanarak bir gramer eskizi çıkardı. Ayrıca, eserinde yazıtların transkripsiyon ve çevirilerini de verdi. Sayce'in Urartu yazıtlarının tümünü çözdüğüne dair vaktinden evvel açıklamalarına rağmen, onun birikimleri bu dönemlerde Urartu dili hakkındaki, temel bilgiler olarak gösterilmiştir.

Daha sonraki yıllarda kutsal kent Musasir'le ilişkilendirilen iki Urartuca ve Assurca blingual (çift dilli) yazıt; Kelişin ve Topzava yazıtları tespit edildi. 19. yüzyılın son yıllarında keşfedilen bu kaynaklardan en iyi korunanı ve dilin çözümünde en faydalı olanı; Urartu Kralları İşpuini ve Minua tarafından yazılmış olan, İran – Irak sınırında, Zagros Dağları'nın kuzeyindeki Kelişin geçidinde bulunan Kelişin Steli'ydi (resim 3). Urartu yazılı kaynaklarının güvenilir bir şekilde analiz edilmeye başlanması bu yazıtın keşfiyle başlamıştır[5].

Urartu yazıtlarına ilgi Rusya'da da erken dönemlerde başlar. Urartu epigrafik anıtları ve Urartu diline ilişkin ilk önemli Rusça yayınları Assurolog *M.Y. Nikolsky* yapmıştır. Nikolsky Arkeolog *A.A. Ivanovsky* ile beraber 1893 yılında Transkafkasya bölgesindeki Urartu yazıtları ve anıtlarını ziyaret etti ve bunlar hakkındaki çalışmalarının sonuçlarını 1896 yılında yayımladı. Bu eser kelimelerin anlamlarının ve gramatikal formlarının ortaya çıkarılmasında önemli bir adımdır. Rus Assurologları arasında *V.S. Golenıscev'*de Zvartnots yazıtını aynı dönemlerde tercüme etmiştir[6].

Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin 1916 yılındaki Van Kalesi kazılarıyla, *I.A. Orbeli* yeni epigrafik yayınlara ulaşmıştır. Van Kalesi'nde II. Sarduri'nin yıllıklarının analizinin yapılması Urartuca'nın araştırılmasına zengin kaynak sağlanmıştır. 1922 yılında *N. J. Marr*, II. Sarduri yıllıkları ve diğer yazıtları yayınlamıştır. Ancak bu yayınlarda transkripsiyon hataları ve çevirilerde hatalar vardır. Çünkü o da keyfi bir şekilde Urartu Dilini Gürcü Dili'nin verileriyle açıklamaya çalışmış ve Urartuca'nın Gürcüce ile olan akrabalığını göstermeye gayret etmiştir.

---

[5] M. Salvini – Pecorella, *Research between Urmia Lake and Zagros Mountains*, Roma, 1982, 10

[6] G. A. Melikişvili, *Die Urartaische Sprache,* Bıblıcal Institute Press, Roma, 1971 12, 13

1920'li yıllarda Sovyet akademisyen *I. I. Meşcaninov* Urartu Dili'nin problemleri ve yazıtlarla uğraşmaya başlamış ve özellikle 1927 yılında Bakü'de yayınladığı kitabı Urartu anıtlarına ilgiyi çok arttırmıştır. Meşcaninov ilk başlarda Marr'ın görüşlerine benzer düşüncedeydi ama daha sonra farklı bir yaklaşımla, 1935 yılında Leningrad'da bir eser yayınlamıştır. Bu eserde Urartuca'nın gramer yapısının sorunları genelde doğru olarak analiz edilmiştir. Meşcaninov'un ayrıca; kitabının birinci kısmı olan "Nominal Bölüm" ve ikinci kısmı olan "Verbal Yapılar" bu alandaki önemli çalışmalardandır.

Berlin müzesinde asistan olarak çalışan *C. F. Lehmann-Haupt ve Weldemar Belck*, 1898-99 yıllarında Urartu İmparatorluğu'nun kapsadığı alanları gezerek yeni yazıtlar keşfetmiş ve Urartu başkenti Tuşpa'da (bugünkü Van) ilk ayrıntılı kazıları gerçekleştirmişlerdi. Bu çalışmaların sonuçları; Lehmann- Haupt'un ilki 1928, ikincisi ise 1935 yılında yayımlanan eserlerinde açıklanmıştır. Eserde Urartu Kralları'ndan I. Sarduri, İşpuini ve Minua dönemlerine ait 110 yazıt ele alınmıştır. Lehmann-Haupt diğer araştırmaları göz ardı ettiğinden fazla ilerleyememiştir. Yazıtların transkripsiyonlarında önemli hatalar yapılmasına rağmen döküman orjinalleri (yazıtların fotoğraf ve estampajları) araştırmaların ilerlemesi için önemli değer arzetmektedirler.

Sovyet Urartulojisi'ndeki 1930'lardan beri süren ilerleme Karmir-Blur Kenti'ndeki Teişebani Kalesi'nin kazıları ile hızlanmıştır. *B. B. Piotrovski* idaresinde yürütülen bu kazılar Urartu Kültür ve tarihine ait çok değerli malzemeler sağlamıştır. Burada ayrıca çok önemli Urartuca yazıtlar bulunmuştur. Bu kazıların sonuçları Erivan'da 1944, ve 1950-55 yılları arasında basılan "Karmir Blur 1-2-3" ciltlerinde yayınlanmıştır. Sovyet Urartulojisi'nin önemli eserlerinden biri *I. M. Diakonoff* tarafından 1963 yılında Moskova-Leningrad'da yayınlanan kitaptır. Bu çalışma özellikle birçok lexikal saptamayı içermektedir. Urartu yazıtlarının örnek yayınlarından biri de *G. V. Tseretelli'nin* eseridir.

1953-54 yıllarında *Melikişvili* tarafından makale halinde yayımlanan eser o güne kadar bilinen tüm yazıtların transkripsiyonlarını Rusçaya çevirilerini, açıklamalarını, Urartu çivi yazısı işaretlerinin bir listesini, Urartu gramerinin bir eskizini içinde

barındırmaktaydı. Ayrıca o güne kadar Urartu metinlerinde geçen kelimeleri, ideogramları, determinatifleri ve özel isimleri de içermekteydi.

Yaklaşık aynı dönemlerde 1950-55 yıllarında Alman *F. W. König* tarafından iki kitap halinde yayımlanan eserler yakın zamana kadar en kapsamlı yazıt kolleksiyonunu içinde barındırmaktaydı. Bu yayınlar yine o güne kadar bilinen tüm yazıtların transkripsiyon ve Almancaya çevirileri ile Urartu çivi yazısı işaretleri listesine sahipti. Bunun dışında tüm kitaba ait bir lügat ve özel isimler listesi bulunmaktaydı.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urartuca çalışmaları, (Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki yakın ilişki fark edilince) karşılaştırmalı bir şekilde sürdürülmektedir. Ayrıca günümüze kadar Urartular'a ait birçok yeni yazıt bulunmuş ve dilin özelliklerine yönelik yeni bilgiler elde edilmiştir. Bu süreç içerisinde Urartuca çalışmaları (ilerleyen bölümlerde içlerinden bilgiler sunacağımız yeni yayınlarıyla birlikte): Gürcü *I.M. Diakonoff*, *G. A Melikişvili*, Ermeni *N. Harouthunyan*, *M.L. Chacıkyan* ve daha genç bilim adamları olan İtalyan *M. Salvini*, Alman *G. Wilhelm* ve Türkiye'den *Ali. M.-Belkıs Dinçol* tarafından devam ettirilmektedir[*].

[*] Erken dönemlerden 1998 yılına kadar sürdürülen Urartuca çalışmaları için bkz:
Zimansky 1998, 100-167

4. URARTU DİLİ VE YAZISI

4.1. URARTUCA'NIN DİL AKRABALIKLARI

Tarihi çağlarda yaşamış olan toplumları ve bu toplumların akrabaları ile olan kültürel ilişkileri ile organik bağlarını tespit etmede en büyük yardımcı, şüphesiz ki, yazılı belgeler yardımıyla gerçekleştirilen filolojik çalışmalardır. Dil, bir toplumun kültüründeki tüm öğeleri, birbiri ile birleştiren bir göreve sahip olduğundan, dil akrabalıkları > kültürel akrabalıklara; diller arasındaki kelime alışverişi ise > belirli alanlardaki kültürel ilişkilere işaret edebilmektedir. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır:

Diller genel olarak; vokabular (kelime haznesi), morfoloji (biçim bilgisi), fonoloji (ses özellikleri) ve sentax (cümle kurgusu) yönünden incelenir. Bu öğelerden sadece bir tanesinin, her iki dilde benzer olması, o dillerin akrabalığını göstermeye yetmez. Kesin akrabalıkların ispatı, bunların tümünün her iki dilde büyük oranda bulunması ile mümkündür. Fakat ölü dillere ait yazılı belgeler çoğu zaman sınırlı olduğu için, dile ait tüm özelliklerin ortaya çıkarılması mümkün olmayabilmektedir. Yazılı belgeler en çok söz konusu dilin kelime haznesi hakkında bilgiler sunmaktadır ve bu karşılaştırmalı dil bilim araştırmalarının temelini oluşturmaktadır.

Hincks ve Rawlinson dönemiyle başlayan Urartu Dili'nin akrabalıkları hakkındaki tartişmalar daha sonraki dönemlerde de devam etmişti. Hincks, Urartuca'nın bir İndo-Avrupa Dili olduğunu iddia etmişti. Bir grup bilim adamı bu dilin Semitik olduğunu diğer bir grup araştırmacı, Urartuca'nın Gürcü Dili gibi Kafkas kökenli bir dil olduğunu iddia etmişlerdi. Fakat Urartuca'nın temel ergatif özelliği saptanmış ve bu dil; Yakındoğu'nun diğer bir eski dili olan Hurrice ile ilişkilendirilmişti. Urartuca'nın Hurrice ile bir kardeşlik bağı veya direkt olarak bu dilden türemiş olduğu yönünde görüşlerin oluştuğu dönemde bu dilin İndo-Avrupa, Semitik, Elam, Hatti ve Sümer dilleriyle olan ilişkisi iddiaları gündeme getirilmedi.

Tablo 1 : Eski Yakındoğu'da konuşulan temel diller ve diğer dillerle olan coğrafik ve genetik ilişkileri[1] :

Merkez Anadolu	Levant Kıyıları ve Suriye		Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya			Güney Mezopotamya		Zagros / İran
Hititçe ve Luvice ↓	Ugaritçe ve Fenikece ↓	Eblaitce ⊥ Amoritce ⊥ Aramik ve İbranice ↓	**Hurrice** | Urartuca ⊥	Mitannice ⊥	Eski Assurca | Orta Assurca | Yeni Assurca ⊥	Erken Semitik | Eski Akadca | Eski Babilce | Orta Babilce | Yeni Babilce ↓	Sümerce ⊥	Elamca ↓ Gutice ⊥ Kassitçe ⊥
İndo - Avrupa	Batı Semitik		**Ergatif**	İndo - Avrupa	Doğu Semitik (Akadca)		Ergatif	?

⊥ : bu zamandan sonra devam edip etmediği bilinmemektedir.

↓ : bu zamandan sonra devam etmiştir.

| : aynı kökenden gelmekte veya söz konusu dil ile ilişki içerisinde bulunmaktadır.

[1] J. N. Postgate, *Early Mesopotamia*, Newyork, 2002

4.1.1. HURRİ - URARTU DİL İLİŞKİSİ

Yakındoğunun eski dillerinden biri olan **Hurrice**; en azından M.Ö. 3. bin yılın son çeyreğinden M.Ö. 2. bin yılın sonuna kadar, eski Yakındoğu'da Bereketli Hilal'in kuzey kesimlerinde (günümüz: Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Türkiye'si) yaygın olarak konuşulan bir dildi. Hurrice yaklaşık 500 yıl daha Assur'un kuzeyindeki dağlık alanlarda yaşamını sürdürdü. Bu dilin Eski Yakındoğu'da Urartuca dışında genetik bağının bulunduğu bir başka dil yoktur[2].

Urartuca ise; M.Ö. 9. yy. sonlarından M.Ö. 6. yy. başlarına kadar Urartu İmparatorluğu'nun yayılım alanı olan (günümüz: Ermenistan, Azerbaycan - İran Azerbaycan'ı ve Kuzeydoğu Irak'tan Fırat nehrine kadar olan) bölgelerde yazıya aktarılarak yaşatıldı. Şu ana kadar Urartuca'nın ne coğrafik kökeni ne de hangi bölgelerde halkın çoğunluğu tarafından konuşulduğu kesin olarak saptanamamıştır. Büyük bir olasılıkla Zab vadisi boyunca uzanan dağlık bölgeler ile Urartu başkenti Tuşpa (Van) ve Van gölü civarında bu dili konuşanlar daha yoğundu[3].

Urartu Dili, bulunan yazılı belgeler sayesinde tanınmaya başlayınca, bu dilin Hurri Dili ile olan ilişkisi, ilk olarak; Haupt'un 1892 yılındaki eserinde belirtilmiş ve daha sonraki filolojik çalışmalar sonucunda da bu görüş doğruluk kazanmıştır.

Her iki dil arasında zaman ve mekan bakımından farklar bulunmasına rağmen, yani; Urartu belgelerinin Doğu Anadolu'da Hurri Belgeleri'nin ise Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyinde yoğun olarak bulunmasına ve her iki dilin arasında kronolojik olarak uzun bir dönem bulunmasına rağmen, Urartu ve Hurri Dilleri'nin, fonoloji, morfoloji, sentax ve vokabular bakımından belirgin bir akrabalık ilişkisinin varlığı günümüze kadar yapılan bir çok araştırma sonucunda kesinlikle ortaya çıkarılmıştır. Bu benzerlikler:

---

[2] Wilhelm 2004, 95

[3] Wilhelm 2004, 119

1-Her iki dil de **ergatif** yapıya sahiptir. Ergatiflik bir kasus; yani ismin hallerinden biridir. Türkçe'de karşılığı olmayan bu hal Hurri ve Urartu Dilleri ile bazı Kafkas Dilleri'nde transitif (geçişli) fiillerle yapılan cümlelerin subject yani; öznelerinin içinde bulunduğu haldir. İntransitif (geçişsiz) subjecti ise gövde hali (veya **-ni** eki halinde) bulunur. Geçişli ve geçişsiz fiillerin öznelerinde yapılan bu ayrımdan başka, bu dillerde akkuzatif (**-i** hali) ve aktivum-passivum diathesisleri (etken ve edilgen çatılar) de mevcut değildir. Sadece imperatif (emir kipi) içinde passive anlamlı yapım ekleri bulunmuştur. Her iki dil sadece ergatif yapı bakımından değil, bu yapıda kullanılan ekler bakımından da büyük bir uygunluk göstermektedir:

Tablo 2-a : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki ek benzerlikleri

Urartuca	**Hurrice**
Cümle transitif durumda yani ergatif halde iken, subject' (özne) in singular eki: **–še,** plural eki ise: **-aše**'dir. Aynı durumdaki object (nesne); ya yalın (gövde) halde ya da **–ni** eki halinde bulunur.	Cümle transtif durumda yani ergatif halde iken, subject'in singular eki: **–š,** plural eki ise: **-šuš**'tur. Aynı durumdaki object (nesne); ya yalın (gövde) halde ya da **–n** eki halinde bulunur.

İsim çekiminde kullanılan diğer eklerde de her iki dil benzerlik göstermektedir :

Urartuca	**Hurrice**
Genetif plur. eki: **-ue**	**- we**
Datif eki: **-a**	**-wa**
Direktif sing. eki **–i/edi** Plur. eki **–a/šte**	sing: **-da** plur: **šta**
Lokatif sing eki **–a,** plur: -a	sing: **–da**, plur: **-za**

2- Her iki dilde de abstrakt (soyut) isim yapmada kullanılan ek –**še**' dir. Aidiyet bildiren suffix (ek) ise her iki dilde de –**hi**' dir.

3- Pronomenler (zamirler) arasında da benzerlik bulunmaktadır:

Tablo 2-b : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki zamirlerin benzerlikleri

Urartuca	**Hurrice**
ieše : ben	išaš
mani : o, onu	-ma / -me
uli: başkası	uli
aini(ei) : herhangibiri, bir başkası	awenne / a

4-Her iki dildeki bazı konjunktionlar (bağlaçlar) eşittir: Urartuca **aše**: ne zaman, ne vakitte; Hurrice'de **aweš** ile karşılanmaktadır.

5-Urartu dilindeki negasyon (olumsuz) partikeli **–ui**'nin Hurrice'deki **uya** ile benzerliği açıkça belli olmaktadır.

6-Urartuca ve Hurrice'nin gramer elemanlarından birçoğunun yine aynı kökten geldiği anlaşılmaktadır: Urartu Dili'nde postpozisyon (sonek) olarak kullanılan **–edini,** Hurri Dili'nde prepozisyon (önek) olarak **-edi** şeklinde geçmektedir. Urartu Dili'ndeki futur (gelecek zaman) yapmaya yarayan **–le** ekinin Hurri Dili'ndeki karşılığı, Hurrice'de **–lewe**; Urartu fiil çekimi elemanlarından **–ul** partikelinin Hurrice karşılığı yine **–ul**' dur. Urartu Dili'nde plural yapımında kullanılan **–li** ekinin Hurrice **–lla**: "onları" enklitik zamiri ile aynı kökene bağlamak mümkündür.

7-Her iki dilde bazı fonetik özellikleri aynen paylaşmaktadır: Örneğin **i**/**e** değişmesi ve aidiyet suffixi **–hi**'nin, -i vokaliyle biten kelimelere takılması halinde, araya **–u** vokalinin girmesi gibi

8-Kelime haznesi (vokabular) bakımından da, aşağıdaki çizelgede verilen bazı örnek sözcükler, Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki yakınlığa işaret etmektedir[4]:

Tablo 2-c : Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki kelime benzerlikleri

Hurrice	Urartuca
ibri / ewri: kral	euri: kral
ar: vermek	ar(u): vermek
hurati: savaşçı	huradi: savaşçı
pis: memnun olmak, sevinmek	pisuše: memnuniyet, sevinç
pala: Kanal	pili: kanal
šauela: sene	sali: sene
hari: yol	hari: yol
papa: dağ	baba: dağ
taršu(u)anni: insan, adam	taršuani: insan, adam
umini: ülke	ebani: ülke
šala: kız evlat	sila: kız evlat
tan: yapmak, etmek	tanu: yapmak, etmek
tiui: kelime, söz	tini: isim, / tiau: konuşmak
mann-: olmak, varolmak	manu-: olmak, var olmak
tan-: yapmak, etmek	tanu-: yapmak, etmek

Urartu ve Hurri Dilleri arasında bulunan benzerlikler yanında bazı farklılıklar da mevcuttur.

Örneğin : Eylem ve isim çekimleri tamamıyla farklıdır. Verbal formların negasyonu ve bağlı cümlelerin yapısı tamamıyla değişiktir. Ayrıca vokabular açıdan sebebi açıklanamayan farklılıklar vardır. Örneğin: Her iki dilde de "şehir" anlamını veren sözcükler Urartuca: *patari*-, Hurrice de ise: *arte*- 'dir[5].

[4] Melikişvili 1971, 5-8
[5] Dinçol 1994, 7

4.1.2. HURRİ URARTU - KAFKAS DİLLERİ İLİŞKİSİ

Urartu ve Hurrri Dilleri arasındaki yakın ilişki ortaya çıkarıldıktan sonra bu dilin yaşayan diller ile arasındaki akrabalığı tartışma konusu oldu. Bu konuda Rus Urartulojisi'nin önde gelen isimlerinden Gürcü Diakonoff; 1967-71-78 ve 1979[6] yıllarındaki eserlerinde; Hurri-Urartu Dilleri'nin Kuzey Kafkasya Dil Grubu'nun bir dalı olduğu fikrini belirtmiştir. Daha sonra Starostin ve Nikolaev'in Kuzey ve Kuzeydoğu Kafkasya Dilleri'ni bir bütünlük içerisinde vokabular ve fonolojik sistem açısından incelemelerinin yardımıyla Urartuca kelimelerin %40'ı, Hurrice kelimelerin ise %30'u etimolojik (köken bilgisi) açıdan büyük oranda tercüme edilebilmiştir. Bu araştırmalardan çıkarılan sonuç şuki: Hurri-Urartu (HU) Dilleri, Kuzeydoğu Kafkas Dilleri içerisinde, onların bir dalı olarak uygunluk göstermektedir.

Tablo 3 :

KUZEY KAFKAS DİL AİLESİ

						A- DOĞU			B-BATI		
↓			↓	↓			↓	↓		↓	
1-Doğu, (Dargi - Lezgi),			2-Laki,	3-Awaro-Andi / Cezi ;			4-Batı-(Nakh);	5- Hurri-Urartu		1-Adıge	
	↓			↓		↓		↓			2Kabardi
Lezgi,	Dargi,	Kinalugi ;		Awaro	Andi,	Cezi ;		Bakbi			3-Ubıh
↓				↓		↓		Çeçen			4-Abaza
Doğu	Batı	Güney	Udi	Andi	Awari	Doğu	K. Batı	İnguş			5Abhaza
Lezgi	Rutul	Şahdağı	Alban	Batlik		Bezta	Cezi				6-Hatti
Taba-saran	Cakur	Budukh		Godober		Gunzib	Ginuk				
Agul				Karata			Kwarşi				
				Akwah			İnkowar				
				Bagwal							
				Tindi							
				Camalal							

[6] I. M. Diakonoff, - S.A.Starostin, *Huro-Urartian as an Eastearn Caucasian Language,* R. Kitzinger, München, 1986, 1,2
Diakonoff , *Hurrisch und Urartaisch*, München, 1971, 155-171

Batı Kafkas Dil Ailesi (AA. Abhazo Adıge): Adıge, Kabardi, Ubıh, Abaza, Abhaz ve Anadolu'nun Hatti Dillerini kapsamaktadır[7]. Bunlardan Ubıh Dili de son konuşanının geçen yirmi yıl içinde, yaşamını yitirmesi sonucu "ölü dil" haline gelmiştir[8].

Hurri-Urartu (HU) Dilleri ile ilişkili, Kuzey Kafkas dil kollarına baktığımızda; bunların Batı (Abhazo Adıge (A.A)) ve HU'nun da içinde bulunduğu Doğu Kafkas Dil Aileleri'nden oluştuğunu görmekteyiz[*]. Bunlar :

1-Doğu veya Dargi Lezgi Dilleri: 1-a) Lezgice (L) ... , b) Dargice (Drg), c)Kinalugice

2-Laki Dili (Lk), 3- Merkez Doğu Kaffkas Dili (MDK) veya Awaro-Andi-Cezice ... ,

4-Batı veya Nakh Dili (N) ... ,

5-Hurri-Urartu Dili: Görüldüğü gibi HU. Dili, Doğu Kakas Dilleri içerisindeki ayrı bir daldan oluşmaktadır. H.U. Dili Merkez Doğu Kafkasya (MDK) ve Doğu Doğu Kafkasya (DDK) Dilleri ile yüzden fazla lexikal benzerlik göstermektedir. Bu oran HU. Dili ile N. Dili arasında daha fazladır. Vokabular ve fonoloji bakımından da N.Dili'nin HU Dili ile daha yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. HU. ve Laki (Lk) Dilleri arasındaki lexikal benzerlik DDK. Dilleri ile, özellikle bu dillerden L. Dili ile de vardır. HU. ile gramatikal benzerlik en çok MDK. dilleri arasında bulunmaktadır.

Diakonoff; Doğu Kafkas Dilleri ve Hurri-Urartu dillerinin karşılaştırmasını yaparak[9], bu dillerden Doğu Kafkas Dilleri'nin fonolojik sisteminin : konsonant (ünsüz) seslerinin ya basit (bileşik olmayan) ya da dudaksıl sesler olduğunu belirtmektedir. Ünlülerin ise ya uzun ya da kısa formlarda olduğunu belirtmektedir[10]. Urartuca'nın

---

[7] I.M. Diakonof - S.A.Starostin, *Hurro-Urartian as an Eastearn Caucasian Language,* R. Kitzinger, München, 1986, 1-5

[8] Ali M. - Belkıs Dinçol, Toplumsal Tarih Dergisi, *Urartu Dili ve Yazısı*, İstanbul, 2003

[*] Kafkasya'da bulunan Kartvelian, İbero-Kafkas ve Güney Kafkas Dil Aileleri'nin HU ile ilşkilerinin bulunmadığı; varolan kelime benzerliklerin ise, Kafkasya kültürlerinin etkileşimleri sonucunda tesadüfen oluştuğu belirtilmektedir > Diakonoff 1986, 1,2.

[9] Diakonoff 1986, 6, 12

[10] Diakonoff, "a.g.e", 6, 7

Hurrice'den daha fazla olarak aşağı yukarı 30 foneminin (ses) olduğunu fakat bu sayının D.K. Dilleri'nde 80 fonem olduğunu belirtmektedir. HU ve ve Kafkasca'nın bir kural olarak Doğu Kafkas fonemleriyle eşitlik göstermesi gerektiğini belirterek bu diller arasındaki ses eşitlikleriyle konuyu açıklamaya çalışmaktadır. Doğu Kafkas Dilleri'nden Drg, Lk ve N dilleri, HU dilleri gibi **r-** ile başlayan kök sözcük barındırmamaktadırlar. "qawr" orijinli sözcüğün Hurrice'de; "hawri/a", Urartuca'da; "qewra" anlamıyla Doğu Kafkas Dilleri'ndeki **tarla** anlamındaki sözcükle büyük benzerliği etimolojik olarakta bu akrabalığı doğrulamaktadır[11].

Morfolojik olarak da HU ve DK dilleri arasında bir çok eşitlik bulunduğu belirtilmektedir: Bunlar sözcük oluşturma, isimler, çekimler, zamirler ve sayılar bakımından karşılaştırmalı olarak bir çok benzerlik teşkil etmektedirler[12].

HU ve DK dilleri verbal bakımdan karışık bir yapıya sahip olduklarından bu yönde bir karşılaştırma yapılmasının, tatmin edici bir açıklama yapmak için zor olduğu belirtilmektedir[13].

Bunların dışında belirtmeliyiz ki: HU. Dili'nde olup da günümüz Çağdaş Kafkas Dilleri'nde, diakronik (farklı kronolojik gelişim) veya genetik sebeplerden dolayı bulunmayan ve incelenmesi gereken, bir çok farklı özellikte göze çarpmaktadır[14].

4.1.3. URARTU DİLİ'NİN KÖKENİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

İncelenmek üzere ele alınan dil hiç bir zaman kök ve akrabalarından kopmuş bir parça olarak düşünülmemelidir. İnsanların konuşmaya başladıkları zaman ortaya çıkan ilk anlaşma türünün başka dillerin de ortak kökeni olduğu ve sonradan çeşitli etkenlerle

[11] Diakonoff "a.g.e" 58 ; B. A. Salvini, M. Salvini, A New Trilingual Vocabulary from Ras Shamra and the Relationship *between Hurrian and Urartian,* Nuzi and the Hurrians, Paris/Roma,1999, 271
[12] Diakonoff 1986, 67-80
[13] Diakonoff "a.g.e" 84-96
[14] Diakonoff "a.g.e" 1-5

dillerin farklılaşarak çoğaldıkları, fakat yine de akrabalıklarına işaret eden yönlerinin bulunduğu unutulmamalıdır[15].

Daha önce Urartuca'nın Hurrice ve daha öncesinde ise Proto Doğu Kafkas Dil Ailesi ile olan yakın ilişkilerine ait değerlendirmeleri vermiştik. Yapılan incelemeler sonucuna bakılınca Hurri-Urartu Dilleri'nin Proto Doğu Kafkas Dili'nin bir kolu olduğunu söyleyebiliriz. *E. A. Bokorev* bu lexikal istatiksel ilişki zamanını M. Ö. 3. bin yıl olarak bildirmektedir. Fakat bu şekildeki uzak çağlar hakkında glotto kronolojik (kelimelerin kullanım kronolojisi) zamanlama sadece yaklaşık bir tarihleme olarak değerlendirilebilir. Hurri-Urartu Dilleri'ndeki -özellikle- fonetik değişikliklerden dolayı bu dillerin gerçek ayrılma tarihi M. Ö. 4. bin yıl olarak düşünülmelidir. Şunu da belirtmek gerekir ki ; fonetik değişmeler, tipolojik bakımdan farklı olan dillerin, kontağa geçtikleri zamanlarda çok daha çabuk olabilmektedir. Örneğin : Uzun zaman Kafkas kökenli olmayan, Azeri Dili ile Kafkas kökenli Lezgice ; ve yine Kafkas kökenli olmayan, Ermenice ile bu ilişkiyi yaşayan Udi Dilleri ile dağlı akrabaları aralarında fonetik sistem açısından büyük farklılıklar oluşmuştur. Benzer durum Asya'nın değişik bölgeleriyle ilişkiler içerisinde bulunan Hurri ve Urartu Dilleri için de söylenebilir.

Öncelikle Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki bir çok yakın ilişki ortaya çıkarılmıştır. Fakat bunun yanında; bu dillerin arasında yukarıda değindiğimiz bazı farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıkların zamanla mı yoksa aynı kökenden çıkıp ayrı ayrı gelişim yolları izlemelerinden dolayı mı oluştuğuna dair araştırmacılar bir takım varsayımlar ileri sürmüşlerdir:

Ungnad, 1923'de Urartu Dili'nin genetik ilişkilendirme bakımından Hurricenin kardeşi veya torunu olup olmadığı hakkında kararsızlığını belirtmekteydi fakat daha sonra aralarında C.G. von Brandestein, A. Goetze ve J. Friedrich'inde bulunduğu birçok bilim adamı Urartuca'nın Hurri Dili'nin bir torunu olabileceğini ifade etmekteydiler.

İki dil arasında dil ve ırk bakımından doğrudan bir soy bağlantısı kurma iddialarına karşılık Sovyet Bilim Adamları farklı bir öneriyi savunarak, bu ilişkinin

[15] Ali M. Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, Edebiyat Fakültesi Basımevi-İstanbul, 1970, 9

Teyze-Yeğen boyutunda olduğunu düşünürler. I.M. Diakonoff ve G.A. Melikişvili'ye ait olan bu görüşün açıklaması: "Urartuca, Hurri Dili'nin geç bir diyalekti değil, fakat Hurri Dili ile aynı kökten, atadan çıkarak gelişmiş farklı bir dildir". W.C. Benedict de özellikle I.M. Diakonoff'un açıklamasına dayanarak, A. Goetze'nin Urartu Dili Hurri Dili'nin kesinlikle yeni bir diyalektidir, şeklindeki görüşlerini eleştirerek Sovyet Bilim Adamları'nın görüşlerini benimsemiştir. M. N. van Loon[16]'un konu hakkındaki görüşü şu şekildedir:

"*Urartu Dili aslında Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da M.Ö. 2. binde konuşulan Hurri Dili'nden doğrudan doğruya gelişmiş olamaz. Ancak aynı bölgeden ele geçen M.Ö. 3. bine ait bazı kısa Hurri textleri Urartu Dili'nde devam eden ve M.Ö. 2. binde Hurri Dili'nde kaybolan bazı özellikler göstermektedir. Bu nedenle, Urartu Dili'nin, Hurriler'in prehistorik çağından geldiği söylenebilir ... Urartu ve Hurri Devletleri birbirlerine çok yakın dilleri kullanmışlardır. Bundan dolayı, çok önceleri ataları ortak olan bir ulustan gelmiş olmalıdırlar*".

Urartu ve Hurriler'in tarihi ve kültürel gelişim süreçlerine baktığımızda; kronolojik zaman ve yaşam alanları bakımından birbirinden ayrı birimler halinde görülen Hurri ve Urartu toplumları ve Yakındoğudaki siyasal oluşumlarının, aslında tarihin akışı içerisinde yakın bir temas imkanı bularak, kültürel bir devamlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Her iki toplumun aynı kökenden çıktıkları ve M.Ö. 3. binde, belki de iki ayrı boy ve birbiri ardından gelen göç dalgaları halinde Transkafkasya bölgesinden güneye yayıldıkları belli olmaktadır. İki dil arasındaki akrabalık ve benzerliklerin yanında bazı göze çarpan farklılıkların da bulunmasının nedeni bu tarihsel gelişimle bağlantılı olmalıdır.

Ana faktör olarak Urartular'ın Doğu Anadolu yüksek yaylasındaki dağlık bölgelere yerleşmeleri, Hurriler'in ise, onlardan daha önce güneye inerek Mezopotamya

[16] Loon 1966, 3

Uygarlıkları ile temasa geçmeleri ve yerleşik bir yaşam şekline kavuşmaları gibi nedenlerle, ayrı ayrı gelişim göstermeleri sonucunda bu farklılıkların ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca bu farklılıklara diğer bir sebep olarak bu dillerin, ana-evlat gibi tanımlanan direkt akrabalıktan ziyade, Teyze-Yeğen ilişkisi içerisinde değerlendirilerek belirtilmesi daha objektif görülmektedir.

Bu dillerin yoğun yayılma sahaları olan Doğu Anadolu yüksek yaylası ve dağlık bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'nın, prehistorik devirlerde maddi kültür kalıntıları bakımından homojenlik (soy benzerliği) göstermesi, ve ayrıca tarihsel olarak Hurri ve Urartu Dilleri'nin akrabalığı da göz önüne alındığında, söz konusu olan bölgelerin nüfus çoğunluğunun Hurri-Urartu kökenli olduğu görüşü savunulabilir[17].

Bu değerlendirmeye göre Hurri-Urartu toplumlarının kökenini; Doğu Anadolu Kalkolitik Kültürünü, veya diğer bir değişle Kura Aras Kültürü'nü M.Ö. 3. binde oluşturan etnik toplumlar teşkil etmekteydi. Bu toplumlar ve oluşturdukları kültür daha sonra, M.Ö. 3. binin ilk çeyreğinden itibaren Doğu Anadolu'dan Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayılmış, Güney Suriye ile Filistinde Khirbet-Kerak Kültürü'nü meydana getirmişlerdir. Söz konusu toplumların kuzeydeki Kura ve Aras vadileri ile Doğu Anadolu üzerinden Suriye'ye doğru indikleri artık kesinlik kazanmaktadır. Bu güzergahı izleyen Hurriler'in asıl yerleşme yerlerine yani, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya gelmeleri Erken Bronz II. evresinde olmuştur[18]. Bu Amuq -h- evresine ve yaklaşık olarak M.Ö. 2700 – M.Ö. 2500 arasına tarihlenmektedir. Perdahlı, parlak siyah/siyahımsı gri ve kırmızı renkli "Khirbet-Kerak" keramiklerine sahip olan bu halk, Erken Bronz III evresinde, Filistin'e kadar gitmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, M.Ö. 2. binin sonlarında bu kültür, yerel kültürler içinde eriyerek asimile olmuştur. Bundan dolayı M.Ö. 3. binden sonra, bu bölgelerdeki Hurri toplumlarının varlığıyla ilgili bilgiler arkeolojik materyaller ile değil yazılı kaynaklar vasıtasıyla elde edilebilmektedir[19].

---

[17]Taner Tarhan, M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları, İstanbul, 1978, 16,26

[18]Loon 1966, 4 ; U. B. Alkım, *From the Beginnings to the end of the2.nd Millenium B.C.*, Anatolia I. Geneva, 1968, 84

[19] Tarhan "a.g.e", 1978, 28

M.Ö. 3. binde kuzey Mezopotamya ve Suriye'ye yerleşen Hurriler'in dili bu coğrafyayı mesken edinen diğer uluslardan, Sümerce ve Semitik dil aileri ile Hint-Avrupa dil ailelerinden farklı bir dil ailesine mensuptu (bkz. tablo 1). Ancak tabi ki aynı coğrafyanın paylaşılması ve farklı kültürel ilişkilerin yaşanmış olması dili de etkilemiştir. Bu ilişkilerde Hurrice, coğrafik yapısının gereği, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu etkisini Urartuca'ya göre daha yoğun hissetmiş olmalıdır. Urartuca'nın fonolojik olarak Hurrice'den daha arkaik fakat morfolojik olarak daha genç olduğu görüşü bu etkileşime dikkatleri çekmektedir[20]. Urartuca ile Hurrice arasındaki ilişki; aynı kökenden çıkıp bazı farklılıklara uğrayan günümüz dillerinden İspanyolca ve İtalyanca'ya da benzetilmektedir[21].

4.2. URARTU ÇİVİ YAZISI GELENEĞİ

4.2.1 YAZI VE ÇİVİ YAZISI

İnsanoğlu kendini bilmeye başladığı andan itibaren duygu ve düşüncelerini anlatabilmek, bunları başkalarıyla paylaşabilmek ve bir takım ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla dili bir iletişim aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Yazı ise; bu duygu ve düşüncelerin sonucunda, ağızdan çıkan seslerin dolayısıyla sözcüklerin kulak ya da jest yardımı olmadan gözle görülebilen bazen de dokunulabilen işaretler halinde biçimlendirilerek kaydedilmesini sağlayan araçtır[22].

"*Yazı; sözü dilsiz kılarak korumakla kalmaz, ayrıca, o zamana dek olanak halinde bulunan düşünceyi gerçek kılar. İnsanın taş ya da kağıt üstüne çizdiği en yalın çizgiler yalnızca bir araç değildir; düşünceyi kilit altına alır ve her an yeniden canlandırır. Yazı*

[20]The Cambridge Ancient History, *Urartian*, Volume I Part I, Cambridge, 1970, 153
[21] Veli Sevin, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, *Eski Anadolu ve Trakya* (Başlangıcından Pers Egemenliğin Kadar) İstanbul, 2003-a, 21

[22]Selen Hırçın, *Çivi Yazısı*, **TEBE** Yayınları, İstanbul – 2000, 1

dili devimsizleştirmenin bir biçimi olmanın ötesinde, sessiz ama düşünceyi disiplin altına alan, suretini çıkararak onu düzene sokan yeni bir dildir. Yazı yalnızca sözü saptamaya yönelik bir işlem, kalıcı bir anlatım aracı değildir; aynı zamanda düşünceler dünyasına doğrudan kapı açar; eklemli dili yeniden üretir; ayrıca düşünceyi kavramayı, düşüncenin uzayı ve zamanı aşmasını sağlar" (C. Higounet)[23].

Ortaya çıkışıyla insanoğlunun yaşamında büyük bir devrim yaratan yazıyı, ilk kez; Mezopotamya'da M.Ö. 4. bin yıl sonlarına doğru, (M.Ö. 3200 yıllarında) aslında Asya kökenli etnik bir zümre olan Sümerliler icat etmişlerdir. Eski Uruk kentinde (şimdiki adı Warka) yapılan kazılarda, IV. Tabakada ortaya çıkarılan kil tabletlerden anlaşıldığına göre, önce resim yazısı olarak başlayan bu yazı evrimleşerek, üzerine yazıldığı kil tabletlerin, özellikle yuvarlak hatlı resimler çizmeye elverişli olmaması sebebiyle düz çizgilerden oluşan işaretlere sahip bir yazı biçimini almıştır. Kile batırılan ucu kesik, *stylus* adını verdiğimiz yazı kaleminin, batırıldığı yerde üçgen biçimli bir iz, çekildiği zaman da düz bir iz bıraktığına bakılarak, kama ya da çiviye benzeyen işaretlerden oluşan yazıya Latince "cuneus" kama ve "forma" biçim, kelimelerinden bileşik "cuneiform" çivi biçimli yazı, *çivi yazısı* adı verildi.

Bu yazı; daha sonra ayrıntılı olarak belirteceğimiz kelime işaretleri ve fonetik hece işaretlerinden kurulu bir sisteme dayanmaktadır. Bizim de kullanmış olduğumuz Arap alfabesi ve halen kullandığımız Latin alfabesi gibi, eski Ön Asya'da birbirinden çok farklı dil ailelerine mensup dillere uygulanmış ve M.S. 74 yılına kadar geçerliliğini korumuştur[24] (bkz. Harita 2).

4.2.2. URARTU ÇİVİ YAZISI GELENEĞİ'NİN OLUŞUMU

[23]Georges Ifrah, *Çakıl Taşlarından Babil Kulesine*, Rakamların Evraensel Tarihi II, Tübitak Yayınları, 2004, 1

[24] Ali M. - Belkıs Dinçol, Boğazköy'den Karatepeye,*Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar,* YKY, İstanbul, 2001,23,24

Hititler'in yıkılışı ile Anadolu'nun , çiviyazısı kültür alanı dışına çıkışından çok sonra, M.Ö. 9. yüzyılda Van gölü ve çevresinde kurulan Urartu Devleti, bölgedeki en büyük düşmanı Yeni Assur İmparatorluğu'nun yazısı olan yeni Assur çivi yazısını kabul ederek, hem eski hece sistemi yazılara, hem de bu yazının binlerce yıldır oluşturduğu kültüre geri dönmüştür. Bu kuşkusuz, bir eskiye özlem veya geri gidiş değildir. Urartu Krallığı'nın kökeni bir "kabile devleti" idi ve tüm idari ve askeri organizasyonu, dönemin en gelişmiş siyasal gücü ve askeri varlığı olan Assur İmparatorluğu'nu örnek alarak kurmuştu. Kendi egemenlik anlayışları farklı parametrelere dayanan kabilelerin Assur baskısına karşı bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan Urartu Devleti'nin izleyeceği modelin Assur olması kaçınılmazdı. Bu nedenle Urartu'nun yazısı da Assur'da yüzyıllardan beri kullanılan çivi yazısının yeni Assur versiyonu olmuştur.

Urartu Krallığı yazısını en güçlü ekonomik rakibi ve düşmanı olan Assur'dan almakla eski Ön Asya'nın geleneksel kültür dünyasına girmişti. Fakat başka bir yerde icat olunmuş ve geliştirilmiş bir yazı sistemini almak ve yerel dile uygulamak genellikle 3 aşamalıdır.

1. Önce yazı sistemi ona bağlı dil ile birlikte kullanılır.

2. İkinci aşamada yazı yerel dile uygulanır, fakat metinler hem yerel hem de yabancı dilde olmak üzere kaleme alınır.

3. Son gelişme ise yabancı dilin tümüyle terk edilip, yazı sisteminin yerel dile tam olarak uygulanması, hatta dilin fonetik (sese ait) gereklerini daha iyi karşılayacak özel yazı işaretleri yaratılabilmesidir[25].

Yukarıdaki geçiş ve değişim süreci Urartu yazıtlarında da kendini göstermektedir. Urartu'ya ait en erken text Assur dilinde ve Urartu yöneticisi olan I. Sarduri tarafından Yeni Assur çivi yazısı kullanılarak Van Kalesi'nin batı eteğinde yüksekçe bir platform oluşturan büyük bloklar üzerine 6 ayrı kopya şeklinde yazılmış

[25] Ali M. - Belkıs Dinçol, Toplumsal Tarih Dergisi, *Urartu Dili ve Yazısı*, İstanbul, 2003, 45, 46

olarak görülmektedir[26] (res. 1). Van Kalesi üzerinde, altar görünümünde olan ve kurban hayvanları listesini içeren yazıt da yalnızca Assurca olduğundan yine bu krala tarihlendirilmektedir.

Daha sonraki Urartu Kralları'nın çift dilli yazıtlar yazdırmalarını ise, yazı kabulünün bir aşaması olarak değil, Assurca konuşan insanların fazla olduğu sınır bölgelerinde, her ne kadar okur yazar sayısı çok düşük ise de, hem Urartu hem de Assur toplumuna "hitap" etmek isteği olarak görmek gerekir. Bunun örnekleri, Zagros Dağları'ndaki Urartuca-Assurca olmak üzere çift dilli Kelişin (res. 3) ve Topzava stelleridir. Sınır bölgesi olmadığı halde, Urartuca-Assurca çift dilli bir yazıt da Van dolayındaki Kevenli Köyü'nde (res. 4) bulunmuştur. Yazıtın varlığının nedenini; savaşta Urartu orduları tarafından sürülerek, bir tür ucuz işgücü sağlamak amacıyla yerleştirilen Assurlu sivil esirler için yazdırılması olarak açıklayabiliriz[27].

Urartu çivi yazıının söz konusu geçiş dönemine ilişkin belge veya belgelerin eksikliği ya da henüz ele geçememiş olması, bizlere, yine aynı şekilde çivi yazısı gelişim sürecini yaşamış, Anadolu'nun diğer bir uygarlığı olan Hititlere ait yazılı belgeleri inceleme ihtiyacı doğurmaktadır. Bu uygarlığa ait ilk yazılı belgelerden Hattuşili'nin siyasi vasiyetnamesi olarak nitelenen belge, hem yazının alındığı uygarlığın dili olan Akadca, hem de Hititce yazılmıştır[28].

Urartu dili, Sarduri'nin yerine Urartu tahtına geçen oğlu İşpuini tarafından ilk kez çivi yazısında uygulanmaya başlanmış ve sonraki krallar döneminde de devam ederek bu dilde bir çok yazıt yazılmıştır[29].

Urartu'da sınırlar içerisinde okur yazarlığın oluşması için bir idari merkezin oluşturulduğu düşünülmektedir[30]. Ya da her yerleşmede çivi yazısı okuyabilen en az

---

[26] Zimansky 1998, 100
[27] Ali M. Dinçol, *Urartu Yazısı ve Dili*, ARAT, s. 112, 113, İstanbul, 2005, 112
[28] Ali. M. Dinçol, *Anadolu'da Diller ve Yazılar*, s. 11-42 Klasik Filoloji Seminerleri I, **TEBE** Yayınları, İstanbul, 2004, 17
[29] Zimansky 1998, 100
[30] Zimansky "a.g.e.", 100

birinin bulunduğunu ve onun aracılığı ile toplumun bilgilendirildiğini varsaymamız gerekir, aksi halde yazıt yaptırmanın anlamı olmazdı[31].

4.2.3. URARTU ÇİVİ YAZISI SİSTEMİ

Urartu'ca; Akad orijinli olan çivi yazısı işaretlerinin, bir Akad dialekti olan Yeni Assur çivi yazısı versiyonuyla yazılmaktaydı. Örnek aldığı model gibi Urartu yazı sisteminde de; syllabogramlar (hece işaretleri), ideogramlar ve determinatif adı verilen belirteç işaretler bulunmaktaydı[32]. (bkz. Ek. 2)

1-Hece İşaretleri: Urartu yazım sisteminde 5 vokal (**a, e, i, u ve ú**) hece sesi için işaretler bulunmaktaydı (bkz. Ek. 2). Urartu hece sesi işaretlerinde tespit edilebildiği kadarıyla, iki sesli olarak: 57 konsonant + vokal /k + v/ işareti (ta, sa, me, v.b gibi) ve bundan daha az olarak 19 vokal + konsonant /v + k/ işareti (an, el, ir, v.b gibi) bulunmaktaydı. Assur çivi yazısı işaretlerinde sıklıkla gördüğümüz bazı /v + k/ ses değerleri: (aK, iK, uK, ih, uh, im, um, en, in, un, uT) Urartu çivi yazısı işaretlerinde hiç bulunmamaktadır. Assur işaretlerini kullanırken bu şekil bir basitleştirmeye gidilmesini tarif edebilmek oldukça zordur.

Ses değerleri hakkında bir çok değişik görüş bulunmaktadır. Buna göre bazı durumlarda /k + v/ işaretleri aslında sadece konsonanttır (bazı erken dönem yazıtlarında ergatif eki **–iš** işaretiyle yazılmaktaydı; halbuki uygun telafuz **–še**' dir. Hurrice'de bunun eş anlamlısı : **–ž** konsonantla bitmekte). Bundan başka, bazı durumlarda /k + v/ işaretleri /v + k/ hece değerlerini gösterebilmekte kure=l(e) (ku-re-e-li, olarak yazılmakta): ayaklar; Hurrice'deki ugri:ayak, ve ure=l: ayaklar, ile ilişkilendirilebilir.

---

[31]Ali M. Dinçol, *Urartu Yazısı ve Dili*, ARAT, s. 112, 113, İstanbul, 2005, 112, 113

[32] Ali M. - Belkıs Dinçol, *Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar,* , Boğazköy'den Karatepeye, YKY, İstanbul, 2001, 23,24

uK (/v + k/ işareti) Urartu yazım müfredatında bulunmadığından bu işaret tersten okunarak ku (/k + v/ işareti) şeklini almış olmalıdır. Bu şekil grafemik (yazıda olan) değişmelere başka sözcüklerde de karşılaşmaktayız: ši-di-iš-tú-ni : ši-di-ši-tu-ni; ta-ar-ma-ni-li : ta-ra-ma-na. Urartuca'da bir çok /v + k/ işaretinin kullanılmamış olmasının bir sebebi: Akad hece işaretlerinin sesli ve sessiz konsonantlara karşı tarafsız olmasıydı. /k + v/ işaretlerin /k/ işaretler olarak kullanılmış olması heceler sonundaki bu karşı oluşu sergilemek amacıyla düşünülüp, uygulanmış olabilir. **mi** ve **ne** işaretleri Urartu yazı işaretlerinde hece değerleriyle görülmemektedir. me işareti; hem me, hem de mi, fonetik değerleri için kullanılmaktaydı; aynı şekilde **ni** işareti hem ne, hem de ni, için kullanılmaktaydı. **' a** işareti **wa** sesinin variantı (başka şekli) olarak birçok durumda kullanılabilmekteydi.

Assurca'da bulunmayıp Urartu'nun uyguladığı bir kaç işaret değeri de bulunmaktadır. Örneğin: ga, gi ve gu (bu işaretlerin ya, yi ve yu olarak seslendirildiğini düşünülmektedir). Urartu yazım grafikleri göstermektedirki bazı homojenik konsonantlar bazen kendi içlerinde değişebilmekte: ' a-al-tú-bi : 'a-al-du-bi; šu-du-qu-ú-bi : su-tu-qu-bi

Üç sesli olarak: 20 konsonant + vokal + konsonant /k + v + k/ işareti (hal, šur v.b gibi) bulunmaktaydı.[33]. /k + v + k/ işaretler de Assurca ile kıyaslayınca oldukça az kullanılmıştır. Hece işaretlerinin transkripsiyonları küçük, ve genelde italik harflerle yapılmaktaydı.

2-İdeogramlar : Mısır hiyeroglif (resim) yazısında olduğu gibi, Önasya'nın çivi yazısında da ideogramlar oldukça sık bir şekilde kullanılmışlardır[34]. Sümer icadı olduğundan bu işaretlere "sümerogram[35]" veya belli bir simgeyi ifade ettiği için "logogram" da denmektedir. Bunların okunuşuna bakılmaz, çünkü bu işaretler kelimenin önüne konularak tek başlarına sadece anlatılmak istenen düşünceyi, daha doğrusu;

---

[33] Wilhelm 2004, 120
[34] Jonannes Friedrich, *Kayıp Yazılar ve diller*, ASYA, İstanbul, 2000, 54
[35] Wilhelm 2004, 120

toprak, su, ülke, kral, tanrı v.b. gibi kavramları ifade ederler. Bu işaretler "Urartu dili dahil" çivi yazısını kullanmış olan, diğer farklı dillerde de aynı şekilde yazılıp aynı anlamı verirler. Örneğin : Bu dillerin tümünde "kral" anlamına vererek aynı şekilde yazılan ideogram işareti; Sümerce'de : lugal; Akadca'da : šarru; Hititçe'de : haššu-; Hurrice'de : iwri-; ve Urartuca'da ereli olarak okunmaktadır[36]. Urartu çivi yazısındaki ideogramlar tespit edildikten sonra, bunların transkripsiyonları; Sümerce'deki telafuzuylarıyla ve büyük harfler kullanılarak günümüze kadar aktarılmıştır[37].(bkz. Ek. 2)

3-Determinatifler (Belirteçler) **:** Determinatifler kelimelerin ifade ettikleri varlık ve nesnelerin ait oldukları kategorileri belirten, fakat yazı içinde okunamayan (telafuzu olmayan) işaretlerdir (bkz. Ek. 2). Determinatiflerin belirttiği 2 tür kategori bulunmaktadır.

1-Nesnelerin yapıldığı maddeler : ağaç, metal, toprak ... v.b.;

2-Söz konusu nesne veya varlığın ait olduğu grup türü veya cinsiyet : ülke, insan, erkek, tanrı, hayvan ... v.b. kategorileri belirtirler.

Determinatifler genellikle kelimelerin önünde "pre determinatif" ya da seyrek olarak sonunda "post determinatif" olarak bulunabilirler. İdeogramlar gibi determinatifler de Urartu Dili ve diğer bütün çivi yazılı dillerde aynıdır. Determinatifler aracılığıyla çivi yazısıyla yazılmış ama bilinmiyen bir dile ait coğrafya, tanrı, kadın, erkek v.b. kelimeler saptanabilir. Bu yönleriyle determinatifler yazının çözümünde büyük kolaylık sağlamaktadırlar. Transkripsiyonlarda determinatifleri niteledikleri kelimelerin üst kısmında büyük harflerle yazılmış üst simgeler halinde (örn. ^{KUR} : Ülke, determinatifi gibi) görmekteyiz.

Urartu çivi yazısındaki -yukarıda belirtilen- 3 farklı temel özellik (hece, determinatif ve ideogramlar için işaretler) Urartular'ın Bastam'da kurmuş oldukları

[36] Friedrich "a.g.e", 54

[37] Zimansky 1998, 102

kalenin Urartu Dili'nde yazılmış eski adında bulunabilir. ^{M}*Ru-sa-a-i* URU.TUR : "Rusa'nın Küçük Şehri" ; İlk işaret olan : **M** veya (**I**) : bir determinatifdir ve bir sonraki sözcüğün cinsel niteliğini (**M (I)**: Masculine: Eril = Erkek) belirtmektedir. Bu telafuzu olmayan tamamıyla grafiksel bir ayraçtır ve basit dikey bir çivi işaretidir. ***Ru-sa*** : determinatifin işaret ettiği şahıs yani Urartu Kralları'ndan birisidir ve bu iki ayrı hece işareti ile belirtilmiştir. Rusa'dan sonraki **-a** : vokal hecesinin açıklaması Urartular'ın yazıtlarında bazen gereğinden daha fazla sesli harf kullanmaları şeklindedir. Bunu yapmalarının en önemli sebebi ise; yazı şeridi içerisindeki boşlukları doldurma istekleri olarak belirtilmektedir. Diğer vokal işareti olan **-i** : genetif ekidir ve cümle içerisinde Rusa'**nın** anlamını vererek aidiyet belirtmektedir. Rusa'nın küçük Şehri adı içerisinde bulunan son iki işaret **URU.TUR** : bir ideogramdır URU: Şehir; TUR: Küçük "**küçük şehir"** anlamında tüm sözcüğü genel bir şekilde ifade etmektedir[38].

Akad-Yeni Assur yazısında 600'den fazla standart çivi yazısı işareti olmasına karşın Urartular sadece bunların 155 kadarını kullanmışlardır. Urartu'nun kendine model aldığı Assur çivi yazısındaki işaretler çok anlama gelirken Urartu Çivi yazısındaki işaretler bir veya iki anlam ifade etmektedir. Bundan dolayı Urartu çivi yazıları Assur'unkinden daha kolaydır denebilir[39].

Çivi yazısını kullanan tüm halklarda olduğu gibi Urartu Çivi yazısı da soldan sağa okunmaktaydı. Urartular kayalara ve taşlara yazıyı yazmadan önce muhtemelen satır çizgilerini yerleştirmekteydiler. Bu gelenek Urartu'ya özgü olarak görülmektedir. Yazıda kelimeler boşluklar bırakılarak birbirlerinden ayrılmaktadır[40]. Her ne kadar her zaman ve sistematik bir şekilde olmasa da harfler içerisinde bir sözcük ayırıcının da kullanıldığı görülmekte[41].

---

[38] Zimansky 1998, 103

[39] Melikişvili 1971, 20
[40] Wilhelm 2004, 120
[41] Melikişvili 1971, 19, 20

Kelimelerin satır sonunda bölünmemekte, bunun yerine bazı heceler arasında fazla mesafe bırakılmakta, ya da kelime aralarına fazla sayıda ünlü konulmaktaydı. Urartu metinlerinde yaygın olmamakla birlikte kelimelerin kısaltıldığıda görülür[42]. Urartu yazısına ait bir özellik, Urartu anıtsal çivi yazısındaki bir ayrıcalıktır ki, bu taş ve metaller üzerinde uzun yatay (horizantal) çivi işaretlerinin dikey (vertical) çivi işaretleriyle kesiştikleri yerlerde birbirlerinden ayrılmasıdır. Örneğin : Yeni Assur

Dönemi'nde **ni** anlamına gelen : çivi yazısı işaretinin, Urartu yazı stiliyle görülüş şekli : bu şekildedir. Bu yazı formuyla İşpuini'nin Krallığı'nın son dönemlerinde tanışıldı ve bu özellik düzenli olarak I. Rusa'nın Krallık dönemi olan M.Ö. 7. yüzyıl içlerine kadar uygulandı. Daha sonra Urartu duvar ustaları kesilmeyen yatay çizgilerin uygulandığı geleneksel döneme döndüler[43].

4.2.4. URARTU ÇİVİ YAZILI BELGELERİ

Urartu yazıtlarının bulunduğu bölgeler, Urartu'nun coğrafik yayılım alanıyla parelellik göstermektedir. Günümüze kadar, 1500 civarında Urartu dili ile yazılmış yazıt tespit edilebilmiştir. Bu yazıtlar; Urartu başkenti Tušpa (Van) ve Van Gölü havzası merkez olmak üzere, Urmiye Gölü'nün kuzeyi ile Türkiye'ye bakan kesiminde, İran'ın Tebriz Bölgesi ve Ermenistan'ın Erivan bölgesinde, daha yoğun olarak bulunmuşlardır[44] (harita 1).

Eskiçağda kullanılan yazı taşıyıcılarının en önemlilerinden biri olan taş; papirus (bir çeşit bitki) ve pergament (işlenmiş deri) gibi bir hazırlama teknolojisine ihtiyaç olmaması nedeniyle ilk seçilen yazı malzemesi olmuştur. Kayalar ve mağara duvarlarını da taş grubu içerisinde ele aldığımız zaman taşın yazı için kullanımının ne kadar eski olduğu anlaşılmaktadır. İlk insanın icraatını ve düşüncelerini yazmak için seçtiği taş,

---

[42] Wilhelm 2004, 121
[43] Zimansky 1998, 101 ; Wilhelm 2004, 121
[44] Kemal Balkan, Belleten XLVIII. *Urartular'ın Kökeni ve Dilleri,* TTK, Ankara 1984 517, 518 ;
B. A. ve M. Salvini, *The Blingual Stele of Rusa I. fromMovana*, (West-Azerbaijan-İran), SMEA 44/1 2002, 32

zamanla anıtsal kayalar, dikili taşlar (steller) veya yapıların duvarları haline gelmiştir. Yazı bu yapılar ve yapıtlar üzerine de çağlar boyu uygulanarak varolan değerine anıtsallığı da katmıştır[45].

Urartu yazıtlarının da büyük bir bölümü; andezit, bazalt ve kireçtaşı gibi taşlar üzerine tekdüze bir şekilde yazılmışlardır. Bu yazıtlar genellikle kale içlerinde bulunan mimari yapılardaki; kolon, sütun, sütun temelleri ile kaya yüzeyleri ve açık alanlardaki stellerde yer almaktadırlar. (resim 5 - 8) Bunlar krallar tarafından; inşa faaliyetleri, askeri sefer ve zaferler ile azda olsa dinsel etkinlikler gibi konuları sunmak amacıyla yazdırılmışlardır (bkz. Örnek Urartu Yazıtları s. 82-89).

İnşa yazıtlarına krallığın en erken tarihlerinden, en geç dönemlerine kadar rastlanmakta ve bu türden yazıtların en çok Urartu Kralı Minua'ya ve ondan daha az olarak Urartu Kralları'ndan İşpuini, I Argişti ve II. Sarduri dönemlerine tarihlendiğini görmekteyiz. Askeri zaferleri anlatan yazıtlar ise en çok; İşpuini, Minua, I. Argişti ve II. Sarduri dönemlerine aittir. Bu türden yazıtların bazılarında sadece, yazıtın hangi kral tarafından yaptırıldığı; ve yazıtı tahrip edenlere karşı bir lanet dileği kaydedilir. Bazılarında ise daha nadir olarak tanrılar için gereken kurbanlar sıralanır ya da tanrılardan kralı koruması ve kollaması istenir[46].

Urartu Dili, anlaşıldığı gibi, çivi yazısı sisteminin büyük oranda krali yazıtlarda anlatılmasından ibarettir. Assur örneğine göre iyi örgütlenmiş bir memur devleti olan Urartu'da devlet icraatının bu şekilde öne çıkması doğaldır. Ancak, Mezopotamya'da görülen mitolojik, hukuki ve dini içerik çeşitliliğini ilginçtir ki Urartu yazınında göremiyoruz. Acaba bu gibi metinler başka bir yazı sistemi ile; Arami alfabesi örneğinde olduğu gibi papirus ya da deri üzerine mi yazılmıştı? Eğer böyle bir uygulama vardıysa bunu kanıtlamamız oldukça zordur. Çünkü bu tip malzeme günümüze kadar Doğu Anadolu ikliminde ancak olağanüstü koşullarda gelebilirdi[47].

---

[45] Nuray Yıldız, *Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, TTK, Ankara, 2000, 121
[46] M. R. Payne, *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul, 1995
[47] Dinçol 2003, 44, 45

Urartu'ya ait kısa yazıtlar ise genellikle bronz eserler üzerinde krali ve tanrısal mülkiyetlerin teşhis edilmesi ve birçok pithos çömlek üzerinde kapasitelerini gösteren yazıtlar şeklinde görülmektedir (resim 9-13). Bunlar genelde saray ve magazin yapılarında ortaya çıkarılmışlardır[48]. Sayıları 300'den fazla olan bronz eserlerin yarısı II. Sarduri dönemine, diğer yarısının büyük bir kısmı İşpuini, Minua ve I. Argişti dönemlerine geri kalanlar ise İnuşpia, I. Rusa, II. Argişti, II. Rusa, III. Rusa ve IV. Sarduri dönemlerine aittir. Ayrıca metal mutfak eşyaları, levhalar, taş boncuklar ve bilezikler üzerinde de bu kısa yazıtlar görülebilmektedir (resim14-18) . Üzerinde yalnızca hacimleri (kapasiteleri) bulunan 120 kadar iri çanak çömlek ve pithoslar, Toprakkale, Kevenli, Çavuştepe, Adilcevaz, Altıntepe, Karmir-Blur, Bastam ve Erivan ve Ayanis kazılarında ele geçirilmiştir [49].

Mezopotamya'nın geleneksel yazı malzemesi olan kil tabletler (*tuppu*), Anadolu'da Hititler döneminde yaygın olarak kullanılmıştı[50]. Fakat Urartu egemenlik alanını kapsayan topraklardaki merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen kil tablet sayısı oldukça azdır. 30 civarındaki kil tablet; Toprakkale, Çavuştepe, Karmir-Blur, Bastam ve son yıllarda yapılan Yukarı Anzaf ve Ayanis kazılarında bulunmuştur[51]. Bunlar genellikle malzeme listeleri gibi ekonomik işlerle ilgili belgeler ile merkezden memurlara gönderilen ve kralın çeşitli talimatlarını içeren mektuplardır (resim 26, açıklama s. 85-86). Kil tablet halindeki bu mektuplar içeriklerinin gerçekliğini kanıtlamak üzere, bütün Eski Önasya'da olduğu gibi gönderenin mührüyle mühürlenmişlerdi[52]. Urartu'da kil tabletlerin yaygın olarak kullanılmamış olması Urartu'nun bunları kullanım ihtiyacının azlığından çok arkeolojik araştırmaların yetersizliğinden de kaynaklanabilir.

Urartu mühürlerinin bazılarında tasvirler yanında yazıya da yer verilmiştir. Genelde krali ve resmi memur mühürlerinde yer alan yazıtlar, çoğu zaman mührün

[48] Zimansky 1998, 100 ; Salvini 2001, 270-278, 308-311
[49] Ali M. Dinçol, Ersin Kavaklı, *Van Müzesi'nde bulunan Yazıtlı bir Urartu Boncuğu*, ANAR VIII Ayrı Basım, İstanbul, 1980, 231-236 ; Payne 1995, 3
[50] Nuray Yıldız, Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, TTK, Ankara, 2000, 115
[51] Payne 1995, 4
[52] Dinçol 2003, 44

sahibine ait bilgilere yer vermektedir. Örneğin; Ayanis Kalesi VII nolu alanda bulunan bir bulla üzerindeki mühür baskısında; Argişti oğlu Rusa'nın mührü (resim 19) ve bir başka mühür baskısında ise; X evinin mührü(dür) (resim 20) ifadeleri yer almaktadır[53].

Daha çok silindir damga mühürlerde bazen de damga mühürlerde yer alan Urartu çivi yazılı metinleri en çok kil tabletler ve bullalar (kil topak) üzerindeki baskılarda görülmektedir (resim 21). Urartu hakimiyet alanında bulunan 950'den fazla bulla Toprakkale, Karmir-Blur, Bastam ve Ayanis kazılarında bulunmuştur[54] (resim 22 a-d). Mühürlü bullaların Urartu'da, Krallığın daha çok geç dönemlerinde kullanılmış olması, Urartu'nun, en azından M.Ö. 7. yüzyıl içlerinden itibaren, deri gibi kolay bozulabilen maddeleri de, yazı için kullanmış olduğunu göstermektedir: Çünkü mühür baskısını, deri ve benzeri meteryal üzerine gereği gibi uygulamak oldukça zordur [55].

[53] Eşref Abay, Ayanis I. *Seals and Sealings,* Roma, 2001, 327-329
[54] Payne 1995, 4 ; Salvini 2001, 279-307
[55] Wilhelm 2004, 119

5. URARTU DİLİ'NİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

5.1. URARTU DİLİ'NİN FONETİK YAPISI (SES BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ)

Bütün ölü dillerin fonetik özelliklerini, oral (sesli) kayıtları elimizde bulunmadığından, yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. Eğer yazı dilin bütün ses özelliklerini yansıtmıyorsa o dilin fonetik eksikliğini anlayabiliriz. Urartu dilinin fonolojisi de büyük oranda Assur yazıtlarıyla sınırlı olduğu için Urartu dili içinde aynı durum söz konusudur. Semitik Assur dilinin gereksinimlerine uygun olan Assur çivi yazısı Kafkas kökenli olduğu düşünülen Urartu dilinin ses gereksinimini tam olarak yansıtmakta kısıtlılık yaratabilmektedir. Yani, bazen yazı tüm sesleri karşılayamamaktadır. Bu durum yazının bir dilden başka bir dile geçerken kullanılmasında sıklıkla görülebilmektedir. Günümüz Latin alfabesini kullanan birçok ulusun alfabelerindeki aynı simgeler farklı sesleri gösterebilmektedir.

Örneğin; Latince'den Türkçe'ye kazandırılan "ç" sesinin orijinali Fransızca'da "s" sesidir. Almanca'daki "tsch" ancak Türkçe'deki "ç" sesini çıkarır. İngilizce'de "sh" Almanca'da ise "sch" Türkçe'deki "ş" sesini karşılamaktadır. Bazen dillerin fonetik yapısını yansıtacak işaretlerde bulunmaktadır. Örneğin Türkçe'ye Arapça'dan girmiş kâr sözcüğü " ˆ " inceltme işareti ile yansıtılabilmektedir.

Şayet, Urartu Dili gerçekten Kafkas Dilleri grubunda ise görüyoruz ki; bu dillerde, Semitik Diller'e çok yabancı olan sürtünme sesleri vardır. Assurca'nın da içinde bulunduğu Sami Dilleri'ne yabancı, ama Urartu Dili'nde olma olasılığı çok yüksek olan bu sürtünme seslerini Assur yazı işaretleri karşılayamamaktadır. Urartu Dili'ndeki pek çok sesin saptanmış olması yanında bazen telaffuz edilen ses değerlerinin gerçeğinden saptığını da düşünebiliriz[1].

[1] Melikişvili 1971, 21

5.1.1. VOKALLER ve KONSONANTLAR (ÜNLÜLER ve ÜNSÜZLER)

Urartu Çivi Yazısı'nda saptanabildiği kadarıyla **-a-, -e-, -i-, -u-** vokalleri bulunmaktadır. Urartu Dili'nde **-o-** vokalinin bulunduğu düşünülse de bu yazıda ifade edilmemektedir[2]. Wilhelm; birbirleri ile değiştirilebilir işaret seslileri olan **-u-** ve **-ú-** sadece **-u-** mu yoksa aynı zamanda **-o-** sesini de karşılayıp karşılamadığını belirsiz olarak görmektedir ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Farklı hecelemeler önermektedir ki; **-u-** ve **-ú-** sadece tek vokal ses verebilir. Halbuki "bazı değişmelere karşın" **-e-** ve **-i-** ' nin farklı sesli vokaller olduğu görüşü vardır. Konuyla ilgili sadece birkaç "homophonous" (eş sesli) işaretin kullanıldığını görmekteyiz: *tu ve tú, ar ve ár* . Bunların farklı sesler veren vokal işaretler olmadığını gösteren, yeterince değişik hece değerleri şu an mevcuttur denilebilir[3].

Melikişvili'ye göre; büyük bir olasılıkla **-o-** sesinin karşılığı olan yazı işareti **-u-** idi. Örneğin; Urartu metinlerinde adı geçen Qulha Ülkesi haklı olarak daha sonraki klasik dönemde Kolhis ile eşitlenmektedir. Her iki ismin arasındaki telafuz benzerliğinin gösterdiği gibi Qulha ismi Kolha'ya çok yakındır. Bundan dolayı **-o-** vokali büyük bir olasılıkla **-u-** ile karşılanmaktaydı[4].

Her ne kadar kesin işlevleri belirgin olmasada, Urartuca vokal seslerin genel olarak tam telafuzları yapılmakta ve bu bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir:

1-Telafuz uzun bir vokal sese işaret edebilir. 2- Bir sonraki /k+v/ işaretteki vokal sesin değerini belirtebilir. 3-Kullanılış amacı sadece estetik amaçlarla, yazı şeridini doldurmak için, uygulanmış olabilir: *Hal-di-i-e* : *Hal-di-e* (her ikisi de : Tanrı Haldi'ye anlamında ve >datif kasusunda). Genellikle çivi yazılı dillerde diftong dediğimiz 2 vokalden oluşan heceler bulunmaktadır (Bunların yanında üç ve daha fazla vokalden oluşan aiei gibi vokal zincirleri de bulunmaktadır). Urartu metinlerinde de bunların varlığını görebilmekteyiz.

---

[2] Melikişvili 1971, 21
[3] Wilhelm 2004, 122
[4] Melikişvili 1971, 21

Örneğin: *-ka-i, ba-ú-še, Te-i-še-ba, e-ú-ri, ú-ru-li,-ia-ni, qi-ú-ra-i-e-di, ha-ú-li-i-e, si-lu-a-di, a-ú-e-ra-, su-e, İš-pu-i-ni* : kelimelerinde; */ai/, /au/, /ei/, /eu/, /ia/, /ie/, /ua/, /ua/, /ue/, /ui/* diftonglarının varlığı açıkça görülmektedir[5].

Urartu çivi yazısında şu konsonantlar bulunmaktadır[6]:

-b-, -d-, -g-, -h- (gırtlaktan), **k** (emfatik:güçlü k), **-I-, -m-,**

-n-, -p-, -q- (ka sesi gibi), **-s-, -ṣ-** (emfatik:güçlü s), **-š-** (Türkçe'deki ş sesi değerinde) **-t-, -ṭ-** (emfatik: güçlü t), **-z-**(sesli s sesi değerinde)

ʾ (Aspire: nefesli ses "**h**" sesi gibi") **-r-** **(-w- -y-)**

Urartu Dili'ndeki seslerin yukarıdaki telafuzları, linquistler (dilbilimciler) tarafından önerilmiş, güçlü olasılığı olan hipotezlerdir. **-w-** ve **-y-** ses işaretleri için kanıtlar dolaylı şekildedir. Bunların: **-ni -i-e, a-i-u, a-ú-i** sesleriyle telafuz edildiği düşünülmektedir[7].

Seslendirme ile ilgili düşündürücü ifadelerden bir diğeri **-s-** ve **-š-** harfleri ile ilgilidir. Urartular çivi yazısını Assur'dan aldıkları zaman **-š-** harfi **-s-** gibi okunuyordu (Aynı durum Hititlerde de mevcut: Hitit Kralları'ndan Murşili isminin artık Mursili olarak telafuz edildiği anlaşılmıştır). Bundan dolayı belki de Assur'dan alınan **-š-** sesini içeren işaret aslında **-s-** sesini veriyordu. **-s-** sesini ihtiva eden işaret de belki **-š-** için kullanılıyordu. Bunun yanında Assur zamanında **-š-** sesi **-z-** ye dönüşmüştür düşüncesi de dilbilimciler tarafından belirtilmektedir[8].

Diakonoff; Urartuca'nın fonolojik sisteminin; atası Proto Doğu Kafkas Dili'nden daha fakir olduğunu belirterek, yaptığı incelemeler sonucu elde ettiği fonolojik ses değerlerini aşağıdaki tabloda göstermektedir. Tabloda yana yatık parantez içerisinde "/ /", bunların fonolojik ses değerlerini, paranteze alınmayanlar ise çivi işareti içindeki

---

[5] Wilhelm "a.g.e", 121, 122
[6] Melikişvili "a.g.e", 21
[7] Wilhelm 2004, 121
[8] Zimasky 1971, 22

telafuzlarını belirtmektedir[9]. Diakonoff bu tabloyu düzenlerken Doğu Kafkas Dilleri'nin fonolojik sisteminden de yararlanmaktadır. Tabloda: **I**. kolon sessiz ve nefesli seslerin ses değerleri; **II**. kolon. Hurrice ses değerleridir ve tablo içinde verilmemiştir. **III**. kolon ani, emfatik (vurgulu) veya hemze ses değerleri; **IV**. kolon sesli ses değerleri; **V**. kolon liquid (akıcı) sesleri; VI. kolon nasal (burunsal) sesleri belirtmektedir[10].

Tablo 4: Urartu Dili'ndeki konsonant ve sonantlar ile diğer ses değerleri

Konsonantlar			Sonantlar		
	I	III	IV	V	VI
Labial stops (dudaksıl)	/p/ p	/p/ p	/b/ b	-	/m/ m
Labial.fricatives (dud.sürtünme)	-	-	/v/ b, -u-, -Vb-u-	/w/ u , w_x	
Dental stops (dişsel)	/t/ t	/ṭ/ ṭ	/d/ d	/r/ r	/n/ n
Dental.fricatives (diş.sürtünme)	/s/ š	-	/z/ ? z ?	-	-
Dental africates (diş sürtmesiz)	/c/ s	/c/ s	/ / z	/l/ l*	-
Velar stops (damaksıl)	/k/ k	/k/ q	/g/ ? g ?	-	
Velar spirants (damak sürtün.)	/x/ h	-	/ʏ/ h	/j/ i , g	-
Post velars, uvulars (arka damk,küçükdil)	/q/ q	-	-	-	-
Aspiration (?) (nefesli ses)	/h/ h				

Her ne kadar Urartuca'nın telafuz sistemindeki ayrım tam tespit edilemese de bu dilin fonolojik sisteminin dental frikatifler (diş sürtünme sesleri) bifokal frikatifler (çift odaklı sürtünme sesleri) ve afrikatifler halinde betimlenebileceği belirtilmektedir. Ayrıca Urartuca'nın bir tonal (titreşen ses veren) dil olduğu belirtilmektedir.

[9] Diakonoff 1986, 11,12. Tablo içinde verilen ses değerlerinden bazıları mevcut yazın ve simgeler arasında bulunmadığından verilememiştir. Eksik değerler hakkında söz konusu esere bkz.
[10] Diakonoff 1986, 6
* Diakonoff / l / sesinin tabi ki bir lateral (yanal ses) sonant olduğunu belirtmekte fakat tablo içerisinde fazla yer işgal etmemek için ayrıca belirtmediğini bildirmektedir. Diakonof "a.g.e" s. 12.

Çivi yazısı sistemi bir çok konsonant kümesini sanki hiç yokmuş gibi gizleyebilmektedir. Bunlar orta pozisyonlarda bulunan: *-ld-, -lg-, -lh-, -lm-, -ls-, -ls/z-, -rb-, -rd-, -rh-, -rm-, -rn-, -rg-, -rs-, -rš-, -rt-, -rz-, -mn-, -šd-, -šh-, -šm-, -šp-, -št-, -šz-* konsonant kümeleridir. Ayrıca sözcük başlarında diş (dental) ve çift dudak (bilabial) seslerini veren konsonant kümelerinin de varlığı yazı sisteminden dolayı gizlenmiş olabilir .

Örn: *-Th, -Tg-, -Tq-, -Ph-, -Pq-, -Pr-, -Pš-, -Pt-* bunlardan bazılarıdır. Bunun dışında, **r-** ile başlayan Urartuca sözcük bulunmamaktadır. Urartu Kralı **Rusa** büyük bir olasılıkla **Ursa** olarak telafuz ediliyordu[11].

5.1.2. URARTUCA'NIN FONETİK KURALLARI

1-Urartuca'da "**g**" sesi boşluk doldurucu (kaynaştırma sesi) olarak kullanılmaktadır[12]:

Bu kural Urartuca ile ilişkilendirilen bazı Kafkas Dilleri'nde de bulunmaktadır.

Örnekler: *šidauri* (yerine = >) *šida**g**uri*; *kuiuni* > *kui**g**uni*; *tuai* > *tua**g**i*, *terai* > *tera**g**i*,Direktif eki: **i/edi** ile: *ebani-i / edi* > *ebani**g**idi*; ^{KUR}*Išteluani-i/edi* > ^{KUR}*Išteluani**g**idi*; ^{GIS}*šurinikaini* > ^{GIS}*šur**g**inikaini*.

"**g**" sesi iki vokali birleştirirken bazen, aralarına girdiği vokallerden birini düşürebilir.

*tar**a**ini* > *tar**a**gini* > *targini*; *ku**i**uni* > *ku**i**gunu* > *kuguni*.

2-Urartuca'da vokaller (**-i-** ve **-e-**; **-i-** ve **-ie-** sesleri) arasındaki değişme, kısalma ve kaymalar görülmektedir:

---

[11] Wilhelm 2004, 122
[12] Melikişvili 1971, 22

Diğer çivi yazılı dillerle birlikte; Urartu Dili'nin gramer yapısında da bu özelliğe sıklıkla rastlanılmaktadır. Sesler arasında kaymalar olmasına rağmen sözcüklerin anlamları değişmemektedir. **-i-** ve **-e-** arasındaki ses kaymalarına örnek olarak aşağıdakiler gösterilebilir. *nunab**i** ve nunab**e**; kuṭub**i** ve kuṭub**e**; nirib**i** ve nirib**e***[13]**.** Bu değişmeler kararsız hece vokalleri olarakta belirtilmektedir : *pi-l**i** : pi-l**e*** : Her iki kelime de kanal anlamındadır.

3- Kelime sonundaki vokal, konsonantla başlayan bir ek geldiği zaman düşer:

hasiali-me > hasialme; ^{d}*Sarduri -hiniše >* ^{d}*Sardurhiniše*; *šeiridulie > šeridulie* veya *šeirdulie*; *šeirli* veya *šerili > šerli*; *alušeni > alušni*.

2 konsonanttan birincisi liquit yani "akıcı" olursa onlar arasındaki vokal düşer:

niribi >nirbi; *arani > arni*; *zilibi > zilbi*; *alasui > alsui*; *ašazie > ašzie*; *šidišituni > šidištuni;* çoğul örnekler: *taramanali > tarmanali*

4-Diftonglar tek vokale indirgenme (kısalma) eğilimi gösterir. Urartu yazıtlarında da bu özelliği birçok örnekte görmekteyiz:

arhie > arhi > arhe; *badusie > badusi > baduse*; *zarie > zari > zare*;

agubie > agubi > agube; *inanieli >* inanili > inanele;

^{d}*Haldiedie >* ^{d}*Haldiedi >* ^{d}*Haldedi >* ^{d}*Haldede.*

Urartu metinlerinde **-iei-** (vokal zinciri) **-i-** veya **-e-'**ye kısalabilir. ^{d}*Haldiei >* ^{d}*Haldi* veya ^{d}*Halde*. Bazen **-ei- -e-** ye, **-ui- -i-** ye ve **-e-** ise **-i-** ye dönüşür.

kuṭeitu > kuṭetu; *kuṭiu-itu > kuṭi-itu > kuṭe-itu*; *kuṭeiadi > kuṭeadi*

Daha önceden de belirttiğimiz gibi dönüşümler aslında diftongların -veya vokal zincirlerinin- kısalma eğilimidir. Diftonglardaki ses incelmelerine ablaut veya umlaut

[13] Melikişvili 1971, 23

denir. Urartuca'da buna örnek olarak: *pahani* ve *pahini*; çoğul örnekler: *tarmana-li*, *tarmane-li* ve *tarmani-li*

Aidiyet suffixi olan **-ini-** 'nin basitleştirilmesi; ^{d}*Haldi-ini-* > ^{d}*Haldini*: Burada **-i-** 'ler benzeşme yaparak asimile olmaktadırlar.

Bağlayıcı ek olan **-alhi/e**' nin benzeşmesi: ^{URU}*Meliṭea-alhe* > ^{URU}*Meliṭealhe*;

^{KUR}*Qumaha-alhe* > ^{KUR}*Qumahalhe*: **-a-** ların asimile oluşu gözlenebilir.

Ayrıca -ai- diftongu -i- ye dönüşür (ai > i) *ula-i* > *uli*.

Urartuca'nın fonetiği hakkında bir başka bilmemiz gereken çekimler sırasında seslerin uğradıkları durumdur. Urartuca'da çekim 2 türlü yapılmaktadır:

1-Deklinasyon, **2-Konjugasyon**

Aralarında büyük farklar yoktur. Her ikisi de ana kelimenin ön ve son eklerle başka görevler üstlenmesidir. Genellikle isimlerde deklinasyon, verbal fiiller için konjugasyon kuralı çekimler için uygulandığından nominal deklinasyon (isim çekimi), verbal konjugasyon (fiil çekimi) olarak adlandırılmaktadır. Urartu dilinde isim çekimlerinde plural durumlarda, Ergatif çekim eki: **-aše**, Genetif/Datif çekim eki: **-aue**,

İnstrumental çekim eki: **-ani**, Direktif (yönelme) ekleri: **-aidi** ve **-ašte**'dir.

Eğer çekimi yapılan ismin gövde vokali ise bu çekim eklerinin başındaki **-a-** yan yana gelir ve ismin son vokali olan **-i-** düşer, sadece **-a-** kalır.

Örneğin; Yalın özne durumundaki ^{KUR}*Biaini* sözcüğü, çekim ekleriyle etkileşiminin sonucu; Ergatif durumda: ^{KUR}*Biainaše*; Genetiv/Datif durumda: ^{KUR}*Biainaue*;

Direktif (yönelme) durumunda ise: ^{KUR}*Biaina(i)di* ve ^{KUR}*Biainašte* halini almaktadır.

Görüldüğü gibi bütün örnekler hal ekleri aldıkları zaman Biaini isminin sonundaki **-i-** sesi düşmektedir.

Urartuca'da sıfat (adjektif) yapımında kullanılan ek **-usi(ni)** dir. Bu ek kullanıldığı zaman da seslerin düştüğü görülebilmektedir: *ereli*: kıral, *erelini-usi* > *erelinusi* (LUGAL-nusi): kırali : **-i-** sesi düşmektedir.

-itu- eki geçmiş zaman (preteritum) 3. çoğul şahıs ekidir. Bu ek bir **-u-** ile biten geçişli (transitif) fiile takılırsa genellikle kısalma meydana gelir. Geçmiş zaman 3. çoğ. şahıs eki olan **-itu-** ekini aldığı zaman fiil içindeki **-ui-**'nin **-i-**' ye kısaldığı görülür.

atu-itu > *atitu*, *atganadu-itu* > *atganaditu*, *harharšu-itu* > *harharšitu*, *hai-itu* >*haitu.*

-ai- veya **-ae-** diftongu **-a-**'ya dönüşür: Önde, anlamında kullanılan post pozisyonon **-kai** özellikle şahıs zamirleriyle kullanılınca **-ka**'ya dönüşmekte ve prepozisyon olarak görülmektedir.

uki: benim, ***kaiuki***: benim önümde, *kaiuki*'deki **-iu- -u-**'ya kısalır ve aynı anlamı vererek **kauki** olur. Herhangibir, anlamına gelen **ainiei** > **aniei**'ye kısalır. Sürekli, anlamını veren **aišei** > **ašei**'ye kısalır. Yer, dünya anlamlarını veren **qiurani** ismindeki **-iu-** diftongu **-i-**' ye kısalır ve **qirani** olur. Ayrıca: ^{KUR}*Biainaue* > ^{KUR}*Bianae*, ^{KUR}*Biainaidi* > ^{KUR}*Bianaidi* ve ^{KUR}*Biainadi*;

Daha önceki örneklerde diftongların genelde birinci vokalinin düştüğünü gördük aşağıdaki örneklerde ise diftongların ikinci vokalinin düştüğü görülmektedir:

-ae- > **-a-**'ya kısalmaktadır: ^{URU}*Ṭušpae patari* (Tuşpa şehri) > ^{URU}*Ṭušpa patari*;

-ai- > **-a-**'ya kısalmaktadır: *babaini* (dağlık) > *babani*, ^{I}*Minua-ini* > ^{I}*Minuani;* **-au-** > **-a-**'ya kısalır: ^{KUR}*Biainaue* > ^{KUR}*Biainae*, ^{d}*Haldinaue* > ^{d}*Haldinae*, *tiau-ni* > tiani; **-i/ea-** > :**-i/e-**: ye kısalır: ^{KUR}*Liqi-aue* >^{KUR}*Liqiue,* Ayrıca: ^{KUR}*Urme-aue* > ^{KUR}*Urmeue*, ^{KUR}*Zabahae-aue* > ^{KUR}*Zabahaeue.* Urartuca'da asimilasyon (benzeşme) ve desimilasyona (farklılaşma) uğramış kelimelerle de karşılaşmaktayız: **-l-** ve **-n-** sesleri arasında asimilasyon ve disimilasyon farkedilebilmektedir: *burgalani* ve *burganani* ya da, *burganali* ve *burgalali*[14].

[14] Melikişvili 1971, 25-28

Kök tamamlayıcı olan **-id** eki bazı durumlarda bir sonraki ünlü sesi asimile edebilmektedir:

še-(i)r-id-it-u > še-i-ri-du-tú; su-id-it-u > su-ú-i-du-tu[15].

Urartuca'da bir hecenin veya bir sesin ortadan kalktığı (haplology) görülebilmektedir.

kuguiu > kuiu; **-r-** ve **-l-** ile biten fiil gövdelerine onların transitif göstergesi olan -u- ile başlayan bir ek takıldığında regressiv disimilasyon oluşarak hece kaybına sebep olmaktadır : *turu le > tule; teru-li > teli; šepuiaru-le > šepuiale; kulu-le > kule*

Transitif geçmiş zaman 3. tekil şahıs eki –**me** fiile takıldığında hece kaybı oluşmaktadır:

aruni-me > arume ; Trn. 1. tek. şah. eki **-li** ile hece kaybı oluşmaktadır: *kulu-li > kuli*

Ayrıca **eia** ve **eai** vokalleri ile **-alhi** ve **-hali** suffixleri arasında metatez (ses aktarımı) farkedilebilmektedir[16].

5.2. URARTU DİLİ'NİN MORFOLOJİK YAPISI (BİÇİM BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ)

5.2.1. NOMINAL YAPI (İSİM SOYLU KELİMELER)

5.2.1.1. SUBSTANTIFLER ve ADJEKTIFLER (ADLAR ve SIFATLAR)

Urartu Dili'nde bütün isimler bir vokal ses ile sona ermektedir. En azından yazıda (belki de yazı sisteminin kısıtlamalarından dolayı) bu anlaşılabilmektedir[17].

Genellikle Urartuca'daki isimler **-i-** vokali ile bitmektedirler: *pili*: kanal, *huradi*: savaşçı, *euri*: bey, efendi v.b. Bazen **-i-** vokalinin **-e-** ve **-i/e-**' ye değişimi ile *zilbi > zilbe*, *niribi > niribe*, *zari > zarie*, *susi > susie* gibi değişmelerde olabilmektedir. Daha az

[15] Wilhelm 2004, 124
[16] Melikişvili 1971, 29, 30

[17] Wilhelm 2004, 126

olarak **-e-** eki ile biten, *aše*: insan (aše:kalkan), **-a-** ile biten: *qiura*: yer, dünya; **-u-** ile biten ^{MI}*lutu*: kadın v.b. bazı kelimeler de bulunmaktadır.

İsim yapan eklerde **–še** suffixi soyut isimler yapmakta kullanılır: *ušmaše*: güç, *ulguše*: hayat, *pisuše*: sevinç. -še eki verbal köklerden isim yapmaya da yaramaktadır: *aru*: vermek, *aruše*: iyilik, iyi davranış, himaye; *izidu*: emretmek, *iziduše*: emir; *zadu*: inşa etmek, *zaduše*: yapı, inşaat; *manu*: olmak, *manuše*: varoluş. še nominal gövdelere de takılır ve anlamı aynı anlam alanı içerisinde değiştirir: *alsui*: büyük, *alšuise*: büyüklük. Bazı še ile biten kelimeler de tamamen somut anlamlıdırlar: *šuše*: küçük baş hayvan, *meše*: haraç, *gunuše*: savaş. Birçok -še ile biten kelime de kökün kendise mi ait olduğunu yoksa ekin mi -še olduğu saptanamamıştır.

Bir başka soyut yapan ek **–tuhi'** dir: Yarı ideogram yazılış ile LUGAL-*tuhi* (*ereli – tuhi*): krallık; *taršua*: insan, *taršuatuhi*: kahramanlık, erkeklik. Urartu dilinde aidiyet suffixi olarak **–hi/e(ni)** kullanılmaktadır: ^{I}*Minuahini*: Minua'ya ait; ^{I}*Argištihini*: Argiştiye ait; ^{I}*Rusahini*: Rusaya ait; ^{MI}*Taririhaini*: Tariraya ait. **-hini** eki aynı zamanda patronyum (birinin oğlu: baba adı) olarak'ta karşımıza çıkmaktadır: $^{I\ d}$*Sardurihi(ni)*: Sarduri oğlu; ^{I}*Išpuinihi(ni)*: İšpuini oğlu; ^{I}*Abiliani/ehi*, ^{I}*Diaui/ehi*, ^{I}*Erikuahi*, ^{I}*Iganehi* gibi bazı isimlerde de bu aidiyetlik ekinin kullanıldığını görmekteyiz. Aidiyet suffixinin varyantının (benzer şeklinin) uhi olduğu düşünülmektedir: ^{KUR}*Urmeuhi*: Urme ülkesi'nin. Bu ek bazen sıfatlarda (*taraiuhi*: güçlü, kuvvetli); bazen de cins isimlerde (*šuhi/e*: donatma, düzen verme, *qarmehi*: kutsama, bayram, tören) görülebilir. Ayrıca aidiyet ekini **–li** çoğul eki almış haliyle de (*–hinili* olarak) birçok metinde görebilmekteyiz: ^{I}*Minuahinili*: Minualar, ^{I}*Argištihinili*: Argiştiler, ^{I}*Taririahinili*: Tariralar v.b.

Şehir ve ülke adlarında **–hali** veya **–alhi** suffix'i görülmektedir. Burada aynı anlamı veren iki ayrı ekin aslında, metatez (seslerin yer değiştirmesi) ile oluştuğu belirmektedir. Urartu dili'ni incelerken sıklıkla karşılaşılan ses olaylarına bağımlı belirsiz kurallar özellikle düzenli bir imla genleneğinin bulunmadığını da

belirtmektedir[18]. Dil kurallarının uygulandığını ilk kez Yunan Medeniyeti'nde görmekteyiz.[19]. Bütün Hurri-Urartu dilinde görülen –hi aidiyet suffixine **-li** çoğul ekinin takılması **-hali** şeklini de alabilmektedir. **-hali** ve **-alhi**, –**ulhi** olarakta görülebilir. Bu özellik **u** + **a**'nın **u**'ya dönüşerek **-ulhi** olmasıyla açıklanmaktadır. Toponym (yer adları :harita 1) ve patronym (baba adları) 'larda kullanılan **-ulhi** ve **-alhi** ekleri birbirlerine çok benzemektedir. ^{KUR}*Melitea-l(i)-hi/e* > ^{KUR}*Melite-alhi* (Malatya); ^{KUR}*Huša-li-hi* > ^{KUR}*Hušalhi* v.b.

-li-hi kelime gövdesine takılınca sözcüğün bu şekli alması tamamen fonetik bir olay ve Urartu Dili konusunda derin araştırmalarda bulunmuş dil bilimcilerden Diakonoff, Melikişvili, Harutyunyan ve Salvini bu metatez'in görülmesinin yanında bu ekin bir bütün olabileceğine de değinmektedirler. Anlam olarak –**hini** ekiyle –**ini** birbirine çok yakındırlar. **-ini** suffixi de aidiyet bildirmekte: ^{I}*Minua-ini hubi*: Minua'ya ait vadi, ^{d}*Haldi-ini-li KÁ*: Haldi'nin büyük kapıları; ^{d}*Haldi-ini* ^{GIŠ}*šuri/e*: Tanrı Haldi'nin silahı, LUGAL – *lili* ^{KUR}*Etiuhinili*: Etiu Ülkesi'nin kralları, $^{I\ d}$*Sarduri-ini-li kurili*: Sarduri'nin ayakları, ^{KUR}*Biainiše*: Bia ülkesinin insanları (Ergatif halde). Adjektiflerde de **–hi/e(ni)** eki görülür ve onlara da plural eki –li takılabilmektedir: ^{KUR}*Bia-ini-li*: Bialı (Van'lı), ^{KUR}*Lulu-ini-li*: Lululu insanlar (Lulu Ülkesi'ne ait)...

Adjektif yapan önemli eklerden birisi de –**usi**' dir: *badusi/e*: yüce, büyük, azametli, LUGAL-*nu-si* veya LUGAL-*si*: krali, *inusi*: şöyle, şu (işaret sıfatı). –usi eki tekil olarak kullanıldığı halde kollektiflik yaparak sürü, ordu gibi çoğul anlam da verebilmektedir. Ayrıca fiillerden isim yapma eki olarak –**ipte** bulunmaktadır: *usta*: sefere çıkma, *ustipte*: sefer.

---

[18] Melikişvili 1971, 31, 32, 95

[19] Faruk Z. Perek, *Eski Çağ'da Dilbilgisi Araştırmaları*, Edebiyat Fakültesi Basimevi, İstanbul, 1961, 1-3 ; Doğan Aksan, *Her Yönüyle DİL / Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I. cilt, TDK. Yayınları, Ankara 2003, 17

5.2.1.1.1. İSİM SOYLU KELİMELERİN DEKLİNASYONLARI (ÇEKİMLERİ)

Urartuca'da singular (tekil) ve plural (çoğul) olmak üzere 2 numerus bulunmaktadır. İsim çekimlerinde ise ergatif kontrüksiyon (yapı), transitif (geçişli) ve intransitif (geçişsiz) ekli olan cümleleri birbirinden ayırdığı için cümle yapımında önemli bir rol oynayarak dikkat çekmektedir. Urartuca'da 8 isim hali bulunmaktadır ve kasus (hal) ekleri doğrudan doğruya gövdeye takılmaktadırlar. Urartuca'daki çekim ekleri:

1-Biçimlendirilmemiş kasus (gövde hali), 2-Nominatif veya ni kasusu,

3-Ergatif kasusu, 4- Genetif kasusu, 5- Datif kasusu, 6-İnstrumental kasusu,

7, Direktif kasusu, 8-Lokatif kasusu.

1-Gövde Kasusu: Gövdenin yalın olarak bulunduğu ve tüm kelimenin eksiz olduğu haldir: *pulusi*: stel, *pili*: kanal, qiura: yer (dünya), aše: kalkan, ^{KUR}Buštu: Buştu Ülkesi... Gövde kasusunun plurali; plur. eki olan **–li** ekinin gövdeye takılmasıyla yapılır: *ereli*: kral, *erelili* (LUGAL-*lili*): krallar, *burgalali*: kaleler.

Gövde kasusunun fonksiyonları nominatif kasusuna çok yakındır ve çok seyrekte olsa intransitif verblerin subjekti (öznesi) olarak görülebilirler. ^{d}*Haldikai* ^{URU}*Ardinidi nunali* ^{I}*Išpuinini* $^{I\ d}$ *Sardurehe* ^{I}*Minua* ^{I}*Išpuinihe*..: Tanrı Haldi'nin önünde Ardini kentine Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua geldiklerinde.. ; ^{d}*Haldi kuruni*: Haldi güçlüdür. (Haldi gövde kassusunda kullanılmıştır). Geçişli fiille yapılan cümlelerin nesneleri de gövde kasusu durumunda bulunabilir. Bunlar hakkında bir çok örnek bulunmaktadır: ^{I}*Minuaše* ^{I}*İšpuinihiniše ini pili aguni*: İşpuini oğlu Minua bu kanalı tesis etti. Burada nesne pili (kanal) gövde kasusundadır, akkusatif kasusunda (-i- halinde) değildir. ^{I}*Minuaše ale ... terubi ini pulusi*: Minua der ki; bu steli ben diktim. Nesne olan pulusi (stel) yine eksizdir. ^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše* ^{d}*Halde eure ini suse šidištuni*: İşpuini oğlu Minua Tanrı Haldi'ye (efendiye) bu susi tapınağını yaptırdı. ^{I}*Argištiše* ^{I}*Minuahiniše ini ari šuni*: Minua oğlu İşpuini bu tahıl deposunu kurdu. ^{URU}*Meišta hauni*: (O) Meişta Ülkesi'ni fethetti, *šatuali kureli*: (O) ayaklar(ıma)sarıldı.

2-Nominatif kasusu (-ni hali): Nominatif geleneksel olarak yalın hal olarak bilinir. Fakat burada nominatif halin singular şekli **-ni** eki ile gösterilmektedir. Plural halde ise önce **-ni** eki gelir ve daha sonra çoğul eki olan **-li** sözcüğe takılır. Nominatif eki **-ni** gösterme zamiri **-i(ni)** ile eşitlenmektedir ve bu bir çok ölü dilde böyle olmuştur. Burada -ni veya **-ini** daha çok belirtici bir görev üstlenmektedir. esi: yer, alan > esini-ni : nominatif eki almakta ve sözcüğe daha çok belirtici bir anlam yüklemektedir. Bazı –ni ile biten sözcükler *iarani, ebani* v.b. gövde formlarıyla gösterilmişlerdir.

Nominatif hal intransitif öznesi olarak kullanılabilir: *uštabi* ^{I}*Argištini*: Argişti sefer(e) çıktı. *uluštaibi* ^{d}*Haldini*: Haldi önde gitti. *nunabi* ^{KUR}*Manani*: Manani ülkesi(ne) geldi. *Qiurani guldini manu*: Ülke iskan edilmemişti. ^{I}*Minuani* LUGÁL DANNU: Minua güçlü kraldır.

Nominal hal transitif verblerin nesnesi olarak kullanılabilir:

Singular örnekler: *karuni* ^{I}*Aššurnirarini* ^{I}*Adadinirarehi* LUGAL ^{KUR}*Aššurni* KUR-*ne*: O (Haldi) Assur kralı Adadnirari oğlu Assurnirariyi yendi. *karuni* ^{KUR}*Manani* ^{KUR}*Buštuni*: O Mana ve Buştu ülkesini yendi. ^{I}*Argištiše ale haubi* ^{KUR}*Etiunini*: Argişti söyler, ben Etiunini Ülkesi'ni fethettim. *haitu* ^{URU}*Meištani* ^{URU}*Quani* ^{URU}*Šarituni* ^{URU}*Nigibini*: Onlar Meişta Qua Şaritu ve Nigibi Ülkeleri'ni fethettiler. (**-ni** eki intrn. fiillerde 3. şah. plur. ekidir.) Dikkat edilirse ülke adları'nın hepsi –ni ekiyle bitmektedir. *parubi* ^{MI}*lutuni*: kadınları sürüp çıkarttım (**-bi** preteritum (geçmiş zaman) ekidir).

Plural örnekler: ^{LÚ}*huradineli uelidubi*: Savaşçıları topladım. ^{LÚ}*huradinili kedanuli*: Savaşçıları sefere yolladım. ^{d}*Haldia ištine inanili arniušinili* I MU *zadubi*: Haldi için burada bu bir yıl içinde bu eylemleri yaptım. (Uratu dilinde bir başka göze çarpan özellik kongruenz uyumudur. Kongruenz: cümle içindeki kelime eklerinin kasus ve numerus bakımından cümledeki diğer öğelerle uyum içinde bulunmasıdır.) Gövde ve nominatif kasusları fonksiyon bakımından görüldüğü gibi birbirlerine benzemekteler. Her ikisi de intrn. verblerin öznesi veya trn. verblerin nesnesi olabilirler. Fakat nominatif daha çok intrn. verblerin öznesi için kullanılmaktadır.

3-Ergatif kasusu: Ergatif sadece transitif verblerin subjekt'i için kullanılır. Bunun sing. eki **-še'**dir ve doğrudan doğruya gövdeye takılır. Pluralde ise bir plur. belirticisi olarak **-a-** takılır. Bazen, vokal gövdelere takıldığı zaman bu ek görülmeyebilir.

Singular örnekler: ^{I}*Išpuiniše* $^{I\ d}$*Sardurihiniše ini* É-*e zaduni*: Sarduri oğlu İşpuini, bu evi inşa etti. ^{I}Minuaše ^{I}*İšpuinihiniše ini pili aguni*: İşpuini oğlu Minua bu kanalı tesis etti. *aluše iluše tiule* ^{URU}*Luhiunini haubi*..: Kim başka birine derse Luhiuni Şehri'ni ben fethettim...

Plural örnekler: *ali* ^{LÚ}A.SI^{MES} *–še partu šeri partu*: Savaşçılar neyi götürdülerse (ganimet olarak) onu ayrı tutsunlar (götürsünler). Ergatif suffixi –še bazen fonetik değişiklikten dolayı **-š** şeklinde görülebilir. Bu suffixe **-ni** takılırsa ergatif sonundaki **-e** düşebilir. *aluše-ni* > *alušni*: hangi-si; görüldüğü gibi **-e** sinkope (düşmekte) olmaktadır. ^{d}*Haldišme ušhanuni*: Haldi bana ihsan etti. Ergatif halde bir kaç isim yan yana olursa bunlarda bazen ergatif eki **-še** nin sonundaki **-e** düşer. ^{I}*Išpuiniš* $^{I\ d}$*Sardurihiniše burganani šidištuni*: Sarduri oğlu İşpuini bu kaleyi inşa etti. *mei* ^{I}*Haldiš* ^{d}IM-*še* ^{d}UTU-*še* DINGIR^{MEŠ} *-še* ^{URU}*ardinini zilbi qiraedi kulituni*: Haldi, Teişeba, Şivini ve Ardini Kenti'nin tüm tanrıları (onun) dünya yüzünde soyunu kurutsunlar.

4-Genetif kasusu: Bu kasusun esas yapımı singular için; doğrudan doğruya kelime gövdesine takılan **-i** ekidir. ^{I}*Minuai* pili: Minua'nın kanalı. ^{I}*Rusai sue*: Rusa'nın gölü. ^{KUR}*Niribai hubi*: Niriba Vadisi. ^{URU}*Šašilui* KUR-*ni*: Şaşilu Kenti'nin Ülkesi. Kelime gövdesinin vokali **-i** ile biterse genetif eki **-i** yazıda erir ve görülmez olur. ^{I}*Ú-tu-pu-ur-ši-ni* LUGÁL ^{I}*Di-i-a-ú-e-hi*: Diauehi Ülkesi(nin) kralı Utupurşi; Diauehi Ülkesi'nde genetif eki için ayrıca **-i** bulunmamaktadır. Bazen yazıda genetif ekini gösterebilmek için kelimenin sonuna bir **-i** eklenebilmektedir. ^{d}*Haldi-i iarani*: Haldi'nin küçük tapınağı. ^{d}*Haldi-i patari*: Haldi'nin küçük şehri. ^{I}*Argiišti-i urišhi*: Arğişti'nin silahı (hazinesi). Bazen genetif eki olarak –**e** ve **-i** arasında değişim söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı, eğer kelime gövdesinin son vokali –**e** ise ilave olarak bir –**e** daha takılabilmektedir. VI LIM VI ME LÚ MEŠ *gunušini ersidubi ištini* ^{KUR}*Ha-te-e*

^{KUR}*Supani*: Hate ve Supani Ülkeleri'nin 6600 savaşçısını ben oraya yerleştirdim. *haubi* ^{KUR}*Urme-e* KUR-*ne*: Ben Urme Ülkesi'ni ve onun topralarını fethettim. Bazen **-i / -e** değişimi yüzünden **-e** genetif eki olarak görülebilir. ^{I}*Minuani* ^{I}*Išpuinehe ... aluše* ^{URU}*Tušpae* URU: İşpuini oğlu Minua Tuşpa Ülkesi'nin efendisidir. Eğer gövde **-i** ile bitiyorsa ve ona **-ie** eki takılıyorsa bu olasılıkla **-e** olarak okunmaktaydı. NİG $^{I\,d}$*Sarduri-i*; ^{KUR}*Asgalasi-e* : Sarduinin hediyesi; Asgalasi Ülkesi'nin toprakları.

Genetif kasusunun plural eki olarak **-ui** veya **-ue** kullanılmaktadır. Bazen buna bir plural göstergesi olarak **-a**' da takılabilir. Bazen de bu ek **-aue** olabilmekteydi. LUGAL *erilaue;* ^{KUR}*ebaniaue*: Ülkelerin Tanrısı, ^{KUR}*alganiaue* DINGIR: Dağların Tanrısı, ^{d}*suininaue* DINGIR: Göllerin Tanrısı. Çok kullanılmamakla birlikte kelimenin önce nominatif sonra ise çoğul yapıldığı ve daha sonrasında genetif ekinin takıldığı da gözlenmektedir.

5-Datif kasusu: Bu kasusun singular şeklinde, sonu **-i, -e,** ve **-u** ile biten kelimelerin gövde vokalleri **-e** ekini almaktadır. ^{I}*Haldi-e euri-e*: Haldiye efendiye. ^{I}*Haldini ušmašie*: Haldi'nin kudretine. Eğer kelimenin gövde vokali -a ise datif eki olarak ta **-a** alır ve bu yazıda bazen görülmez. ^{d}*Quera*: Queraya, ^{I}*Minua*: Minuaya. Datif ekinin **-i** olarak gösterildiğini de görmekteyiz: *manini ulguše* ^{I}*Išpuini* $^{I\ d}$*Sardurihini* ^{I}*Minua* ^{I}*Išpuiniehini*: Sarduri oğlu İşpuiniye ve İşpuini oğlu Minuaya hayat bahşedilsin. Datif plural eki ile genetif plural eki birbirlerinden çok zor ayırt edilebilir.

Genetif plural gibi datif pluralde de –**aue** eki görülür. Bu ek yine nominatif **-ni** ekinden sonra kullanılmaktadır. ^{LU}*huradi*: savaşçı, ^{LU}*huradini*: nominatif hal, buradaki fonksiyonu tam belli değildir. ^{LU}*huradini-aue* > ^{LU}*huradinaue*: savaşçılara. Datif aynı zamanda, zaman gösteren kelimelerde kullanılmaktadır: *ikukani šale*: aynı yıl içinde, *šusine sale*: bir yıl içinde, Ayrıca datif eki lokatif anlamlar da vermektedir: *terubi manini esini* LUGÁL-*tuhini*: onu ben krallığın yerine yerleştirdim (ona krallık verdim.) GUD II UDU ^{d}IM KÁ ^{URU}*Irdia*: Irdia kentinde Teişeba'nın kapısı için 2 koyun ve 1 sığır kurban edilecek. Irdia datif olmasına karşın lokatif anlam da içermektedir: *ersidubi*

^{KUR}*ebaniuke*: Benim ülkeme ben onları yerleştirdim. ^{d}*Haldini uštabi masine* ^{GIŠ}*šure*: Haldi kendi silahında (silahı ile) sefere çıktı.

6-İnstrumental kasusu: Bu kasusla yapılan sözcükler **ne ile kimin ile** sorularına cevap verir. Singularda bunun eki –**ni**' dir ve kelimenin gövdesine takılır. Pluralde ise önce plr. eki **-a** gövdeye takılır sonra **-ni** eklenir.

Sing. örn.: ^{d}*Haldinini ušmašini*: Haldi'nin kudreti ile, ^{d}*Haldinini baušini*: Haldi'nin emri ile, ^{I}*Haldinini alšuisini*: Haldi'nin büyüklüğü ile, *šusine uštiptini*: savaş ile (sefer ile), ^{ID}*munani* IV PA_5 ^{MEŠ} *aguli*: Nehirden (nehir ile) 4 kanal açtırdım. İnstrumental bazen ablatif (çıkma durumu) gibi kullanılabilir. ^{d}*Haldini bedini*: Haldi tarafından (ablativus instrumental), *inukani esinini*: bu yerden . *inani aptini suiniani*: gölün bu tarafından; *išani aptini suiniani*: gölün şu tarafından.

Plur. örn: *inani arniušinani* (varyantı: *inani* $INIM^{MEŠ}$ *–ni, inani baušinani*): bu sözler ile; ^{KUR}*Luluinani* KUR *–nini*: Lulu (Düşman) Ülkeleri'nden, ^{LÚ}*Ipriunanedini*: insanlardan (beylerden, krallardan), ^{KUR}Biananedini. Sonu **-še** eki ile biten kelimelere intransitif eki –**ni** takılınca **-še** ekinin **-e**'si **-i**' ye dönüşür. *alsuiše* > *alsuišini*, *ušmaše* > *ušmašini*, *bauše* > *baušini.*

7-Direktif kasusu: Nereye sorusuna cevap verir ve yönelecek bir hedef gösterir (directivus finalis). Sing. direktif **-edi** veya **-idi** ekini alır ve kelimenin gövdesine takılır. *ustadi* ^{KUR}*Urmeedi*: Urme lkesi'ne sefere çıktım. Ekin bağlandığı kelimenin son sesleri **-i** veya **-e** ise bunlar asimile olur. *iú* ^{d}*Haldikai* ^{URU}*Ardinidi nunaali* ^{I}*Išpuúinini* ^{I} ^{d}*Sardurehe* ^{I}*Minua* ^{I}*Išpuúinihe*: Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Ardiniye geldikleri zaman. ^{KUR}*Urmeuhidi*: Urmeuhi Ülkesi'ne geldiğinde. Bazen bu ek **-iedi** şeklinde yazılır: ^{I}*Haldiedi*: Haldiye, ^{I}*Lušainiedi*: Luşainiye, Bazen instrumental eki ile direktif eki arasına **-g-** konulmakta: *uštaadi* ^{KUR}*Babilunie* ^{KUR}*ebanigidi*: Babil lkesi'ne sefere çıktım. Sonu **-a** veya **-u** ile biten kelimelerde ise değişiklik olmaz: *qiuraedi*, *qiraedi*–edi eki bazen –iedi olarak yazılabilir: *qiuraidi,* ^{URU}*Meištaedi,* ^{KUR}*Manaidi, napahiaidi*.

Plur. direktif 2 türlüdür:

1-Drektif ekinin başına **-a** plurali konulur ve **-aidi** veya **-aedi** şeklini alır. Bu genellikle **-ni** eki ile yapılır: ^{KUR}*Biainiaidi*,: Biaini Ülkelerine; ^{I}*Rusahiniaidi*: Rusa Şehirlerine;

2- **-ašte** plur. drektif eki olarak görülür: ^{LÚ}A.SI^{MEŠ} ašte ^{KUR}Biainašte .. : Biai ülkelerine...

8-Lokatif kasusu: Sing. lokatif eki **-a**' dır ve kelime gövdesine takılır. Pluralda ise önce **-ni** ekini daha sonra lokatif eki olan **-a** ona takılır. Bu kasusta plural göstergesi **-a** ile lokatif eki -a yazıda belirtilmektedir.

Sing. örn.: ^{URU}*Šebeteria* ^{d}*Haldi iarani šidištuni*: Şebeteria Ülkesi'nde Haldi'nin küçük tapınağını yaptırdı. DUB-*te* ^{URU}*Ildamuša terubi*: Ben Ildamušada bir yazıt diktirdim.

Plur. örn.: ^{d}*Haldia KÁ –kai*: Haldi kapıları önünde, ^{I}*Rusahinakai*: Rusa Şehirleri önünde.

Urartu yazıtlarında sıklıkla karşılaştığımız bazı kelimelerin (^{d}Haldi:Tanrı Haldi, ^{d}Haldini: Haldi'ye ait, esi: yer, ^{I}Diauehi: Diau (e)hi kişi adı, ^{KUR}Biainili: Biaini Ülkesi, ^{I}Rusahinili: Rusa'nın Şehri) singular ve plural durumlardaki kasusları (hal ekleri) ile birlikte kullanılışları aşağıdaki tablolarda belirtilmektedir[20]:

[20] Melikişvili 1971, 33-43

Tablo 5 a,b : Şahıs ve hal ekleri almış sık kullanılan bazı Urartuca kelimeler

a- Singular Örnekler				
Gövde kasusu	^{d}Haldi	^{d}Haldini	esi	^{I}Diauehi
Nominatif kas.	^{d}Haldini		esini	^{I}Diauehini
Ergatif kas.	^{d}Haldiše	^{d}Haldiniše		^{I}Diauehiniše
Genetif kas.	^{d}Haldi/e	^{d}Haldine	esine	^{I}Diauhine
Datif kas.	^{d}Halde	^{d}Haldine		^{I}Diauhine
İnstrumental kas		^{d}Haldinini	esi(ni)ni	
Direktif kas.	^{d}Haldedi			^{I}Diauhinidi
Lokatif kas.	^{d}Haldia		esia	

b- Plural Örnekler			
Gövde kasusu	^{d}Haldinili	^{KUR}Biainili	^{I}Rusahinili
Ergatif kas.		^{KUR}Biainaše	
Genetif/Datif kas.	^{d}Haldinaue	^{KUR}Biainaue	^{I}Rusahinaue
İnstrumental kas.	^{d}Haldinani	^{KUR}Biainani	
Direktif kas.		^{KUR}Biaina(i)di ^{KUR}Biainašte	^{I}Rusahina(i)di
Lokatif kas.	^{d}Haldina		^{I}Rusahina

5.2.1.2. PRONOMENLER (ZAMİRLER)

1-Personal Pronomina (Şahıs Zamirleri): Urartu metinlerinden tespit edilebildiği kadarıyla şahıs zamirlerinden sadece 1. ve 3. tekil şahıslar bulunmaktadır.

1. tekil sing. ergatifte: **ieše** : ben; *ieše ini pili aguni*: Ben bu kanalı yaptırdım. Dilbiliminde ben zamiri müstakil şahıs zamiridir fakat bunun yanında Urartuca'da enklitik eki de bulunmaktadır 1. şahıs kasus obliqus var. **–me**: beni, bana. Bu ek olarak kullanılır ve çekimlenmiş cins isimler ile zaman ve fiillere takılır. ^{d}*Haldiše<u>me</u> aruni*: Haldi bana verdi, arume (3. pers. sing. **-ni** düşer): o bana verdi. *artu<u>me</u>*: onlar bana verdiler. *alušme*: kim bana. *hašialme*: onlar beni dinlediler[21].

3. tek. şah. (Gövde kasusu) bağımsız şahıs zamiri; **"mani"**: onu; *turinini* ^{d}*Haldiše* ^{d}*IM-še* ^{d}UTU-*še* DINGIR ^{MEŠ} *–še <u>mani</u>*: Tanrı Haldi, Fırtına tanrısı Teişeba, Güneş Tanrısı Şivini ve diğer tanrılar onu mahvetsinler. 3. Şah. (nominatif belirtici ek –ni ile) sing: **-manini**; *terubi <u>manini</u> esini* LUGÁL-*tuhini*: onu ben kral yaptım.

2-Possessiv pronomina (İyelik Zamirleri): Urartuca'da 1. tek. şah. sing. iyelik eki enklitik olarak isimlere takılan **–uki:** (benim) ekidir. ^{KUR}*ebani<u>uki</u>*: Benim ülkem. Kasus çekim ekleri **uki'**nin arkasına takılır. ^{I}*Utupuršini ... nunabi kai<u>uke</u>*: (Datif) Utupurşini benim önüme geldi. KUR-*ni* ^{KUR}*ebani<u>uki</u>di*: Benim ülkeme katıldı. (Drektif eki –**di, -uki** ekinin arkasında bulunmaktadır.) Urartuca'da **-bi** eki transitif cümlelerde preteritum 1. tek. şah. sing. ekidir intranstif cümlelerde ise 3.tek. şah. eki olur. *ersidubi* ^{KUR}*ebaniuke*: (datif) Ben insanları Ülkeme yerleştirdim. Bazen **-uki** ekinin baştaki **-u** sesi ortadan kalkar: ^{KUR}*ebani-<u>u</u>ki-di* > ^{KUR}*ebanikidi*. Bazen **-uki** ekinin sonundaki ses de değişebilmektedir: *nunabi* ^{I}*Hilaraduani kauk<u>e</u>*. 3. Şahıs possesif (aidiyet) zamiri: **-masi'**dir:

aluše tinini tule <u>maše</u> tini teli ..: kim benim ismimi tahrip ederse onun ismini koyarsa ...

3-Demonstratif pronomina (İşaret Zamirleri): Urartu metinlerinde en sık rastlanan işaret zamiri **ini:** (bu)' dir. Herhangibir ek almadan yapılırlar, pluralde ise **-li**

[21] Melikişvili 1971, 43-46

eki ile oluşturulmaktadır. **inili:** bunlar**.** Bunların yanında bir de instrumental plural olarak inani: (bunlarla) vardır.

İşaret zamiri sing örn: ^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše ini pili aguni*: İşpuini oğlu Minua bu kanalı yaptırdı.

plur. örn: *inili ebanili*: Bu ülkeler, instrumental plural örn: *inani arniušiani*: bu eşyalardan. **ina** kelimesinin **ini** zamirinin lokatifi olduğu düşünülmekte ve büyük bir ihtimalle öyledir.

ina: burada (bunun içinde). Kural olarak işaret zamirleri ilgili kelimenin önüne konmakta: *ini pili* ... gibi. Fakat bu kuralı bozan ayrılıklar da bulunmaktadır. İşaret zamiri **ini**'nin sonuna iyelik zamiri **-uki** takılabiliyor ve o zaman **-uki** benim, anlamını kaybeder ve **ini** işaret zamirinin anlamını güçlendirir: *ini-uki* > *inuki*: Bunun gibi, bunun aynı, anlamlarını verir. Bunun dışında **ini**'ye başka eklerde takılmakta. lokatif: *inuka*: bu yerde, ablatif: *inukani*: buradan, *inukani ešini*: bu yerden dışarı, *inukahini*: bunun gibi, *inukahini edini*: bundan sonra, *inukahine* ^{I}*Rusaine hubi*: Kral Rusa'nın bu vadisine ait. Topzava Steli'nde "inukani edini"nin Assurca karşılığı "ina arkaniš" olarak geçmekte, **ini** işaret zamirine **-usi** eki takılarak: *inusi*: böyle, şöyle, anlamları vermekte.

4-Emfatik Pronomina (Vurgulu, Güçlendirici Zamirler): 1. şah. iyelik zamiri **-uki**'nin yanında anlamı güçlendiren bir başka zamir **-uli**: bir diğeri, başkası anlamlarını verir ve lanetleme metinlerinde sıklıkla rastlanılır. *aluše uliše tiule ieše* ^{URU}*Luhiuni haubi*...: kim bir başkası Luhiuni kentini ben fethettim derse..., *aluše ule inili duli*...: kim bir başkası bu işleri yaptı derse...

5-Relatif pronomina (ilişki zamirleri): Urartu Dili'nde ilişki zamirlerinden en çok karşımıza çıkan **ali:** hangi, ne anlamlarını verir. *ali 'aše manu arubi* ^{LÚ}*huradinaue*^{MEŠ}: Hangi esirler içinde erkek varsa onları (ben) savaşçılara verdim. *inani* LUGÁL-*e nunabi mei ali* ^{LÚ}Á.SI^{MEŠ}-*še partu šeri partu*: Bunlar krala geldi (kralın payına düştü). Fakat neyi savaşçılar aldılarsa onları ayrıca aldılar. Plur. gövde halinde normal olarak **ali** veya **eli** kullanılır. Ergatif durumda ise bu pronomene ergatif eki olan -

še takılır fakat eklendiği kelimenin gövde vokali **-i** değil **-u** olur. *aluše ini DUB-te tule*.. : Kim bu yazıtı tahrip ederse...

Relatif pronomen **ali** veya **alu**' ya bazı partikeller **-ki/e** ve **-pi** takılır. *aliki ... aliki*: bunlar ve diğerleri (bir kısmı, diğer kısmı) anlamlarını verir. *aliki zašgubi aliki šehiri agubi*: Bunların bir kısmını öldürdüm (esir edilenler) bunların bir kısmını canlı aldım. Bu formla kullanılan ve hemen hemen aynı anlamı veren bir diğer pronomen ise **ali ... alipi**'dir**.**

I ^{d}*Šarduriše ale ali* ^{LÚ}UKÙ^{MEŠ} ^{GIŠ}*šurginikaini kuluaršibi šatuni* ^{KUR}*Uškiani* ^{KUR}*Bamni badgulubi zašgubi alipi kuluaršibi* ^{d}IM-*še* GIBÍL-*bi*: Sarduri der ki; düşmanlarımın bir kısmı benim silahımın önünden kaçtı. Ben Uşkiani ve Bamni Ülkelerini aldım, (ondan sonra) kuşattım, öldürdüm hangileri kaçtı ise onları Fırtına Tanrısı Teişeba yaktı. **aluki** bazen **aluka** şeklinde lokatif olmakta ve **aluka**: benim olan anlamını vermektedir.

6- İndefinit Pronomina (Belirsizlik zamirleri): Hem canlı hem de cansız varlıklar için kullanılan **ainiei** (varyantları: aini, aniei): herhangi bir şey, herhangi bir kimse, anlamlarını veren ve sıklıkla kullanılan belirsiz zamirlerdir *aluše ainiei inili duli*: her kim bu işleri başka birinin yaptığını söylerse; *qirani sirabae manu ui aini ištini aiuri*: Toprak iskan edilmemişti, hiç kimse orada yoktu. Bir başka belirsiz zamir ise **giei** (varyantları; **gie**, **gi**): Goetze; **ainiei** için herhangi bir kez, herhangi bir zaman anlamlarını kullanmış, fakat daha sonra bunun herhangi bir şey anlamı taşıdığı ortaya çıkmıştır[22]. *ui giei ištini šaduri*: orada hiç bir şey yapılmamıştı. *ui giei ištini manuri*: orada hiç bir şey yoktu. *aluše giei inukani esinini šiule*...: kim herhangi birşeyi bu yerden götürürse...

[22] Melikişvili 1971, 45-50

5.2.1.3. DİĞER KELİME FORMLARI

5.2.1.3.1. ADVERBLER (ZARFLAR)

Urartuca'da adverb anlamı veren bazı kelimelere rastlanmaktadır. Bunlardan hal ve durum bildiren: **šišuhani**: tekrar; zaman bildiren: **iu**: ne vakit, ne zamanki; **aše**: eğer; **aišei**: herhangibir zaman (**mei** olumsuzluk ekiyle kullanılınca; *mei aišei* :hiç bir zaman anlamı verir); **absiei**: evvelce; Bunların dışında**: ini edini; ikukani edini; inukani edini:** bunun üzerine, daha sonra, müteakiben anlamlarında kullanılmaktaydı. Yer bildiren zarflar: **auie**: nerede; **auiei**: herhangibir yerde; **ištini**: orada; **ištinini**: oradan; **edia**: orada; **edini:** oradan. Miktar, ölçü bildiren zarflar**: tarani:** ikinci defa**; šištini**: üçüncü defa anlamlarını vermektedir.

5.2.1.3.2. POSTPOZİSYONLAR

Postpozisyonlar arkalarına takıldıkları kelimeleri nitelendirmekteler. Emfatik (güçlü ses) **-si**, **-sie** (**-si/e**) ekleri postpozisyon olarak kelimenin sonuna suffix gibi takılarak durum bildirirler. Lokatif anlamlı ifadeler > *šuhinase ebaniasi* ^{KUR}*Hatinase* **:** Hattina Ülkesi'nin içerisinde.

-ka(i) eki burada isimlere takılarak kelimeye; önünde anlamı katmaktadır. Gövde kasusu halinde : ^{I}*Minuakai*: Minua'nın önünde; ^{d}*Haldikai*: Haldi'nin önünde; ^{I}*Argištikai*: Argişti'nin önünde; $^{I\ d}$*Sardurikai*: Sarduri'nin önünde. Nominatif **-ni** ekinden sonra da bu

-kai ekini görebiliriz : *pulusinikai*: stelin (yazıt) önünde, ^{URU}*Tumeiškinikai*: Tumeişki Şehri'nin önünde; **-kai** ekinin arkasına instr. suffixi **-ni** getirildiğinde, **kaini** : dışarı veya önden dışarı anlamı; dolayısıyla ablatif anlam verir. ^{GIŠ}*šurgini kaini*: onun silahının önünden; ^{KUR}*Artarapšaka(i)ni*: Artarapşa Ülkesi önünden; ^{d}UTU-*kaini*: Güneş Tanrısı'nın önünden; ^{URU}*Ahiunikaini*: Ahiu Şehri'nin önünden.

Postpozisyon **-kai** bazen ülke ve şehir adlarında lokatif ekinden sonra görülmektedir: ^{I}*Rusahinili*: Rusa'nın Kenti, **-kai** eki ile > ^{I}*Rusahinikai* : Rusa'nın Kenti önünde.

Postpozisyon **-pi** eki sözcüğe altında anlamı katmakta ve kendinden önce nominatif **-ni** eki gelmektedir: ^{I}*Minuanipi* : Minua'nın altında. **-pieni**: altından, önünden (ablatif instrumental); *turinini* ^{d}*Haldiše mani* ^{d}UTU-*pieini*: Haldi onu Güneş'in altından yok etsin.

-ištine: içinde, orada <lokatiflik gerektirmektedir: ^{d}*Haldia ištine*: Haldi (için) orada; ^{KUR}*Etiunia*: Etiu Ülkesinde

-edia: postpozisyon olarak yön bildirir ve kendinden önceki kelime genetif veya datif plural olmaktadır: *uštadi* ^{KUR}*Uburdaue edia* : Ben Uburda Ülkesi'ne doğru sefere çıktım; *uštadi* ^{KUR}*Arhaue*: Arhi Ülkesi'ne sefere çıktım.

-edini postpozisyon eki instr. hal istemektedir: LUGÁL ^{KUR}*Uelikuhi* ... KUR-*nedini tamhubi*: Uelikuhi Ülkesi Kralı'nı ben ülkeden uzaklaştırdım; ^{d}*Halde EN-ŠÚ ini aše* ^{I}*Rusaše* ^{I}*Erimenahiniše uštuni ulgušianedini*: Haldi'ye efendiye Erimena oğlu Rusa bu kalkanı hayatı için hediye etti (sundu). Postpozisyon **-edini** işaret zamirleri olan **ini, inukani** ve **ikukani** ile birlikte olunca zaman anlamı veren adverbler yapar: **edini** ve **edia** yer gösteren zarflar olarakta kullanılmakta: *edina*: orada; ^{LÚ}EN.NAM *edia terubi*: Valiyi oraya yerleştirdim; *edini*: oradan; ^{I}*Hahani* LUGÁL ^{KUR}*Hušalhi* ^{LÚ}UKÙ-*rani edini tašmubi parubi ersidubi* ^{KUR}*ebaniuke*: Hušalhi Ülkesi Kralı Haha'yı insanları ile birlikte oradan çıkardım, kendime aldım (ve) benim ülkeme yerleştirdim.

5.2.1.3.3. PREPOZİSYONLAR

Urartuca'da postpozisyonlar gibi prepozisyonlar da olabilmekte ve bunlar önüne konduğu kelimenin durumunu bildirmektedir. **kai-** sözcüğü postpozisyon olabildiği gibi prepozisyon da olabilmektedir. 1. şah. aidiyet zamiri **uki**: benim, ile birlikte: *kaiuki*:

benim önümde, anlamı vermektedir. Aynı şekilde **kani** sözcüğü de önünde anlamını verebilmektedir: *kani* ^{URU}*Tušpa*: Tuşpa Kenti önünde.

Belki **pari** sözcüğü de prepozisyon olarak: bir yere kadar, bir yere değin anlamları verebilmekteydi: *kuteadi pari* ^{URU}*Uihika* ^{URU}*Buštue***:** Ben Uihika ve Buštu şehrine kadar ulaştım (vardım). *kuteadi pari* ^{KUR}*İšqigulue*: İşqigule Ülkesi'ne kadar ulaştım. **pari** sözcüğü aslında datif istemekte fakat bazen lokatif ile kullanılmaktadır. Bazen **pari** ile kullanılan kelimeler gövde hali ve nominatif hallere de takılabilmektedir: *kutubi pari* ^{KUR}*Urtehini***:** Urtehini Ülkesi'ne kadar vardım.

5.2.1.3.4. KONJUNKTİONLAR (BAĞLAÇLAR)

Urartuca'da bağlaç olarak görülen formlardan biri: **e'a ‘**dır. Bazen metatez sonucunda **eia** veya **eai** olabilmektedir. Bulundukları cümleye; dahi, ve dahi, fakat, ve fakat ve benzeri gibi anlamlar verebilmektedir. *e'a ... e'a (eai ... eai)* : hem o ... hem öbürü; ya o ... ya bu; olsun ... olsun, gibi anlamlar da seçilebilmektedir. *ini* É ^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše šidištuni baduse e'a* É.GAL *šidištuni*: İşpuini oğlu Minua hem bu görkemli evi inşa etti, hem de kaleyi inşa etti; *turu tineni mani e'a zilibi qiuranedini*: (Tanrılar) hem onu hem zürriyetini (tohumunu) dünyadan yok etsinler; *eai* ^{KUR}*Biainiše eai* ^{KUR}*Luluiniše*: (O) isterse Bia isterse Lulu Ülkesi'nin adamı olsun.

Prepozisyon olarak görülen **šuki**: gibi, anlamını vermekte: *šuki* ^{d}*Haldiše ubarduduni ieše šidištubi*: Haldi'nin emrettiği gibi ben inşa ettim. **mei** bilindiği gibi aslında prohibitiv (yasaklayıcı) partikeldir. Prepozisyon olarak: ise, fakat, anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. *inani* LUGÁL-*e nunabi mei ali* ^{LÚ}A.ŠI^{MÉŠ}-*še irbitu šeri partu iu* KUR-*ni ašulabi*: Bu kralın payına düştü, savaşçıların aldıkları ise ben ülkeyi terk ettiğimde onları ayrıca aldılar.

5.2.1.3.5. PARTİKELLER

Urartuca'da **ui, ue** (ui/e) olumsuzluk yapan partikeller olarak kullanılmaktaydı. *ui giei ištini šidauri*: orada hiçbirşey yapılmamıştı; *ui aini ištini aiuri*: Hiç kimse burada yoktu; *ui* PA_5 *ištini agauri*: Burada bir kanal yaptırılmamıştı; *ali ue aiše ainiei qabqašulanani* ... : Kimsenin tahrip edemediği ...

me(i) partikeli prohibitif (yasaklayıcı)olarak: bir şey yapılmasın, anlamını taşır: *mei ini É.GAL kuldiani*: (O) bu kaleyi terk etmesin.

kui/e cümleye güçlendirici anlam katan partikeldir. Bu hatta, yahut, dahi de, anlamlarını vermektedir. *me kui* ^{d}*Haldiše zilbe qiuraedi kuludiani*: Tanrı Haldi Dünya yüzünde (onu) bırakmasın, hatta (onun) zürriyetini de (bırakmasın); ^{I}*Išpuiniše* $^{I\ d}$*Sardurihiniše* ^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše* ^{GIŠ}*ulde šuhe teruni* ^{d}*Halde kue* ^{GIŠ}*zari šuhe teruni*: Sarduri oğlu İşpuini, İşpuini oğlu Minua, bir bağın tesisini emretti, Tanrı Haldi'de bir meyve bahçesinin tesisini emretti.

5.2.1.4. NUMERALLER (SAYILAR)

Urartuca'da ne yazık ki eksikliğini en çok hissettiğimiz bilgilerden biri de sayıların nasıl telafuz edildikleridir. Asal sayılardan **šusini**: 1 (bir) anlamını vermektedir. šusini *šale*: bir yıl içinde ve bazen bir yıl sonra anlamında kullanılmaktadır. **šusini**'nin belki datif anlamı bulunmakta fakat bir metinde lokatif anlam taşıdığı düşünülür: *šusina* $MU^{MEŠ\ KUR}$*Biainili nulduli* ^{KUR}*Luluinili zeldubi*: 1 yıl içerisinde Biainili Ülkesi Lulu lkesine baskı yaparak hükmetti. **atibi**: 10.000 (on bin)**.** Sıra sayılardan tam kökünü çıkaramadığımız **tarani**: ikinci kez; **šištini**: üçüncü kez, anlamlarını vermektedir. Buna göre belki –ni eki olmadan **tara**: iki **šišt**: üç demekti[23].

[23] Melikişvili 1971, 66-69

5.2.2. VERBAL (FİİL) YAPI

Verbler (fiiller) iş, oluş, hareket bildiren kelimelerdir. Urartuca'nın analizinde dilin ergatif yapısının ve dolayısıyla geçişli ve geçişsiz fiillerin çok önemi vardır.

5.2.2.1. TRANSİTİF (GEÇİŞLİ) FİİLLER

Genelde transitif verbler (fiiller) karekteristik olarak -**u** ile bitmektedir: *zadu*: kurmak, yapmak; *šidištu*: inşa etmek; *teru*: bir yere koymak, yerleştirmek; *aru*: vermek ... Genellikle transtif fiiller -**du**: yapmak; fiiliyle isimlerden türetilen verblerdir: *ueli*: toplantı, *uelidu*: toplanmak; *šeri*: tek; *šeridu*: seçmek, tek tek saklamak; *atgana*: kurban; *atganadu*: kurban etmek; Diğer örnekler: *abilidu, lakudu, lurugudu, ubardudu, uediadu* ... Dil biliminde bunlara deverbal türetim partikeli veya isimlerden fiil türetim partikeli denir.

Transitif Fiillerin Çekimleri: Transtif fiillerde present tense(geniş zamana) tek kanıt; **ali/alie**: söyler, anlamına gelmektedir. $^{I\ d}$*Sarduriše* $^{I\ d}$*Argištihiniše ale*: Sarduri oğlu Argişti söyler. Urartuca'da geçmiş zaman ekleri gramer repartuarı yazıtlarla sınırlı olduğu için yanlızca tekil ve çoğul 1. ve 3. şahıslara ait çekim ekleri görülmektedir.

Tablo 6 : Transitif fiillere ait çekim ekleri

Singular	Plural
1. -bi, -li	-še
3. -ni, -me, -ali	-itu, -ituni, -ituli, -itume

Bu çekim ekleri transitif göstergesi olan -**u** gövdeli verblere takılır ve çekim eklerinin çokluğunun sebebi bunların ergatif halde iken objeye (nesneye) göre

çekimlenmesidir. Ergatif fiile bağlı olan obje bir tane ise 1. tekil şahıs **-bi** ekini alıyor. *ieše ini pili agubi*: Bu kanalı ben tesis ettim. ^{I} *Argištiše ale haubi* ^{KUR}*Etiunini*: Argişti söyler, ben Etiuni Ülkesi'ni fethettim. **-bi** eki objeler aynı türdeş olupta çoğul olursa da kullanılır.

URU^{MEŠ} GIBÍL-*bi* É.GAL^{MEŠ} *harharšubi*: Şehirleri yaktım kaleleri ise yıktım.

^{LÚ}*huradinili uelidubi*: Savaşçıları topladım.

Fakat bazen türdeşde olsa çoğul olan objelere **-bi** yerine **-li** takılabilir. ^{LÚ}*huradinili* ^{MEŠ} *kedanuli*: Savaşçıları ben yolladım. ^{LÚ}A.SI^{MEŠ} *ueliduli*: Savaşçıları topladım. *ieše* ^{LÚ} A.SI ^{MEŠ}*-ni kuli*: Savaşçıları serbest bıraktım. ^{KUR}*Biainili nulduli*: Biainili Ülkesi'ne hükmettim. É. GAL^{MEŠ} *šiduli*: Kaleleri inşa ettim. *ieše šidištuli inili* É.GAL^{MEŠ}: Ben bu kaleleri yaptırdım. Eğer **-li** eki sonu **-lu** ile biten bir fiile takılırsa burada disimilasyon (farklılaşma) gerçekleşerek bir hece düşebilir. *kulu-li* > *kuli*: Ben (serbest) bıraktım. Bazen geçmiş zaman çekim eki geldiğinde **-au -u**'ya kısalabilir: *tiau*: söylemek, *tiau-bi* > tiubi: söyledim.

Transitif 3. tek. şah. çekiminde, cümlenin objesi bir tane ise fiil **-ni** ekini alır:

^{I}*Minuaše* ^{I}*İšpuinihiniše ini pili aguni*: İşpuini oğlu Minua (o) bu kanalı yaptırdı.

Objeler birden fazla ise fiil **-ali** ekini alır: *karuali* IV LUGÁL^{MEŠ}: O 4 kralı yendi.

šatuali kureli: O benim ayaklarıma sarıldı. Cümlede **-me**: bana, eki varsa o zaman tek. 3. şah. eki olan **-ni** disimilasyon olarak düşer fakat preteritum (geçmiş zaman) anlamını korur. *arume*: verdi, *ušhanume*: hediye etti. **-me** ve **-ne** ekleri nasal (burun sesleri) oluşunlarından dolayı konuşma dilinde de aynı sözcük içerisinde kullanılıyorlarsa düşmeleri gerçekleşebilir[24].

Çok kesin olmamakla birlikte bir yazıtta 1. çoğul şahıs preteritum eki **-še** olarak olarak görülmektedir. ^{I}*Išpuiniše ale* ^{I} ^{d}*Sardurihiniše ieše* ^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše*

[24] Melikişvili 1971, 51-54

[I]*Inišpuaše* [I]*Minuahiniše* [d]*Halde suse šidištuše*: İşpuini söyler Ben Sarduri oğlu İşpuini İşpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnuşpua Haldi'nin Susi tapınağını yaptırdık.

3. çoğ. şah. eki **-itu**' dur. **-itu** eki fiile takıldığında fiilin transitif göstergesi olan **-u** sesi düşer: *hau-itu* > *haitu*: onlar fethettiler. *atganadu-itu* > *atganaditu*: onlar kurban ettiler. *tiau-itu* > *tiaitu*: onlar söylediler. *atu-itu* > *atitu*: onlar geldiler. Fakat buna karşın olarak bazen -itu ekinin **-i**'si düşer ve transitif **-u** yerinde kalır. *suidu-itu* > *suidutu*: onlar hücum ettiler. *šeridu-itu* > *šeridutu*: onlar ayırdılar. Transtiflik göstergesi olan **-u**'nun önünde bir –**-r-** sesi varsa sözcüğe –itu takılırken trns. **-u** ve **-itu** ekinin **-i-**' si düşer: *paru-itu* > *paritu* > *partu*: onlar sürüp götürdüler. *aru-itu* > *arutu* > *artu*: onlar verdiler.

Transitif göstergesinden önce bir –**tu**/**-du** hecesi varsa 3. çoğ. şah. geçmiş zaman şöyle yapılır: *atu-itu* > *atitu*: onlar yendiler. eğer bu gibi formlarda bir başka suffix (ek) daha varsa **-itu**'nun **-i**'si düşer ve **tt/dt** kaybolur: *šidištu*: inşa etmek, *šidištitu*: onlar inşa ettiler. *šidištitu-li* (değil) > *šidištuli* (olur). *zadu*: yapmak ,icra etmek, *zaditu*: onlar yaptılar, *zaditu-me* (değil) > *zatume* (olur): onlar benim için yaptılar. *zatuli*: Onlar onları (o işleri) yaptılar.

(Akkuzatif Plural) *zaditu-li* > *zadtuli* > *zatuli*. Yukarıdaki örneklerde çok dentalli (diş sesleri) seslerin kısalma eğilimleri başka dillerde de söyleniş kolaylığının sağlanması için uygulanan bir kuraldır.

Transitif fiil köklerinin çeşitli türetmeleri vardır:

Gövdeleri **-u**l eki ile türetilenler: *teru*: koymak,yerleştirmek, < *terulu*; *suidu*: atmak uzaklaştırmak, < *suidulu*; Bu partikel'in işlevi tam olarak bilinmez ama J. Friedrich'e göre; **-ul** ile türetilen formlar gövde formları ile aynı anlamda ve aynı şekilde çekimlenmektedir. Bunun dışında **-abi, -ulabi, -ulani** gibi formlar da görülmektedir. Bunların transitif verblere neden takıldığı tam olarak bilinmiyor. 1 sing. **-bi** eki yerine –**abi,** 3. sing. **-ni** eki yerine **-ani** görülür ve bunlar takıldığında transitif göstergesi olan **-u** sesi kalkar: *harharšu-abi* > *harharšabi*; *ieše* [KUR]*bamni harharšabi*: Ben Bamni Ülkesi'ni yerle bir ettim. **-ul** partikeli ile türetilmiş fiillere de ek takılabiliyor. *ašulu-ani* > *ašulani*;

ašuluabi > *ašulabi*: *inani* LÚGAL-*e nunabi mei ali* LÚ A.ŠI^{MEŠ} -*še partu šeri partu iu* ^{KUR}*ebani ašulabi*: Bu (ganimet) kralın payına geldi (düştü) ama savaşçılar ne aldılarsa kendileri için aldılar ben (de) Ebani Ülkesi'ni terk ettim.

5.2.2.2. İNTRANSİTİF (GEÇİŞSİZ) FİİLLER

İntransitif verblerin (fiillerin) gövde vokalleri genellikle -**a**'dır: *nuna*: gelmek, *naha*: binmek, tırmanmak v.s. Bazı verbal köklerin sonlarına -**u** getirilerek transitif verb; -**a** getirilerek intransitif verbler yapılabiliyor:

šia: gitmek, gelmek; *ušta*: yola çıkmak, (< intransitif); *šiu*: getirmek, götürmek, çıkarıp almak, *uštu*: yollamak, yönlendirmek, sunmak (< transitif).

İntranstif fiillerde **ul-** prefixinin kullanıldığını görmekteyiz. *ul-ušta*: önde gitmek; bunun dışında -**šul** suffixininde olduğu düşünülür, *šul-ušti*: yüzü yere gelmek, yere kadar eğilmek.

İntransitif fiillerin çekimleri: Urartuca yazılı belgelerinin çoğunluğu geçmiş zaman ile yazıldıkları için cümle intransitif durumdayken fiillerin çekiminde geçmiş zamanı daha iyi tanıyoruz. Buna göre intransitifte 1. tek. ve 1. ve 3. çoğ. şahıs fiil çekim ekleri ve bu eklerin uygulandıkları örnek intransitif fiiller: *ušta*: sefere çıkmak (yola çıkmak), *nuna*: gelmek, *naha*: gelmek, yukarı çıkmak, *šia*: gitmek[25]. Aşağıdaki tabloda bu ekleri almış intransitif fiillerin sing. ve plur. durumlardaki biçimlerini görebilirsiniz:

[25] Melikişvili 1971, 51-55

Tablo 7 : Fiil çekim ekleri almış intranstif fiiller

Singular	**Plural**
1. **-di** eki : uštadi, nunadi, nahadi, šiadi	
3. **-bi** veya **-e** eki : uštabi, nunabi, nahabi, šiabi	**-li** eki : uštali, nunali

İntransitif verblerden **-ia** gövdeli olanlar **-di**, **-bi**, ve **-li** ekleriyle çekimleniyorlar. 1. sing: *kutiadi*: gittim, *hutiadi*: döndüm, *bidiadi*: geri döndüm. 3. sing. **-iabi** gövdeli *derasiabi*: O korktu. 3. plur. **-iali** gövdeli *arnuiali*: onlar yardıma geldiler.

Bazı intransitif verbler **-i** vokali ile biterler ve intranstif çekim eklerini alırlar: *ištiedi*: ben korktum. *suluštibi*: O saygıyla eğildi. *aištibi*: O zıpladı, sıçradı. *kuluaršibi*: O kaçtı. Diakonof **-i** gövdeli intransitif fiillerin aslında **-ai** ekiyle türetilmiş fiiller olduğunu ve bunların **-i**'ye dönüştüğünü düşünür: *sulušt<u>ai</u>bi* > *suluštibi*; *aišt<u>ai</u>bi* > *aištibi* gibi.

5.2.2.3. FUTURUM (GELECEK ZAMAN) BİLDİREN FİİLLER

Urartuca'da gelecek zaman anlamı veren ifadelere genellikle lanetleme cümlelerinde rastlamaktayız. Transitif verblerde gelecek zaman yapan 3. tek. şah. eki **-li** veya **-le** (li/e)' dir. *tiule*: O söyleyecek. Relatiflik gösteren *aluše* sözcüğüyle bu ekin sıkça kullanıldığını görmekteyiz: *aluše tiule*: kim söyleyecek. *aluše tule*: kim tahrip ederse (edecek). *aluše šiule*: kim alacak olursa. Lanetleme textlerinde bir işi başkasına yaptırmak, yani kauzatiflik gelecek zaman bildirimleriyle karşımıza çıkmakta: *aluše ule inili dule*: kim bu işleri başkasına yaptırırsa (yaptıracaksa).

Lanetleme formlarında ayrıca **aše:** ne zamanki, eğer, ile oluşan cümleler de kullanılır ve şartlı gelecek zaman anlamı ifade ederler. *ikukahine* [1]*Rusaine hubi gi aše pili nikiduli*...: Eğer bir kimse bu kanalla herhangi bir yeri sularsa (sulayacak olursa) ... Futur anlam ifade eden bir başka ek 3. şah. plur.'de **-ali** (a-li) ekidir. *hualiali*: çalıp

götürmek, *aluše pahanili ištinini šiuliali aluše huliali auiei*: kim sığırları buradan alıp (çalıp) herhangi bir yere götürürse(götürecek)[26].

5.2.2.4. DİĞER FİİLİMSİ FORMLAR

1. -ri eki ile yapılan fiilimsi formları : Bu formların aslında ne anlama geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte cümlede preteritum 3. pers. sing. ve pasif olarak kullanılmaktadır. İntransitif ve transitif fiillerde görülmek üzere 2 çeşit **-ri** eki ayırt edilebilmektedir. Bu form intransitif fiillerde **–uri**, olarak karşımıza çıkmakta. *aia*: bir yerde bulunmak, *aia*-uri > *aiuri*; ušta: sefere çıkmak, *ušta-uri* > ušturi; *manu*: olmak, *manu-uri* > *manuri*; bu ek ile oluşan fiillerin anlam değişikliği tespit edilememektedir.

-ri ekinin transitif fiillerdeki formu **–auri** olarak karşımıza çıkmakta. *agu*: koymak, *agu-uri* > *agauri*; *šidu*: yapmak, inşa etmek, *šidu-uri* > *šidauri* > *šidaguri*. **g** sesi burada kaynaşma yaparak, söyleyiş kolaylığı için kullanılmıştır. **-ri** eki ile yapılan verbal formlar daima **ui** olumsuzluk (negasyon) eki ile birlikte bulunuyorlar: *inuki badusini ui sidaguri giei*: orada böyle büyük herhangi bir şey yapılmamıştı. *ui giei ištini šidauri*: orada hiçbir şey yapılmamıştı. *qiurani qulduni manu ui giei šidauri*: toprak işlenmemişti (ekilmemişti) orada hiçbir şey yapılmamıştı. *qirane sirabae manu ui aini ištini aiuri*: toprak mesken değildi (yerleşilmemişti). KI^{TIM} *qulduni manu ui giei absiei* GÁN $^{GIŠ\ Ú}$ŠE GIŠ GEŠTIN *zari ištini manuri ui PA$_5$ ištini agauri*: toprak çoraktı, orada ne tahıllı tarlalar ne üzüm bağları ne meyve bahçeleri orada yoktu, orada bir kanal yapılmamıştı. **ui**, bu anlatımlarda hep olumsuz cümlelerle birlikte görülmektedir. **-ri** eki pasif bir anlam da sözcüğe katmaktadır.

Urartuca metinlerde **-ri** ile biten başka sözcükler de vardır. Bunlar **ui** negasyonuyla birlikte değiller ama bunların hangi kategoride olduklarını saptamak zor.

[26] Melikişvili 1971, 60,61

Araştırmalar sonucu ele geçirilecek yeni yazıtlarda **ui** sözcüğünü belki olumlu cümlelerde de görebiliriz. Çünkü **ui** sözcüğü sırf negasyona bağlı bir verbal form olmayabilir.

5.2.2.5. İMPERATİF (EMİR KİPİ)

Emir Kipi aktif ve pasif olarak iki kısımda incelenmektedir:

5.2.2.5.1. AKTİF (ETKEN) İMPERATİF

Bu form genellikle lanetleme, beddua metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. İmperativ formlarından 2. ve 3. tekil şahıs ve 3. Çoğul şahıs eklerini biliyoruz. 2. tek. şah. imperatifi transitif ve intransitif fiillerde **–i** veya **–e** suffixi ile yapılmakta ve bu ekler fiillere takıldığında hem transitif göstergesi **-u** hem de intransitif göstergesi **-a** sesleri ortadan kalkmaktadır: *turui/e* > *turi/e*: mahvet, yok et. *ula/i* > *uli*: git, defol. *aluše tiule uli turi*...: her kim söylerse (söyleyecek) git (ve) mahvet...

3. tek. şah. aktif. imperatif eki **–inini**'dir ve bu ek takılırken transitif fiillerin göstergesi olan **-u** sesi düşer. *turu*: mahvetmek, > *turu-inini* > *turinini*: O mahvetsin. *manu*: olmak, > manini: O olsun. Bu fiilde **-ni**'ler asimilasyondan dolayı benzeşme yaparak kısalır. *turinini* ^{d}*Haldiše* ^{d}*IM-še* ^{d}*UTU-še DINGIR*^{MEŠ} *mani* ^{d}*UTU-ni pini*: Haldi Teişeba Şivini (ve) diğer tüm tanrılar onu güneşin altında yok etsinler, mahvetsinler.

Bu formu bazen iyilik, sağlık, ihsan dileyen metinlerde de görmekteyiz. *manini* ^{d}*Haldini bedini* ^{I}*Minua* ^{I}*İšpuinehine* ^{I}*İnušpua* ^{I}*Minuahine ulguše pisuše alsuiše*: Haldi ona İşpuini oğlu Minua'ya Minua oğlu İnuşpua'ya hayat sevinç ve mutluluk olsun. *aru*: vermek, > *arunini*: O versin.

3. çoğul şahıs imperatif eki **–tini/eni** olarak karşımıza çıkmaktadır: *turu*: mahvetmek, > *turutinieni* > *turutineni*: Onlar mahvetsinler. ^{d}*Haldiše* ^{d}IM-*še* ^{d}UTU-*še qiuraše* DINGIR MEŠ-še *turutineni mani e'a zilibi qiurani edini*: Haldi, Teişeba, Şivini yeryüzü tanrıları onun soyunu dünya yüzünde yok etsinler.

5.2.2.5.2. PASSİF (EDİLGEN) İMPERATİF

Passif durumdaki emir kipi formlarını 3. tekil ve çoğul şahıslarda görmekteyiz. Bunlardan 3. tek. passif. impereatif eki **–ulini**'dir. UDU.MÁŠ.TUR ^{d}*Halde nipsidulini* GUD ^{d}*Halde urpulini*: Haldi için (uğruna) kesilsin, bir oğlak (ve) bir boğa kurban edilsin. Bu fiil formu eski Urartuca metinlerde oldukça sık bulunur. 3. çoğul passif. imperatif eki **–uali** olarak görülmektedir: *urpuali*: kurban edilsinler.

Tablo 8 : İmperatifin negasyon (olumsuzluk) formları

Aktif (Etken)	**Passif (Edilgen)**
2. tekil şahıs: turi/e, uli	?
3. tekil şahıs: turinini, manini	Urpulini
3. çoğul şahıs: turutineni	Urpuali

Emir kipinin prohibitive (yasak bildiren) formları -**mei** olumsuzluk ekiyle yapılmaktadır. Bu form 3. tek. ve çoğ. şahıslarda görülür. Fiil formunun 3. tek. şahsı, fiil köküne takılı olan **–diani** eki ile gösterilir. Bu ek takılırken genellikle kökün son seslisi olan -**u** düşer. *šepuiarudiani* > *šepuiardiani*; *kuludiani* > *kuldiani*; *haiudiani* > *haidiani.* Kök sözcükte bir -**d** sesi varsa ve bu -**u**'nun önünde yer alırsa, -**u** sesi düşerken her iki -**d**'de düşer: *lakudu-diani* > *lakuiani.*

3. çoğulda olumsuzluk eki geçişli fiilde geçmiş zaman bildirme kipinde olduğu gibidir: *kulu*: terk etmek, atmak fiiliyle, *kulituni*; ^{d}*Haldiše* ^{d}IM-*še*, ^{d}UTU-*niše* DINGIR^{MEŠ}-*še mei tini mei armuzi mei zilbi qiuraidi kuletuni*: Haldi, Teişeba, Şivini (ve) diğer tanrılar yeryüzünde (onun) adını (onun) ailesini onun zürriyetini bırakmasınlar.

5.2.2.6. DİLEK KİPİ

Bu fiil formunun saptanmasının dayanak noktası olan eylemsi kelime: **ardilani**'dir.: *ali meše ...* [I]*Diauhinidi terubi* MU.MU-*ni* <u>*ardilani*</u>: (Bu) (benim) Diauhi Ülkesi'ne her yıl ödemeleri şartıyla getirdiğim bir vergidir. **ardilani** dilek kipinde 3. aktif tekil şahıs olup, kelime kökündeki **-u** sesinin kaldırılıp buraya **-ilani** ekinin eklenmesiyle oluşturulmuştur: *ard<u>u</u>-ilani* > *ardilani*; diğer benzer formlar : *hai<u>u</u>-ilani* > *ha<u>i</u>-ilani* > *hailani*; *zirb<u>u</u>-ilani* > zirbilani ... *terdilanini* ve *absilanini* gibi bazı formlar da yine aynı şekilde oluşmuş ve fiil sonuna getirilen 3. tekil şahıs objekt (nesne) partikeli olan **-ni** ekini almışlardır. Bu formun 3. şah. çoğulu **-u** harfinin kaldırılıp **-ilatini** takısının eklenmesi (*usidilatini* ve *absilatini* örnekleri gibi) ile oluşturulmaktaydı ve bunun edilgen formu muhtemelen transitif fiilde **-u** sesinin düşüp **–i'ali** takısının eklenmesiyle bitiyordu: VI UDU.MAŠ.TUR [d]*Halde nipsidi'<u>ali</u>*: Haldi'ye 6 keçiyavrusu kesilsin.

5.2.2.7. GEÇMİŞ ZAMAN DİLEK KİPİ

Burada 3. çoğ. şah. aktivi muhtemelen **–alani** eki ile bitiyordu. Takılan bu ek ile birlikte transitif fiiilin **-u** sesi düşüyordu: *hai<u>u</u>-alani* > *haialani*;

É murili ali [LÚ]*AD-še* [LÚ]*AD.AD.-še zaduali auie kui kulme manidu iu aišei LUGÁL*[MEŠ]*-še hai<u>alani</u>*: Babaların ve büyük babaların, kralların asla himayesine girmemesi için gizli yaptıkları ambarlar. *par<u>u</u>-alani* > *paralani*, örneğide aynı şekilde oluşturulmuştur.

5.2.2.8. PARTIZIPIUM (ORTAÇ) PASSİVİ

Fiilin gövdesine getirilen **ai/ae** ekleriyle oluşturulur. Bu eklerin getirilmesiyle geçişli veya geçişsiz yapan ek düşer. Geçişli fiillerde: *teru*: koymak uzatmak, anlamındayken; *terai/e*: diken dayayan, anlamlarını vermektedir (çoğulu: *terainili*).

Kelişin blingual (= çift dilli) stelinde *terainili* olarak geçen bu sözcüğün Assurca kısmındaki karşılığı *šaknate*'dir.

Geçissiz fiillerde: *durba*: ayaklanmak, isyan etmek, *durbai* (*durbae*): ayaklanan, isyan eden. NN *durbae manu*: NN bir ihtilalci (asi) idi. Sıfat fiiller **-ue** eki ile bitmekteler : urpue : kurban edilmiş ; šedue: önde giden (šiu'ya eklenen d sesi ile oluşturulmuştur) ; šiu- : sürüp çıkarmak ; ayrıca *aru* ve *ar-d-u* örnekleri ile de bu karşılaştırılabilir[27].

5.2.2.9. NOMINA ACTIONIS (İŞ ve EYLEM İSİMLERİ)

Bu konu hakkında elimizde tek örnek bulunmaktadır. Transitif fiilin köküne **-u** harfi eklenmeden bazen **-i/edi/e** (-idi, -ide, -ede) ekleri eklenerek yapılmış isimlerdir. Bu ekler direktif kasusunun son eki ile ilişkilidir. Friedrich'e göre bu **ari/ede** ekleri mastardır. (*aru* : vermek) : *mešini pi 'aldubi meše* $^{I\ d}$*Sardure arede* : (Onu) Kral Sarduri'ye haraç ödemek şartıyla korudum. Görüldüğü gibi **ari/ede** veya **aru/edi** burada direktif kasusundaki bir isim fiili gibi düşünülebilir.

5.2.2.10. DÜZENSİZ FİİL MANU "OLMAK, VAROLMAK"

Geçmiş zaman 3. şahısta "**olmak**" fiilinin iki şeklini **manu** ve **manuri**'yi görmekteyiz. manuri genellikle negasyon (olumsuzluk) eki –**ui'** nin olduğu cümlelerde bulunmaktadır. (yukarıda **-ri** ile biten verbal formlarla karşılaştırınız): *ue ainiei* ^{LÚ}EN.NAM^{MEŠ} *šukuri manuri*: valilerden hiçbiri çağrılmadı. *ui giei ištini manuri*: orada hiçbir şey yoktu (mevcut değildi). 3. çoğ. şahısta bu form **manuli** olarak görülmektedir: $^{I\ d}$*Sarduriše ale haubi* III É.GAL^{MEŠ} *agunulili manuli gunuša haubi*: Sarduri der ki, korunan üç kaleyi fethettim, savaşta fethettim.

---

[27] Melikişvili 1971, 64-66

Gelecek zaman 3. tek. şah. **manuli** ve emir kipi 3. tek. şah. **manini** olmalıdır. Emir kipi 3. tek. şah. prohibitive (yasaklama) formu, **me(i)** : (-madığını, -mamalı) ile oluşturulan **manuni** ile yapılır: *me kui tini manuni*, ya da; *mei absi bauše bidi manuni*.

manuše aru ve aruše gibi soyut (abstrakt) anlam verir: manu- ile türemiş, manidu v.b. bazı diğer fiill formları hakkında belirsizlik mevcuttur.

5.2.2.11. -LALANİ İLE BİTEN FİİL FORMLARI

-lalani transitif fiillerin doğrudan doğruya gövdesine takılır. Geçişli fiillerin gövdesine eklenen **–lalani** eki Gürcüce'de "resultativen aktivum" (bir olayın sonucunu içeren fiiller) diye adlandırılır. 3. tek. şah. için kullanılır: *ali ue aiše ainiei qabqašulalani*: Hiç kimsenin hiçbir zaman fethetmediği (x şehri). Aynı formu yaklaşık aynı anlamı taşıyan *aršulalani*'de görürüz.

Urartu yazıtlarında hala anlamları hakkında belirli bir şeyin söylenmesi mümkün olmayan bazı fiil çeşitleri araştırılmaktadır: **-ilini** eki ile biten: *qabqarilini* (*qabqarulini, qabqarulubi*); ya da, **-u(di)** ile biten: *ulhudi*[28].

5.3. SENTAX (SÖZ DİZİMİ)

Sentax anlatılmak istenen sözlerin, cümle içinde, belli bir düzenle oluşturulmuş kelimelerle sıralanmasıdır. Yapısal dilbilim, dili bir dizge olarak kabul ettiği için dildeki sözcüklerin birbirleriyle hangi ilişkiler içinde bulundukları, nasıl sıralandıkları, bir dilde kurulması olanaklı bütün cümle tiplerinin saptanabilmesi bu bilim dalının temel uğraşı olmuştur[29].

[28] Melikişvili 1971, 66-70
[29] Aksan 2003, 30

Urartu söz diziminde transtif ve intransitif verbler, dilin ergatif yapısından dolayı büyük rol oynamaktadırlar. Eğer predikat (yüklem) transitif ise, predikatın subjekti ergatif; objekti ise nominatif (-ni kasusunda) olur. Predikat intransitif olduğu zaman ise, subjekt nominatif veya gövde kasusunda olur. Genellikle transitif yüklemlerde subjekt verbden önce gelir; objekt ise her ikisi arasında bulunur:

^{I}*Minuaše* *ini pili* *aguni*: Minua bu kanalı yaptırdı.

(subjekt-erg.) (objekt) (yüklem)

İntransitif yüklemlerde ise buna karşı olarak, predikat subjektin önünde yer almaktadır.

uštabi ^{I}*Minuani* ^{I}*İšpuinehi* : İşpuini oğlu Minua sefere çıktı.

(yüklem) (subjekt.nom.)

Örneklerden görüldüğü gibi sözcüklerin sıralanışı, transitif ve intransitif verblere göre uyum içinde; ama bu kural Urartuca'da her zaman aynı değildir. Bazen metinlerde istisnalar çokça karşımıza çıkabilmektedir. Transitif durumun farklılığına örnek vermek gerekirse:

^{URU}*Luhiunini* ... *aruni* ^{d}*Haldiše* ^{I}*Minua*: Haldi Minuaya Luhiuni kentini verdi.

(objekt) (yüklem) (subjekt) (datif.obj)

turinini ^{d}*Haldiše* ^{d}*IM-še* ^{d}*UTU-še* DINGIR^{MEŠ}*-še* *mani:*

(yüklem) (subjekt – ergatif) (objekt)

Tanrı Haldi, Fırtına Tanrısı Teişeba, Güneş Tanrısı Şivini ve diğer tüm tanrılar onu yok etsin.

Yukarıdaki iki örnekte sözcüklerin farklı sıralanışını rahatça gözlemleyebiliriz. Fakat ikinci cümle anlaşıldığı gibi bir lanetleme formu içermektedir. Bu şekildeki cümlelerde vurguyu ön plana getirmek esas alındığı için yüklem başa gelmiş olabilir. Türkçe'de de bu tür lanetleme (beddua) cümleleri, özellikle konuşma dilinde

uygulandığı zaman cümle içerisindeki öğeler vurgu amaçlı olarak yer değiştirebilmektedir. Örn:

O ve onun gibi düşünenler kahrolsun; yerine > kahrolsun O ve onun gibi düşünenler

(subjekt) (yüklem) (yüklem) (subjekt)

İntransitif uyumsuzluğuna örnek:

[d]*Haldini* *uštabi* : Haldi sefere çıktı

(subjekt) (yüklem)

İntranstifte yüklemin önde olması gerekirken bu cümlede subjektten sonra gelmektedir.

Sıfat tamlamalarında genellikle tamlanan kelime tamlayandan sonra gelmektedir:

[I]*Minuai* *pili* : Minua kanalı; [I]*Haldinini* *šištili* : Haldi kapısı

(tamlayan) (tamlanan) (tamlayan) (tamlanan)

inili ebanili : Bu Ülkeler ini DUB-te : Bu yazıt

(tamlayan) (tamlanan) (tamlayan) (tamlanan)

Bazen de sıfat tamlamalarında tamlananın tamlayandan önce geldiğini görmekteyiz:

URU LUGÁL-*nusi* : Kralların Kenti; É.GAL *baduse* : Büyük Kale

(tamlanan) (tamlayan) (tamlanan) (tamlayan)

LUGÁL *tarae* : Kudretli Kral; LUGÁL *al(a) suine* : Büyük Kral

(tamlanan) (tamlayan) (tamlanan) (tamlayan)

LUGÁL [KUR]*šuraue*: Kainatın Kralı; [LÚ]*ueli* *šusine* : Bir toplantı(yla)

(tamlanan) (tamlayan) (tamlanan) (tamlayan)

KÚR*Babania* *kurune* : Büyük (yüksek) dağlarda; DUB-*te* *ini* - (É *ini*) : Bu yazıt

(tamlanan) (tamlayan) (tamlanan) (tamlayan)

Tamlamalarda kasus ve numerus bakımından tamlayan ve tamlanan arasında kongruenz (uyum) vardır. Singular örnekler:

d*Haldine* DUB-*te* : Haldi Yazıtı (gövde kasusunda);

I*Minuaše* I*Išpuinihiniše* : İşpuini oğlu Minua (ergatif kasusunda);

I*Minuaine* MÍ*silae* : Minua'nın kızı (genetif kasusunda);

I*Išpuine* I d*Sardurehine* : Sarduri oğlu İşpuini (datif kasusunda);

d*Haldinini* *ušmašini* : Haldi'nin büyüklüğü ile (instrumental kasusunda)

Plural haldeki kongruenz örnekler:

d*Haldinili šeštili* : Haldi kapıları (gövde kasusunda);

I d*Sardurinili kurili* : Sarduri'nin ayakları (genetif kasusunda);

d*Haldinaue* KÁ : Haldi kapılarına (datif kasusunda);

d*Haldinani* KÁ : Haldi kapılarından (instrumental kasusunda);

KUR.KUR^{MEŠ} : Düşman ülkelerine (drektif kasusunda);

DINGIR^{MEŠ}-*ašte* KURBiainašte : Bia Ülkeleri'nin Tanrılarına (direktif kasusunda);

d*Haldina* KÁ : Haldi kapılarında (lokatif kasusunda)

Yukarıdaki kurallara karşın tamlayanla tamlananın farklı kasuslarda olduğu yerler de saptanmıştır. Bu kasususlardan sadece biri gerekli anlamı içermektedir:

šusine (datif) *uštiptini* (instrumental) : Bir askeri seferde (datif kasusunda);

KUR*Babania* (lokatif sing.) *kurune* (datif sing.) : Yüksek dağda (lokatif kasusunda)

Bazı durumlarda tamlayan ile tamlanan numerus (tekilliik - çoğulluk) bakımından farklıdır.

[d]*Haldinaue* (genetif plur.) KÁ-*i*-*e*-*i* (genetif sing.) : Haldi kapılarının.

Urartuca'da aidiyet, ya genetif eki, ya da aidiyet eki olan **-ini** ile yapılmaktadır. Tamlamalarda, tamlayan ve tamlananın kasusu ile ilgili olarak bunlardan hangisinin kullanılacağı saptanmaktadır. Buna göre, eğer tamlanan singular gövde kasusunda ve tekil ise tamlayanın aidiyeti genetif eki ile belirtilmektedir:

[d]*Haldi-i* *patari* (gövde kas.sing.) : Haldi'nin Kenti;

(tamlayan) (tamlanan)

[I]*Minua-i* *pili* (gövde kas. sing.) : Minua'nın Kanalı

(tamlayan) (tamlanan)

Tamlanan gövde kasusunda ve çoğul ise tamlayanın aidiyeti o zaman aidiyet eki olan **-ini** ile belirtilmektedir:

[d]*Haldi-(i)ni-li* *šeištili* (gövde kas. plur.): Haldi'nin Kapıları;

(tamlayan) (tamlanan)

[I]*Minua-ini-ei* *silaie* (gövde kas. sing.) : Minua'nın Kızı : Kurala göre tamlayan ve

(tamlayan) (tamlanan)

tamlananda aynı eklerin görülmesi (kongruenz uyumu) lazımdır. -ini ekinin sadece tamlayanda kullanılmış olması diftongların bu örnekte yer değişmesine sebep olmuş olabilir.

Urartuca'da asyndetik bağlantılı (bağlaçsız olarak) cümleler görülmektedir. Yani olaylar metinde sıralanırken ve, sonra, daha sonra gibi olaylar arasında söz bağlantısı kuran sözcükler yoktur ve sıralanan eylemler için tek subjekt (özne) ve objekt (nesne) verilebilmektedir :

^{I}*Minuaše* ^{I}*Išpuinihiniše ini susi sidištuni* ^{d}*Haldinili KÁ-li šidištuali i-ni* É.GAL *šidištuni baduse* : İşpuini oğlu Minua bu susi tapınağını yaptırdı (İşpuini oğlu Minua) (sonra)Haldi kapısını yaptırdı (İşpuini oğlu Minua) (daha sonra) bu büyük kaleyi yaptırdı.

^{I}*Rusaše* ^{I} ^{d}*Sardurihiniše ali* LUGÁL ^{KUR}*Uelikuhi karubi* İR *aštubi* KUR-*nedini tamhubi* ^{LÚ}EN.NAM *edia terubi* : Sarduri oğlu Rusa söyler Uelikuhi kenti kralını yendim (Sarduri oğlu Rusa söyler)- (onu) köle yaptım (ve) ülkesinden çıkarttım sürdüm (sonra) oraya bir vali tayin ettim.

Nominal (isim) cümleler çok kullanılmaktadır:

^{I}*Minuai pili tini* : (Onun) adı Minua Kanalı(dır).

^{MI}*Taririahinili tini* : Taririahinili (onun) adı(dır).

ANŠÉ.KUR.RA *aršibini tini* : (Onun) adı Arşibini(dir).

^{d}*Haldini kuruni* ^{d}*Haldini* ^{GIŠ}*šuri kuruni* : Haldi güçlü(dür) Haldi'nin silahı(da) güçlüdür[30].

[30] Melikişvili 1971, 73-77

6. ÖRNEK URARTU YAZITLARI

Yazıtlar içerisindeki, tamamen kırık veya okunuşu şüpheli işaretler, köşeli parantez [ ] içine alınmıştır.

Yazıt 1-a (resim : 23) : Hazin piri Kapısı : Kayaya oyulmuş dikdörtgen biçimli bir niş içindedir[1].

Transkripsiyon

^{I}*Iš-pu-u-i-ni-še* $^{I\,d}$*Sar-du-ri-hi-ni-še i-ni* ^{GIŠ}*ul-ú-di-e te-e-ru-ni*

^{GIŠ}*za-a-ri-e te-e-ru-ú-ni e-ú-ri-i-e te-ru-ni i-ni* DUB-*te*[2]

Yazıt 1-b : Çeviri

Sarduri oğlu İşpuini bu bağı kurdu, (bu) meyve bahçesini kurdu,

(ve) efendi'ye bu yazıtı yaptırdı[3].

Yazıt 2-a (resim 24) : Kanal yazıtı : Yazıt Edremit ilçe merkezindeki bir bahçede iri bir taş bloğo işlenmiştir[4].

Transkripsiyon

^{d}*Hal-di-ni-ni uš-m[a-ši]-ni* ^{I}*M [e]-n[u]-[a]-še* $^{[I]}$*İš-pu-u-i-ni-[-hi]-ni-še*

i-ni [p]i-i-[l]i a-[gu]-ni ^{I}*Me-nu-a-i pi-i-li ti-i-ni* ^{d}*Hal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni*

^{I}*Me-nu-a-ni* LUGÁL DAN. [NU] LUGÁL *al-su-i-ni* LUGÁL

^{KUR}*Bi-i-a-i-[n] a-e a-lu-si* ^{URU}*Tu-uš-pa-a-e* URU ^{I}*Me-nu-a-še a-li-e*

---

[1] Payne 1995, 16
[2] Oktay Belli, Ali Dinçol, *Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları*, ANAR, İstanbul, 1980, 178
[3] Belli-Dinçol "a.g.e.", 178 ; Payne 1995, 16
[4] Payne 1995, 43

a-lu-še i-ni DUB-*te tú-li-i-e a-lu-še pi-tú-li-e a-lu-še a-i-ni-e-i i-ni-li*

du-li-e a-lu-še u-li-še ti-i-ú-li-e i-e-še i-ni pi-i-li a-gu-bi [t]ú-ri-ni-ni

^{d}*Hal-di-še* ^{d}IM-*še* ^{d}UTU-*še* DINGIR^{MEŠ}-*še ma-a-ni* ^{d}UTU-*ni pi-e-i-ni*[5] ...

Yazıt 2-b : Çeviri

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua bu kanalı açtı (yaptı). Adı (:) Minua Kanalı(dır). Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesinin Kralı (ve) Tuşpa Şehri'nin hükümdarı(dır). Minua der ki (:) Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, her kim değişik bir şey (yani) Ben bu kanalı açtım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini (ve diğer) tanrılar, onu güneşin ışığından yoksun etsinler[6] ...

Yazıt 3-a (resim 25) : Transkripsiyon: Karahan bazalt steli : Van Müzesindedir.

^{d}*Hal-di-i-ni uš-ma-a-ši-ni* ^{d}*Hal-di-i-e e-ú-ri-i-e* ^{I}*Me-i-nu-ú-a-še*

^{I}*Iš-pu-ú-i-ni-hi-ni-še i-ni pu-lu-si-e ku-ú-gu-ú-ni* ^{I}*Me-i-nu-ú-a-ni*

^{I}*Iš-pu-ú-i-ni-e-hi* MAN *tar-a-i-e* MAN *al-su-i-ni-e* MAN ^{KUR}*Bi-i-a-i-na-e*

a-lu-si ^{URU}*Tu-úš-pa-a* URU ^{d}*Hal-di-i-ni-ni uš-ma-a-ši-i-ni*

^{d}*Hal-di-i-e e-ú-ri-i-e* [^{I}*Me*]-*i-nu-ú-a-še* [^{I}*Iš-pu*]-*ú-i-ni-hi-ni-še* [ ]-xx[7]

Yazıt 3-b : Çeviri

Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde, tanrı Haldi'ye, efendiye, İşpuini oğlu Minua bu steli adadı. Minua, kudretli kral, büyük kral, Biai Ülkesi'nin Kralı,

---

[5]König 1955-57, yazıt: 29 b ; Melikişvili 1960, yz. 44 ;
Melikişvili 1971, 77 ; Harutyunyan 2001, yz. 60
[6] König 1955-57, 66 ; Payne 1995, 43
Harutyunyan 2001, 61
[7] Ali M. Dinçol, Ersin Kavaklı, *Van Bölgesi'nde bulunmuş yeni Urartu Yazıtları*,
ANAR VI, İstanbul, 1978, 23,24

Tuşpa Şehri'nin efendisi(dir). Tanrı Haldi'nin sayesinde, Tanrı Haldi'ye efendiye, İşpuini oğlu Minua ..[8].

Yazıt 4-a : Eski Van şehrinde bir stelin üst parçası üzerindeydi[9].

Transkripsiyon

^{d}*Hal-di-i-e e-ú-ri-i-e* ^{I}*Me-nu-a-še* ^{I}*Iš-pu-ú-i-ni-hi-ni-še i-ni* ^{NA4}*pu-lu-si ku-gu-ú-ni ma-a-ni-ni* ^{d}*Hal-di-ni bi-e-di-ni* ^{I}*Me-nu-a* ^{I}*Iš-pu-ú-i-ni-e-hi-ni-e* ^{I}*I-nu-uš-pu-ú-a-* ^{I}*Me-nu-a-hi-ni-e ul-gu-ú-še pi-su-ú-še al-su-i-še-e*[10] .

Yazıt 4-b : Çeviri

Egemen olan Tanrı Haldi'ye İşpuini oğlu Minua bu yazıtı diktirdi (?). Tanrı Haldi tarafından İşpuini oğlu Minua (ve) Minua oğlu İnuşpua'ya yaşam, sevinç ve büyüklük verilsin. Egemen olan Tanrı Haldi'ye İşpuini oğlu Minua bu yazıtı diktirdi[11].

Yazıt 5-a : Van Kalesi'nin doğu ucunun kuzey yamacındaki Analıkız kaya nişinin doğu duvarı üzerinde yer alan yazıt'ın bir bölümüdür[12].

Transkripsiyon

^{I} ^{d}*Sar$_5$-du-ri-še a-li-e i-ku-ka-ni šá-a-li-[e] ši-iš-ti-ni uš-ta-a-di* ^{KUR}*E-ri-a-hi-ni-e-d[i]* ^{KUR}*e-ba-ni ha-ú-bi* URU^{MEŠ} GIBÍL-*bi har-har-šú-ú-[bi]* ^{KUR}*e-ba-ni a-tú-ú-bi ' a-še* ^{MÍ}*lu-tú*^{MEŠ} *pa-ru-[bi]* ^{KUR}*bi-a-na-i-di* É.GAL^{MEŠ} *iš-ti-ni ši-di-iš-tú-[bi]*

---

[8] Dinçol-Kavaklı "a.g.e.", 23,24 ; Payne 1995, 58
[9] Payne 1995, 71
[10] König 1955-57, yz: 13 ; Melikişvili 1960, yz: 93 ; Melikişvili 1971, 78
[11] Melikişvili 1971, 78 ; Payne 1995, 71
[12] Payne 1995, 98

^{KUR}*e-ba-ni* ^{KUR}*e-ba-ni-ú-ki-e-di a-bi-li-du-bi*[13]

Yazıt 5-b : Çeviri

Sarduri der ki: Aynı yıl içinde üçüncü kere (?) sefere çıktım, (bu sefer ise) Eriahi Ülkesi'ne karşı. Ülkeyi ele geçirdim, şehirleri yakıp, yıktım. Ülkeyi tahrip ettim. Biainili Ülkesi'ne erkek (ve) kadınları sürgün ettim. Kaleler yaptırdım (ve) Ülke'yi benim Ülke'me kattım[14].

Yazıt 6-a (resim 26): Kil Tablet : Yukarı Anzaf Kalesi'nden

Transkripsiyon Ön yüz

^{I}*un ? –ka-nu-a-di* 30 GIŠ.GAG.TI : 1 BAN ^{I}*nu-ru-bi-e-di*

30 GIŠ.GAG.TI : 1 BAN^{MEŠ} ^{I}*úruadidi*

22 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN ^{I}*a-ri-lu-tu-qu*

30 GIŠ.GAG.[T]I ^{I}*hú-úš-tú-ú* 20 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN

^{I}*ú-ru-u-e-da-a-di* 20 GIŠ.GAG.TI : ^{I}*ur$_4$-di-i*

Dip kısım

20 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN ^{I}*nu-d[u]*

20 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN

^{I}*e-ri-ú-qu-ú*

Arka yüz

---

[13] Melikişvili 1960, yz: 155a ; Melikişvili 1971, 78
[14] Melikişvili 1971, 78 ; Payne 1995, 98

30 GIŠ.GAG.TI 2 GIŠ.BAN ^{I}*ʿa-za-a* LÚ. 10-*li*

20 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN ^{I}*ur-tú-ú* LÚ.DINGIR-*i-ni*

30 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN ^{I}*iš-pi-li-ú-qu*

30 GIŠ.GAG.TI : ^{I}*ki-ka*-MAH??

30 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN : 1 ^{GIŠ}*šu-ri* ^{I}*šu-iš-ha-a-di*

30 GI[Š.G]AG.TI : 1 GIŠ.BAN *ur$_4$-di-i-ni-di*

30 GIŠ.GAG.TI : 1 GIŠ.BAN[15]

6-b : Çeviri

Unkanu'ya : 30 ok, bir yay; Nurubiye : 30 ok, 1 yay; Uruadiye : 22 ok, bir yay; Arilutuqu'ya : 30 ok; Huştu'ya : 20 ok, 1 yay; Urueda'ya : 20 ok, Urdi'ye : 20 ok, 1 yay; Nudu'ya : 20 ok, 1 yay; Eriuqu'ya : 30 ok, 2 yay; Aza'ya "onbaşı" : 20 ok, 1 yay; Uku'ya "tanrının(?) adamına" : 30 ok, 1 yay; İşpiluqu'ya : 30 ok; KikaMAH?'a : 30 ok, 1 yay, 1 mızrak; Şuişha'ya : 30 ok, 1 yay; Urdini'ye : 30 ok, 1 yay[16].

Yazıt 7-a (resim 27) : Ayanis Kalesi : II. Rusa Kapı Yazıtı

Transkripsiyon

^{d}*Hal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni* ^{I}*Ru-sa-a-še* ^{I}*Ar-giš-te-hi-ni-še*

[15] Oktay Belli, M. Salvini, *Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near Van*, SMEA 45/2 (2003), 149, 150

[16] Oktay Belli, M. Salvini, *Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near Van*, SMEA 45/2 (2003)

i-ni É.GAL *ba-du-si-e ši-di-iš-tú-ni* ^{KUR}*e-i-du-ru-ka-i*

^{I}*Ru-sa-a-še a-li* ^{NA4}*qar-bi <sal-zi> ma-nu ú-i gi-i iš-ti-ni*

ši-da-ú-ri i-e-še e-'a É.BÁRA *e-'a* É.GAL

ba-du-si-i-e ši-di-iš-tú-ú-bi (boşluk)

^{GIŠ}*ul-di* ^{GIŠ}*za-a-ri šú-ú-hi te-ru-ú-bi* URU *šú-ú-hi*

iš-ti-ni ši-di-ištú-ú-bi tar-gi-ni-li ar-ni-ú-ši-ni-li

iš-ti-ni za-du-bi te-ru-bi ti-ni ^{I}*Ru-sa-hi-ni-li*

^{d}*Hal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni* ^{I}*Ru-sa-a-ni* ^{I}*Ar-giš-te-hi*

LUGÁL DAN-NU LUGÁL *al-su-i-ni*

LUGÁL ^{KUR}*bi-a-i-na-ú-e a-lu-si* ^{URU}*tu-uš-pa-e* URU

^{I}*Ru-sa-a-še a-li a-lu-še ti-ni-ni tú-li-e ma-a-si*

ti-ni te-li-e tú-ri-ni-ni ^{d}Hal-di-še ^{d}IM-še ^{d}UTU-še[17].

Yazıt 7-b : Çeviri

Haldi'nin kudreti sayesinde, Argişti oğlu Rusa, bu kaleyi Eiduru dağı önünde mükemmel bir şekilde inşa etti. Rusa söyler :

Kayalara <dokunulmamıştı>, burada (daha önce) hiç bir şey inşa edilmemişti.

Ben bir tapınak ve bir kaleyi mükemmelce inşa ettim.

Ben yeni üzüm bağları, meyve bahçeleri ve yeni bir şehir (yerleşim)

burada kurdum. Burada güçlü başarılar yaptım.

---

[17] M.Salvini, *The İnscriptions of Ayanis* (Rusahinili Eiduru=kai)
Cuneiform and Hieroglyphic, Ayanis I. 251, 252

Haldi'nin kudreti sayesinde (Ben) Argişti oğlu Rusa, kudretli kral, büyük kral, Biainili topraklarının kralı, Tuşpa Kenti'nin efendisi Rusa söyler : Her kim benim adımı silerse (ve) (kendi) ismini koyarsa, Haldi, Fırtına tanrısı (ve) güneş tanrısı onu yok etsinler[18].

[18] M.Salvini, *The İnscriptions of Ayanis* (Rusahinili Eiduru=kai) Cuneiform and Hieroglyphic, Ayanis I. 2001, 251, 252

7. SONUÇ

Urartular ilk kez Assur yazılı belgelerinde *Uruatri* halkları olarak tanımlanmaktadırlar. Uruatri ve diğer Erken Demir Çağ Halkları, M. Ö. 13. yüzyıl başlarından itibaren Beylikler; M.Ö. 9. yüzyıl ortalarından 6. yüzyıl başlarına kadar ise Eski Yakındoğu'nun en önemli krallıklarından birini "Urartu Krallığı'nı" kuran halklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sınırlarını Başkent Tuşpa (Van)'dan; Hazar Denizine; Sevan Gölünden Elazığ Malatya'ya kadar genişleten Urartu Krallığı, mimari ve sanatta da önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.

Doğu Anadolu Bölgesine tarihinin en parlak dönemlerini yaşatan Urartuların tarihleri, kültür ve dillerinin anlaşılmasına yönelik çalışmalar yaklaşık 200 yıldır farklı birçok bilim adamı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Söz konusu çalışmalar sonucunda, Urartu Dili; bulunan yazılı belgeler sayesinde tanınmaya başlayınca, bu dilin Hurri Dili ile olan yakın ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki en yakın benzerlik her iki dilin de ergatif yapıya sahip olmasıydı.

Ergatiflik bir kasus; yani ismin hallerinden biridir. Türkçe'de karşılığı olmayan bu hal Hurri ve Urartu Dilleri ile bazı Kafkas Dilleri'nde transitif (geçişli) fillerle yapılan cümlelerin öznelerinin içinde bulunduğu haldir. Urartuca ve Hurrice genetik olarak değerlendirildiğinde bu diller arasındaki ilişkinin Teyze-Yiğen boyutunda olduğu ve her iki dilin Proto Doğu Kafkas Dil Ailesi içinde ayrı bir daldan oluştuğu fikirleri mevcuttur.

Urartular, Akad orijini olan çivi yazısının Yeni Assur versiyonunu kullanmışlardır. Bu yazı sistemi hece sesleri, ideogram ve determinatiflerden oluşmaktaydı. Urartu yazıtlarının büyük bir bölümü, andezit bazalt ve kireçtaşı gibi taşlar üzerine tekdüze bir şekilde yazılmışlardır.

Urartu'ya ait kısa yazıtlar, gelenikle branz eserler üzerinde krali ve tanrısal mülkiyetlerin teşhis edimesi ve birçok pithos çömlek üzerinde kapasitelerini gösteren

yazıtlar şeklinde görülmektedir. Ayrıca, mühür baskıları ve bullalar üzerinde de Urartu yazıtları görülebilmektedir.

Urartu Dili'nin çözümünü olumsuz yönde etkileyen bazı durumlarda söz konusudur. Bunlar;

Mezopotamya'da görülen mitolojik, hukuki ve dini içerik çeşitliliğinin Urartu yazınında görülmemesi;

Yazıtların büyük bir bölümünün tekrarlamalı olması;

Mezopotamya'nın geleneksel yazı malzemesi olan kil tabletlerin Urartu'da az kullanılmış olması ya da bu şekilde yanlış bir düşüncenin varlığıdır.

Çünkü belirtmek gerekir ki, Urartu Medeniyeti'nin anlaşılmasına yönelik arkeolojik ve filolojik araştırmalar oldukça yetersizdir. Hitit Krallığı'nda olduğu gibi, Urartu Krallığı'nın da bir arşiv binasının bulunması ve buradaki yazılı belgelere ulaşılarak bunların çözümlenmesi bu alandaki birçok belirsizliği de ortadan kaldırabilecektir.

Urartu Dili'nin Yapısal Özellikleri'nden fonolojik yapısının anlaşılması Yeni Assur Yazı Sistemi'nin verileri ve Hurri Dili'nde bulunan benzer kelimelerin karşılaştırılmaları ile sınırlıdır.

Bu sınırlı verilere göre: Urartuca'da **a, e, i, u** ve varlığı tartışmalı olan **o** vokal sesleri bulunmaktaydı. Urartu Dilindeki konsonantlar ise: **b, d, g, h, k, l, m, n, p, q, s, ş, t, z** ve **(r, w, y)** sesleriydi. Konsonantlardan **r** ile başlayan kelime bulunmamaktaydı ve **w** ve **y**'nin kullanımı doloaylı bir şekildedir. Yazılı belgelerden anlaşıldığı gibi Urartuca'nın fonolojik yapısının temel özelliği; ses değişmeleri, ses kısalmaları benzeşme ve farklılaşma özelliklerinin bulunmasıdır.

Urartuca'da isimler genellikle **i** sesi, bazen de **e**, **a** ve **u** sesleri ile bitmektedir. Kesin olan konsonantla biten hiçbir ismin olmadığıdır. Sıfat yapmakta kullanılan ek, ergatif eki olan, soyut isimler yapmakta da kullnılan ve farklı bazı işlevleri bulunan **še**

ekidir. Urartuca'nın temel özelliklerinden birisi eklentili (agglutine) bir dil olmasıdır. Bu yönüyle Türkçe'ye benzemektedir. Sözcük gövdelerine takılan çeşitli hal eklerine sahiptir. Bu hal eklerini alan kelimeler içinde de ses kaymaları ve farklılaşmalar görülebilmektedir.

Urartuca'nın çözümünde dilin ergatif yapısının ve dolayısı ile geçişli ve geçişsiz fiillerin çok önemi vardır. Geçişli fiillerin **-u** ile geçişsiz fiillerin ise **-a** ile bitmesi Urartuca'da bulunan ender gramer kurallarındandır. Fiil çekimlerinde geçmiş zaman dışındaki zamanların tam olarak bilinmemektedir. Urartu Kralları'nın faaliyetlerini geçmiş zaman ile açıklamaları, işin kesin yapıldığını göstererek kendileri için bir gurur unsuru yaratmaları içindir. Fakat bu dilin çözümü ile uğraşanlar için büyük bir eksikliğe neden olmuştur.

Urartuca'da bunun dışında anlamı kesin saptanamayan birçok kelime ve fiil formları da mevcuttur. Bunların ve bilinmeyen diğer dil özelliklerinin anlaşılabilmesi daha öncede belirttiğimiz gibi, ancak yeni ve içerik çeşitliliği geniş olan yazılı belgelere ulaşılması ile çözülebilecektir. Urartu Halkları Hazar Denizi'nin batı kıyılarından Fırat'ın güneylerine, Akdeniz kıyılarına ve Kizzuwatna ve Ugarit'e kadar olan bir alana yayıldılar[1].

M.Ö. 9. yüzyıl sonlarından 6. yüzyıl başlarına kadar Urartu Dili, Urartu İmparatorluğu'nun yayılım alanı olan günümüz adlarıyla: Ermenistan, Azerbaycan - İran Azerbaycan'ı ve Kuzeydoğu Irak'tan Fırat nehrine kadar olan bölgelerde yazıya aktarılarak yaşatıldı. Şu ana kadar Urartuca'nın ne coğrafik kökeni ne de hangi bölgelerde halkın çoğunluğu tarafından konuşulduğu kesin olarak saptanamamıştır.

Büyük bir olasılıkla Zab vadisi boyunca uzanan dağlık bölgeler ile Urartu başkenti Tuşpa (Van) ve Van gölü civarında bu dili konuşanlar daha yoğundu.

[1] Dinçol 1994, 7

Urartuca'nın ne zaman bir ölü dil haline geldiğini de tam olarak bilemiyoruz, fakat bu yok oluşun sebebi her ne ise Urartu Krallığı'nın yıkılış sebebiyle aynı olmalıdır[2].

[2] Wilhelm 2004, 119

8. KAYNAKLAR

ABAY, EŞREF : "Seals and Sealings*", Ayanis I.*
Roma, 2001, 321 - 351

AKSAN, DOĞAN : *Her Yönüyle DİL / Ana Çizgileriyle*
Dilbilim, I. cilt, TDK. Yayınları, Ankara 2003

BALKAN, KEMAL : "Urartular'ın Kökeni ve Dilleri",
Belleten XLVIII, TTK, Ankara 1984

BARNETT, RICHARD. D : "Urartian", *The Cambridge Ancient History*, Volume I. Part I, Cambridge, 1970

BELLİ, OKTAY : *The Anzaf Fortresses and the Gods*
of Urartu, ASYA, İstanbul, 1999

_____ : "*Urartu: Savaş ve Estetik"*,
YKY, İstanbul, 2003

_____ : "Anıtsal Kaya Yapıları", *ARAT*,
İstanbul, Temmuz 2005, 90

BELLİ, OKTAY-
DİNÇOL, ALİ : "Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları*"*,
ANAR, İstanbul, 1980

BELLİ, OKTAY-
SALVİNİ, MİRJO : *Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near*
Van, *SMEA* 45/2 (2003), 141-152

BURNEY, CHARLES
LANG, D. M :*The Peoples Of The Hills,* Londra 1971

BURNEY, CHARLES : *From Village to Empire*,
An İntroduction to Near Eastern Archaeology,
Oxford, 1977

ÇEVİK, NEVZAT : *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme*
Gelenekleri, TTK Yayınları, Ankara, 2000

ÇİLİNGİROĞLU, ALTAN : *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve*
Kültürel İlişkiler, İzmir, 1984

_____ : *Urartu Tarihi*, Bornova 1994

_____ : *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997

_____ : "Urartu Dini", *ARAT* İstanbul, Temmuz 2005, 114, 115

DIAKONOFF, IGOR M. :*Hurrisch und Urartaisch*, München, 1971

_____ :Geographical Names According to Urartian Texts Wiesbaden, 1981

DIAKANOFF, I.M.-STAROSTINS.A. R. : "*Hurro-Urartian as an Eastearn Caucasian Language,* Kitzinger, München, 1986

DİNÇOL, ALİ M. : *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, Edebiyat Fakültesi Basımevi-İstanbul, 1970

DİNÇOL, ALİ-*KAVAKLI, ERSİN* : *Van Bölgesi'nde bulunmuş yeni Urartu Yazıtları*, ANAR VI, İstanbul, 1978

DİNÇOL, ALİ-*KAVAKLI, ERSİN* : *Van Müzesi'nde bulunan Yazıtlı bir Urartu Boncuğu*, ANAR VIII, İstanbul, 1980

DİNÇOL, A. M. : "Cultural and Political contacts between Asyria and Urartu", *Tel Aviv 21*: 1994, 3-21,

DİNÇOL, A. M-BELKIS : "Die Neuen İnschriften und Beschrifteten Bronzefunde aus den Ausgrabungen von den Urartaischen Burgen von Anzaf", *Studio Historiae Ardens*, İstanbul, 1995, 23-55

DİNÇOL, A. M-BELKIS : Boğazköy'den Karatepeye, *Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar,* YKY, İstanbul,

_____ : "Urartu Dili ve Yazısı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, 2003

DİNÇOL, ALİ M. : "Anadolu'da Diller ve Yazılar", Klasik Filoloji Seminerleri I, **TEBE** Yayınları, İstanbul, 2004, 11-42

DİNÇOL, ALİ M. : "Urartu Yazısı ve Dili", *ARAT,*

İstanbul, Temmuz 2005, 112, 113,

EVLİYA ÇELEBİ : *Seyahatname,* Mehmet Zılli İbn-i Derviş, *IV*, 1314/1897-98, Üçdal Yayınevi İstanbul,

FRIEDRICH, JOHN : *Kayıp Yazılar ve diller*, ASYA, 2000, İstanbul

GRAYSON, ALBERT K. : *Assyrian Royal İnscriptions*, Volume I Otto Harrasowıtz – Wiesbaden, 1972

HARUTYUNYAN, N. V. : *Korpus urartskich klinoobraznych nadpisei* (*Corpus of Urartıan Cuneiform İnscriptions)*, Erivan, 2001

HIRÇIN, SELEN : *Çivi Yazısı*, **TEBE** Yayınları, İstanbul – 2000

IFRAH, GEORGE : *Çakıl Taşlarından Babil Kulesine*, Rakamların Evrensel Tarihi II, Tübitak Yayınları Ankara, 2004

KÖNİG, W. F. : *Handbuch der chaldischen inschriften*, Archiv für Orientforschung, Beiheft 8. Selbstverlag Ernst Weidners, Graz, 1950-55

KÖROĞLU, KEMALETTİN: "Palu Yazıtı Üzerinde Bir Not"

DİNÇOL, ALİ *ANAR XI,* Ayrı Basım, 1989

LOON, MOURITS .N. : *Urartian Art*, İstanbul, 1966

MACQUEEN, J. G. : *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu,* Ankara, 2001

MELİKİŞVİLİ, GEORGE. A: *Urartskie klinoobraznye nadpisi*, VDİ, 1963

_____ : *Die Urartaische Sprache,* Bıblıcal Institute Press, Roma, 1971

PAYNE, MARGARETH R. : *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995

PEREK, FARUK Z. : *Eski Çağ'da Dilbilgisi Araştırmaları*,

Edebiyat Fakültesi Basimevi, İstanbul, 1961

POSTGATE, J. N. : *Early Mesopotamia*, Newyork, 2002

SAĞLAMTİMUR, HALUK : "Urartu Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma", *ARAT* , İstanbul, Temmuz 2005, 118, 119,

SALVİNİ, MIRJO : *Nairi e Ur(u)atri*, Inculabula Graeca, Vol. 16 Roma, 1967

SALVİNİ, PECORELLA : *Research between Urmia Lake and Zagros Mountains,* Roma, 1982

SALVİNİ, MIRJO : *"*Tuşpa, die Hauptstadt von Urartu, Das Reich Urartu", *XENIA*, 1986

_____ : "The Historical Background of the Urartian Monument of Meher Kapısı", *Anatolian Iron Ages III,* Van, 1994

_____ : "The Inscription of the Urartian King Rusa II. at Kef Kalesi (Adilcevaz)", *SMEA 40/1* (1998),

SALVİNİ, MIRJO : "The İnscriptions of Ayanis (Rusahinili Eiduru=kai) Cuneiform and Hieroglyphic", *Ayanis I.* 2001, 250-319

SALVİNİ, BEATRICE A.-MIRJO : "A New Trilingual Vocabulary from Ras Shamra and the Relationship between Hurrian and Urartian"*, Nuzi and the Hurrians*, Paris/Roma,1999 s. 267-275,

SALVİNİ, BEATRICE A.-MIRJO : "The Blingual Stele of Rusa I. from Movana, (West-Azerbaijan-İran)", *SMEA* 44/1 2002, 5-66

SEKMEN, VİLDAN : *Van ve Toprakkale'deki Araştırma ve Kazıların Tarihçesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990

SEVİN, VELİ : "Assur ve Urartu At Koşum Takımları Üzerine Bir Not – A Comment on the Assyrian and Urartian HorseTrappings", *ANAR* 6: 111-132

SEVİN, VELİ : "Van Kalesi'nden Bir Kaya Mezarı ve Urartular'da Ölü-Yakma Geleneği", *ANAR,* İstanbul, 1980

_____ : *Anadolu Arkeolojisi* (Başlangıcınndan Perslere Kadar), Genişletilmiş basım, DER Yayınları, İstanbul, 2003-a

_____ : "Eski Anadolu ve Trakya", (Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar) Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İstanbul, 2003-b

_____ : "Urartu Devleti", *ARAT,* İstanbul, Temmuz 2005 64-82,

_____ : "Giyimli Adak Levhaları", *ARAT* İstanbul, Temmuz 2005, 93

_____ : "Urartu Sanatı", *ARAT*, İstanbul, Temmuz 2005, 1116, 117,

TARHAN, TANER : "Urartu Tapınak Kapıları
SEVİN, VELİ ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağlantı - The Relation between Urartian Temple Gates and Monumental Rock Niches –", *Belleten 39 (155):* 1975, 389-412

TARHAN, TANER : *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları,* Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1978

_____ : "Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve, KurucuKrallardan Lutipri = Lapturi" *ANAR,* İstanbul, 1980

_____ : "The Structure of the Urartian State", *ANAR,* 1983

_____ : "Tuşpa-Van Kalesi", *ARAT*

İstanbul, Temmuz 2005 , 127-131

TAŞYÜREK, O. A. : "Some İnscribed Urartian Bronze Armour", *Iraq 37:* 1975, 151-155

_____ : *Urartskiye Pamyatniki Müzeyi Gruziyi,* Tiblis, 1939

TEXIER, C. : "Description De I' Armenie", La Pers Et La Mesopotamia I, 1842 Paris

WILHELM, GERNOT : "Urartian", *The Cambridge Encyclopedia of theWorld's Ancient Languages,* Cambridge, 2004, 119-137,

_____ : "Hurrian", *The Cambridge Encyclopedia of theWorld's Ancient Languages,* Cambridge, 2004, 95-118

YAKAR, JAK : "Ethno Archaeology of Anatolia", *Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages,* Jerusalem, 2000

YILDIZ, NURAY : *Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, TTK, Ankara, 2000

ZIMANSKY, PAUL. E : *The Structure of the Urartian State*, Oriental Institute Press, Chicago, 1985

_____ : *A Handbook of Urartian Studies*, Ancient Ararat, Delmar, Caravan Books Newyork, 1998

9. ÖZET – SUMMARY

9.1. ÖZET

İlk kez Assur yazıtlarında karşımıza çıkan Urartu adı; coğrafik bir kökene dayanmaktaydı ve Urartular Assurca yazdıklarında kendilerini bu şekilde adlandırabilmekteydiler. Fakat Urartular kendi dillerinde yazdıklarında adları Bia-i-ni-li' "Bia Ülkesi'nin İnsanları"ydı. Urartular'ın kendi dilleri için kullandıkları ad ise bilinmemektedir.

Urartu ve Hurri Dilleri arasında birçok benzerlik bulunduğu için bu diller birbirleri ile ilişkilendirilmektedir. Hurri Urartu Dilleri'nin Proto Doğu Kafkas Dilleri'nin bir üyesi olduğuna inanılmaktadır. 9. yüzyılın ortalarından 6. yüzyılın başlarına kadar Urartuca; Urartu Kralları'nın hakimiyet alanı olan Hazar Denizi'nden Fırat nehrine; Sevan Gölü'nden Kuzeydoğu Irak'a kadar olan bir alanda yazıya aktarıldı.

Urarular Akad orijinli olan Yeni Assur çivi yazısı sistemini kullandılar. Örnek aldığı model gibi Urartu yazı sistemi de heceler, ideogramlar ve determinatiflerden oluşmaktaydı.

Urartu yazıtlarının çoğunun, krallar tarafından çeşitli faaliyetleri anmak amacıyla; kayalar, duvarlar, temel ve kolonlar ile steller üzerinde uygulandığı görülmektedir. İhtiyaç olmamasından çok araştırmaların yetersizliğinden dolayı az sayıdaki kil tablet ile; mülkiyetlerin teşhisi için çeşitli metal eserler üzerinde Urartu çivi yazıtlarını görmek mümkündür. Ayrıca mühürler ve bullalar da yazı malzemesi olarak kullanılabilmekteydi.

Urartu Dili'nin fonolojik ve morfolojik özelliklerinin ögrenilmesi, Urartu yazıtları ile Assur yazı sistemi ve benzer Hurrice kelimeler ile sınırlıdır. Bu konular hakkındaki bilgiler, yeni yazıtların keşfi ve doğru analizleriyle, artabilecektir.

9.2. SUMMARY

The term Urartian is based on the geographical name Urartu, which was used not only by the Asyrians, but by the Urartians themselves when writing in Asyrian. The Urartian equivalent is the name ***Bia-i-ni-li*** "the people – of the land – of Bia" The Urartians' name for their own language is unknown.

Urartian is closely related to Hurrian as they both have many resembles in their languages.. İt is believed that Huri Urartu Languages a member of Proto North Caucasian Language Phylum.

From the middle ninth to the early sixth century BC, Urartian was written in the empire of Urartian kings, stretching from Caspian sea to Euphrates and from Sevan lake to northeastern Iraq.

Urartians used New Assyrian cuneiform writing system which was Akadian origine. Like it is model Urartian writing system uses syllabograms, ideograms and determinatives.

Most of the Urartian texts occur as commemorative Stone inscriptions, written by kings on walls, column and pillar bases, steles, and rocks. There are few clay tablets, due to archaeological accident rather than lack of use. Metal objects from the treasuries of Urartian kings often inscribed with short proprietorial notes. Seals and bullaes also can be seen with cuneiform inscriptions.

Understanding Urartian phonology and even also morphology is restricted by Asyrian writing system and Hurrian eguivalent words except Urartian texts. To widen the knowledge about these topics are going to be available by discovering and correctly analyzing new Urartian texts.

10. EKLER

10.1. URARTUCA - TÜRKÇE SÖZLÜK (Melikişvili-1971, s.79-89)

(A)

aba- : arzu etmek,istemek (?)

ada [ ]: tekrar

agununi : müstahkem

aie : dinlenme, konaklama (?) (aia)

a(i)še(i) : herhangi biri; daima

akuki- : herhangi (bir), (işaret zamiri)

al(a)suini/e : büyük, kocaman

ale/i : (o) konuşuyor

ali : böyle bir, ne (ilişki zamiri)

alsu(i)še : ulu,yüce,heybetli

alusi/e : hükümdar,b

amaštu : yakmak

ani : bir ölçek

aptini : taraf

ar(a)ni : rahmet, inayet, iltifat

ardu- : vermek (aru'dan türemekte)

ari : tahıl ambarı

abilidu- : bağlamak,katmak (işgal etmek)

agu - : koymak,devam ettirmek (kanaliçin)

aia- (aie) : bulunmak, kalmak (?)

a(i)ni(ei) : herhangi birisi

aišti- : sıçramak,atlamak

alad/tu- : üzüntü duyma (?)

alau-e- : bey, efendi

KUR algani : dağ (?)

aliki (alike,alipi) : diye bir,birkaç

aluki/e : ilişki zamiri ile ilgili

aluše : hangi (relatif –ergatif)

a(n)dani : bölge, arazi

aniarduni : bağımsız, serbest (?)

aqarqi : (sıvılar için ölçü)

ardaie (ardu) : sunma (?)

ardiše : güç, iktidar, emir

armuzi : aile (?)

arniuse : hareket, (iş), eser, yiğitlik

arnuia : yardıma gelmek

arše : çocuk (erkek)

aršu- : emiraltına almak, zaptetmek

arsibi : kartal

aru- : vermek, hediye, sunma

aruše : rahmet, merhamet, iltifat

asuni : şenlik, bayram (?)

aše : ne zaman

aše : kalkan

LÚaše : adam

ašgu : zahmet etmek, bertaraf etmek

ašhu- : doldurmak (?), yapmak istemek (?)

ašta- : gitmek,yönelmek

ašt/du- : şeklini değiştirmek (?)

ašu- : terketmek, reddetmek (?)

athu- : inşa etmek

atibi : 10.000

atqana : "kurban"

atganadu- : "önüne almak, işlemek"

atu- : yenmek, tahrip etmek

LÚaueraši : general, komutan (?)

auiei : herhangi bir yer, herhangi bir yerde

(B-D)

baba : "dağ"

badgulu- : kuşatmak, hapsetmek (?)

badusi/e : yüce, büyük, azametli

bauše : söz, kelime, emir, şey

bi/edi/e (bidia) : dönen, dönmek, yan, kıyı, sahil(?)

bidu- : çevirmek

bi/edini : yönlerden, taraflardan

bidu : iade etmek, geri vermek

biduiaše : dönen

LÚbura : köle, hizmetçi

burgana : kale, takviye, ordu (?)

(İD)dainala/itini : bir ırmak çeşidi

didguši : sürü

[-]di/erasia- : korkmak

du- : yapmak, yaptırmak

durba- : ayaklanma, isyan

durbaie : isyancı, (isyan) asi

(E-G)

e'a (eia,eai) : "ve, de, da, ama, hem, hem de, öyle"

KUR ebani : "ülke"

edia : orda

edini/e : oradan,"den, dan"

ini edini, ikukahini edini : den dolayı, dolayısıyla, bunun üzerine, daha sonra

eguruhu : serbest, özgür

eirsidu-(ersidu) : yerleştirmek, eklemek

erida- : görülmek (?)

LÚ -ere/ili : kral

esi : yer, alan

euri : bey, hükümdar

garini : kale (?)

gazuli : güzel, çıkarmak, iyi

gie(ge) : şarap deposu

giei : bir şey, herhangi bir şey

LÚ -gunuše : savaşçı, asker, savaş

LÚ -gunušini : askerler

(H-İ)

haiu- : götürmek, fethetmek, hücum,

hau-: zaptetmek

haluli/e : merasim, tören (?)

harari : güngörmek, saadet (?)

hare : yol, (sefer)

harharšu- : tahrip etmek, yağmalamak

hašia- : kulak asmak (sözlere)

hašu- : duymak, dinlemek

hini : oğul

hu/haiu- : çalmak, götürmek, ilerisürmek(?) hubi : vadi

LÚ huradi : savaşçı, ordu

hurišhi : sulama, sulamak (?)

hušu- : atmak, dışarı atmak

hutia- : yalvarmak, dua etmek (?)

iarani : kült evi

ieše : ben (ergatif)

ikukani/e : aynısı, kendisi, şu

inahini : bu, aynı, böyle

ini : bu

inuki : aynı, böyle

iphari, iphu- : kırmak, yıkmak

irbu- : alıp götürmek

iridu- : yer değiştirmek

išani: taraftan, oradan

išpuiu- : sevindirmek, iyilik (?)

ištine : için

ištinini : oradan

izidu : emretmek (?)

ibirani : bütünüyle, tamamıyla

ikukahini : şu, aynı

ina : içinde, burada

inani : buradan, böyle, bu taraftan

inukahini : şu, aynı

inusi(ni) : böyle, şöyle, bu, aynı

iptu- : gizlemek, saklamak (?)

(LÚ)irdi : vali

isi : sulama kanalı (?)

išpuiše : şans (?)

išti- : kaçmak, zorlamak, yola koyulmak

ištini : orada

iu : vakitte (zamansal)

iziduše : emir, yasa

(K-L)

-ka(i)(ni) : önce, önde, öndeki

kani : önce

karu- : yenmek

kiri : kadeh, kase

kui/e : bununla, oysaki, hatta (partikel)

ka(i)uki/e : benim önümde

kapi : ölçü birimi

ki/edanu- :yollamak

kubuše : miğfer (Akadca)

kuiu- : dikmek, inşa etmek (?)

kulme : güngörme, zenginlik (?)

kulu- : terketmek, ayrılmak, bırakmak

kuluarši- : kaçmak, koşmak

kuri : ayak

kuruni/e : iktidar, zirve, güçlü

kušu- : kurmak, inşa etmek

kutia- : öne almak, ileri çekmek, varmak (?)

kutu- : öne almak, ileri çekmek (?)

lakudu- : zarar vermek

KURLulu(inili) : düşman ülke

KURLuluiniše: düşmanca ülke (?)

MÍLutu : bayan, bayanlar

(M-N)

makuri : cömert, iyilik isteyen (?)

makulu- : (ok) öldürmek

mana : ağırlık ölçüsü birimi mina= 505 gr.

mani : o, onu (kişi zamiri)

mankali : (plur. belki bir yapı türü(?))

manu : var olmak

marini : istihkam, tahkimat (?)

masi/e : olmak, (3. sng. aidiyet zamiri)

mei : (yasaklayıcı partikel) olmasın v.b.

mepu- : gömmek, gömüp saklamak

meše : haraç (vergi)

(ÍD)muna : ırmak (?)

Émuri/e : ambar, silo (Salvini, 1998, 126)

musi : gerçek, hakiki

naha- : binmek, tırmanmak, çıkmak

nahu- : götürmek

napahia- : hüküm altına alınmış

narani : halk

naru (= narani ?) : halk

nikidu- : sulama, sulamak

nipsidu- : kesmek, boğazlamak, katliyam

nir(i)bi/e : büyük baş hayvan, sürü

nua- : meydana gelmek (?)

nuldu- : yönetmek, hüküm sürmek

nuna- : gelmek

(P-Q)

(GUD)pahi/ani/e : boğa, büyükbaş hayvan

pari/e : (prepozisyon) "-e kadar"

paru- : iletmek, almak, kovmak

patari/e : şehir

pili/e : kanal

pi/e : altına, altında

pi/eni/e : altına ... içinden

pisuše : sevinç, neşe

pisušini : memnun, sevinçli

pitu- : parçalamak, tahrip etmek

NA4pulusi/e : stel (yazıt)

qabqaru- : fethetmek, bir yeri almak

qabqašu- : ele geçirmek

(NA4)qarbi/e : kaya (?)

qarmehi : bayram, tören (?)

qarqarani : zırh

qi(u)ra : yer, yeryüzü, dünya

quldini/e : boş, ıssız, tenha (?)

(S-Š)

salzi : dik, sarp

LÚsie (se?) : "rahip"

MÍsila : kız evlat

silua- : taraf olmak (?)

silunini : taraftan (?)

suidu : atmak, geri atmak (dışarı)

sulušti- :yeryüzünde eğilmek

susi/e : (tapınak yapısı =bina, yapı)

sut/duqu :zorla almak, uzaklaştırmak, binmek

-si/e : (postpozisyon) içinde

sirabae : oturulamaz, kalınamaz

sue : deniz

suinišini : deniz tarafından

šali : yıl

šani : kap

šatu- : almak, kapmak (?)

šaue/i : kral naibi, vekili

šehi/eri/e : yaşamak, hayatta olmak

še(i)r(i)du- : ayırmak, gizlemek

šeištili (šištili) : büyük kapı

šepuiaru- :bozmak, mahfetmek

šeri (še(i)r(i)di): ayrı, farklı, kendi için

šia- : götürmek, binmek

šidiš(i)tu- : inşa etmek, kurmak

šidu- : inşa, dikmek

šiedue (šedue) : dışarıya akmak (?)

šištini : üç kere, üç defada

šišuhani : yeniden, tekrar

šiu- : götürmek, ileri sürmek

šu- : döşemek, düzenlemek,yapmak

šuhi/e : donatma, düzen (?)

šuia- : düşmanca

šuini : herşey, tam, bütün (?)

šuki : gibi, nasıl, iken, olarak (?)

šukuri :seslenmek (?)

šuli/e :ham, sürülmemiş,işlenmemiş

(GÍŠ)šur(g)i/e(ni) : silah (?)

(KUR)šuri/e : evren, dünya, devlet

šurišhi : at tavlası

šusini :bir

UDUšuše : küçük boynuzlu hayvan

(T)

tamhu- :yenmek, uzaklaştırmak

tanu- : yapmak, dayamak

tara(g)e/i : güçlü, kuvvetli, güç

taraiuhi = tara(g)e/i : güçlü, kuvvetli

tar(a)mana/i,eli : çeşme, kaynak (Salvini, 1999, 274) ; tarani : iki defada (?)

targini = tar(a)ge/i : güçlü, kuvvetli

LÚtaršua(ni/e) : insan, adam

taše : hediye

tašmu (LÚtašmuše) : esir etmek(?)

LÚtašmuše (tašmu) : esir, tutuklu (?)

LÚta-(ú)-tú-hi : kısa yazıt

LÚtaršuatuhi :kahraman, cesur

tera(g)i/e : uygun koymak

teru- : koymak, yerleştirmek, tahkim etmek

tini : isim (ad)

turu- : kırmak, tahrip etmek, yok etmek

tubardu- : vermek, sunmak

tequ- : yeniden atmak

terdu- : koymak, dikmek

tiau- : söylemek, konuşmak

tua(g)i/e : temiz, pak (?)

ti/erusi : sıvı ölçüsü

(U-Z)

ubaraduia : arzu, istek, emir (?)

ubardudu- : emretmek (?)

LÚ ya da MÍuediani : bayan, kadın

uelidu- : toplamak

ui/ue : olumsuzluk (negasyon)

ula-... ulu-... : gitmek, yürümek

ulguše : hayat, yaşam

uli/e : başka

ulu- : getirmek (ula)

urišhi : mal

urpu- : feda etmek, kurban (?)

ušgi : güç, iktidar (?)

ušmaše : güç, kudret

uediadu- : hadım etmek, kesmek

LÚueli : toplantı, bölüm (?)

LÚuelisine : halk, (ordu), topluluk(?)

-uki : benim

GIŠuldi/e : "şarap dağı"

ulhu- : emretmek (?)

ANŠEultu : deve

uluštia- : önce gitmek, önde gitmek

Éurišhusi/e : hazine (Salvini, 1998, 126)

urpue : fedakarlık, fedakar (?)

ušhanu- : ödünç vermek, hediye etmek

ušta- : gitmek, yola koyulmak

uštipte : sefer

uštu- : arzetmek, sunmak

zadu- : yapmak, oluşturmak

zaduše : işlemek, kutlamak

zainua : yüksek, yukarı

$^{(GIŠ)}$zarie : meyve bahçesi

zaše : güç, iktidar

zašgu- : yok etmek, öldürmek

zašili : muazzam, kuvvetli, güçlü

zašu- : kuvvetlendirmek

zieldi/e : gücünü arttırmak

zieldu- : sıkmak, basmak, sıkıştırmak

zil(i)bi/e : tohum, zürriyet, nesil

10.2. URARTU ÇİVİ YAZISI'NIN İŞARET LİSTESİ (König-1955)

Vokaller ve basit heceler

a		ku		àr	
e		la		ir	
i		li		ur	
ia				sa	
u		lu		si	
ú		al		su	
'a		el		si	
ba				şu	
be		il			
bi		ul		ša	
bu		ma		ši	
ab		me		šu	*)
ib		mu		aš	
ub		am		iš	
da		na		uš	
di		ni		ta	
du		nu		te	
ad		an		ti	
ga		pa		tu	
gi		pi		tú	
gu		pu		te	
ḫa		qa		ti	
ḫe		qi		tu	
ḫi		qu		at	
ḫu		ra		it	
ka		ri		za	
ké		ru		zi	
ki		ar		zu	

Üç sesli heceler

bal		ḫal		dSàr	
bar		ḫar		sib	
bur		kar		šar	
din		kur		šur	
dur		qar		tar	
giš		qul			
gur		sal			

Determinatifler

I		adam
ANŠU		deve
d		tanrı(lar)
GIŠ		ahşap malzeme
GUD		boynuzlu hayvanlar
ÍD		nehir ve ırmaklar
KUR		ülkeler
LÚ		meslekler veya insan grupları
LÙ		
MEŠ		çoğul işaretleri
NA_4		taştan malzemeler
SAL		dişi cinsiyetliler
UDU		koyun cinsi
URU		kentler
GAN		bahçeler

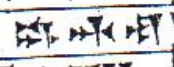
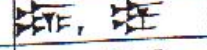
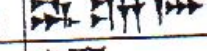
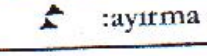
Aššur		Asur
A.ṬU	= GA.TU!	götürmek
GIŠ.NU.SAR	=	bahçıvan

*) šu = – | ša : še

İdeogramlar

^{d}XXX		Ay tanrısı	GAL		büyük
A^{MEŠ}		sular	LÚ$_{GAZ}^{MEŠ}$		savaşçılar
(GUD)ÁB		manda	GEŠTIN		bağ, şarap
LÚAD		baba	GIŠ$_{GEŠTIN}$		üzüm bahçesi
LÚAD.AD		büyük baba	GIBIL		yakmak
(GUD)AM.SI		fil	GIŠ$_{GIGIR}$		araba
GIŠ$_{BAN}^{MEŠ}$		Yay	GIŠ^{MEŠ}		ağaçlar
AN.BAR		demir	GÙB		sol
ANŠU.A.AB.BA		deve	GUD		sığır
ANŠU.KUR.RA		at	GUŠKIN		altın
ANŠU.NER.NUN.NA		katır	GIŠ$_{GU.ZA}$		taht
LÚ$_{A.SI}^{MEŠ}$		uyruk	IÀ		et
BA		vermek	^{d}IM		fırtına tanrısı
BÁRA		taht	INIM		iş, icraat
BE-LI^{MEŠ}		silahlar	(LÚ)ÌR		hizmetçi
BI-BU		koç	ITU		ay, zaman
BIL		yeni	KÁ(MEŠ)		kapılar
DAN-NU		güçlü	GIŠ$_{KAK-TI}$		ok, kazık
DINGIR		tanrı	KASKAL		sokak
DUB-te		yazıt	KI(MEŠ)		yer (dünya)
É		mabet	KI-TIM		yer
É.BARA		saray	KIŠIB		damga,mühür
É.GAL		kale	KU$_2$		yemek yemek
ÉN		muska	KU$_3$.BABBAR		gümüş
EN		efendi	KU.MAL		erkek
LÚEN.NAM		vali	KUR		ülke
LÚERIN		asker	KÚR		düşman
LÚERIN.GÌR		piyade	KURUN		güzel

İdeogramlar (devamı)

LÚ		insan, çoban	$LÚ_{II}^{MEŠ}$		hizmetkarlar
LUGAL		kral	$LÚ_{TI.LA}^{MEŠ}$		"
MAN		kral	$GIŠ_{TIR}$		orman
MA-NA		mina	TUR		küçük
NA_4		taş	$LÚ_{TUR}^{MEŠ}$		genç insanlar
NÍG		vermek, adamak	1 Ú		yüzey ölçüsü
NÍG.BA			UD-ME		gün
NÍG.GA			UDU		koyun
NUMUN (.NUMUN)		tohum	UDU.MÁŠ		kuzu
PA_5		kanal	UDU.NITA		koç
PAGRU?		ölü,ceset	UDU.ŠE		besli koyun
PAP		birlikte	$UKKIN^{MEŠ}$		toplantı
PIT.ḪAL.LU		binek atı binici	$LÚ_{UN}^{MEŠ}$		insanlar
$SAL^{MEŠ}$		kadınlar	URU		kent
SILIM		iyilik	URUD		bakır
SUM		vermek	URUM		erkek
$LÚ^{ŠÁ.HIŠ^{MEŠ}}$		?	^{d}UTU		güneş tanrısı
ŠE.PAD		arpa	$^{d}UTU\text{-}ŠI$		güneş tanrısı
ŠU		olmak	UZU		et
TAK		kesmek	//		:ayırma işareti
TAR		götürmek			

Sayılar

½		7		30		1 ME		100
2		8		40		2 ME		200
3		9		50		1 LIM		1.000
4		10		60		10 LIM		10.000
5		11		70		22 LIM		22.000
6		12		80				

10.3. HARİTA RESİM VE TABLOLARIN AÇIKLAMASI

1-HARİTALAR

Harita 1 : Urartu Krallığı'nın coğrafi yayılımı, yerleşim birimleri ve Çivi Yazılı Belgeler'in yoğun olarak bulunduğu Bölgeler

(Diakonoff-1981)

Harita 2 : M.Ö. I. Binyılda Çivi Yazısı ve diğer Yazı Türlerini Kullanım Haritası (Dinçol-2004)

2- RESİMLER

resim 1 : Urartu'nun bilinen ilk yazıtı Sardursburg/Madırburç (Salvini-1986)

resim 2 a,b,c : Van Kalesi -Tuşpa (Texier-1839)

resim 3 : Kelişin Steli (Salvini-1986)

resim 4 : Kevenli Yazıtı (Dinçol-Kavaklı 1978)

resim 5 : Van Müzesi'nde bulunan değişik formlardaki Urartu Yazıtları (Sevin 2003-b)

resim 6 : Palu Kaya Yazıtı (Köroğlu-Dinçol 1989)

resim 7 : Kef Kalesi'nden dekorasyonlu ve çivi yazılı taş blok (Salvini-1998)

resim 8 a,b,c : Tapınak inşaasını anlatan sütun kaideleri (Harutyunyan-2001)

resim 9 : Üzerinde Haldi'ye adanmış mızrak (*şuri*) yazan bronz eser (Salvini 2001)

resim 10 : Üzerinde Tanrı Haldi'ye adandığı yazan ok uçları (Harutyunyan-2001)

resim 11 :Üzerinde Argişti'nin hazinesine ait yazan çıngıraklar (Harutyunyan-2001)

resim 12 :Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nn hazinesine ait yazan kapı halkası (Harutyunyan-2001)

resim 13 : Üzerinde 5 aqarqi 3 terusi yazan pitos (Salvini-2001)

resim 14-15 : Çivi yazılı mutfak eşyaları (Harutyunyan-2001)

resim 16 : Çivi yazılı taş boncuk (Dinçol-Kavaklı- 1980)

resim 17-18 : Çivi yazılı metal süs eşyaları (r: 17: Harutyunyan-2001 ; r: 18 : Dinçol-1995)

resim 19 : Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nın mührü yazan mühür baskısı (Abay-2001)

resim 20 : Üzerinde X evi'nin mührü yazan mühür baskısı (Abay-2001)

resim 21 : Üzerinde çivi yazısı ve adak sahnesi içeren mühür baskılı kil bulla (Abay-2001)

resim 22 a-d : Çivi yazılı kil bullalar (Salvini-2001)

resim 23 : Hazinepiri Kapısı : Kayaya oyulmuş dikdörtgen biçimli bir niş içindedir (Belli-Dinçol-1980)

resim 24 : Kanal Yazıtı : Edremit ilçe merkezindeki bir bahçede iri bir taş bloğa işlenmiştir (Harutyunyan-2001)

resim 25 : Karahan bazalt steli : Van Müzesindedir (Dinçol-Kavaklı-1978)

resim 26 : Kil Tablet : Yukarı Anzaf Kalesi'nden (Belli-Salvini-2003)

resim 27 : Ayanis Kalesi : II. Rusa Kapı Yazıtı (Salvini-2001)

3-TABLOLAR

Tablo 1 : Eski Yakındoğu'da konuşulan temel diller ve diğer dillerle olan coğrafik ve genetik ilişkileri : S : 18

Tablo 2-a : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki ek benzerlikleri S : 20

Tablo 2-b : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki zamirlerin benzerlikleri S : 21

Tablo 2-c : Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki kelime benzerlikleri S : 22

Tablo 3 : Kuzey Kafkas Dil Ailesi S : 23

Tablo 4 : Urartu Dili'ndeki konsonant ve sonantlar ile diğer ses değerleri S : 44

Tablo 5 a, b : Şahıs ve hal ekleri almış sık kullanılan bazı Urartuca kelimeler S : 58

Tablo 6 : Transitif fiillere ait çekim ekleri S : 66

Tablo 7 : Fiil çekim ekleri almış intranstif fiiller S : 70

Tablo 8 : İmperatifin negasyon (olumsuzluk) formları S : 73

10.3. HARİTA RESİM VE TABLOLARIN AÇIKLAMASI

1-HARİTALAR

Harita 1 : Urartu Krallığı'nın coğrafi yayılımı, yerleşim birimleri ve Çivi Yazılı Belgeler'in yoğun olarak bulunduğu Bölgeler

(Diakonoff-1981)

Harita 2 : M.Ö. I. Binyılda Çivi Yazısı ve diğer Yazı Türlerini Kullanım Haritası (Dinçol-2004)

2- RESİMLER

resim 1 : Urartu'nun bilinen ilk yazıtı Sardursburg/Madırburç (Salvini-1986)

resim 2 a,b,c : Van Kalesi -Tuşpa (Texier-1839)

resim 3 : Kelişin Steli (Salvini-1986)

resim 4 : Kevenli Yazıtı (Dinçol-Kavaklı 1978)

resim 5 : Van Müzesi'nde bulunan değişik formlardaki Urartu Yazıtları (Sevin 2003-b)

resim 6 : Palu Kaya Yazıtı (Köroğlu-Dinçol 1989)

resim 7 : Kef Kalesi'nden dekorasyonlu ve çivi yazılı taş blok (Salvini-1998)

resim 8 a,b,c : Tapınak inşaasını anlatan sütun kaideleri (Harutyunyan-2001)

resim 9 : Üzerinde Haldi'ye adanmış mızrak (*şuri*) yazan bronz eser (Salvini 2001)

resim 10 : Üzerinde Tanrı Haldi'ye adandığı yazan ok uçları (Harutyunyan-2001)

resim 11 :Üzerinde Argişti'nin hazinesine ait yazan çıngıraklar (Harutyunyan-2001)

resim 12 :Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nn hazinesine ait yazan kapı halkası (Harutyunyan-2001)

resim 13 : Üzerinde 5 aqarqi 3 terusi yazan pitos (Salvini-2001)

resim 14-15 : Çivi yazılı mutfak eşyaları (Harutyunyan-2001)

resim 16 : Çivi yazılı taş boncuk (Dinçol-Kavaklı- 1980)

resim 17-18 : Çivi yazılı metal süs eşyaları (r: 17: Harutyunyan-2001 ; r: 18 : Dinçol-1995)

resim 19 : Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nın mührü yazan mühür baskısı (Abay-2001)

resim 20 : Üzerinde X evi'nin mührü yazan mühür baskısı (Abay-2001)

resim 21 : Üzerinde çivi yazısı ve adak sahnesi içeren mühür baskılı kil bulla (Abay-2001)

resim 22 a-d : Çivi yazılı kil bullalar (Salvini-2001)

resim 23 : Hazinepiri Kapısı : Kayaya oyulmuş dikdörtgen biçimli bir niş içindedir (Belli-Dinçol-1980)

resim 24 : Kanal Yazıtı : Edremit ilçe merkezindeki bir bahçede iri bir taş bloğa işlenmiştir (Harutyunyan-2001)

resim 25 : Karahan bazalt steli : Van Müzesindedir (Dinçol-Kavaklı-1978)

resim 26 : Kil Tablet : Yukarı Anzaf Kalesi'nden (Belli-Salvini-2003)

resim 27 : Ayanis Kalesi : II. Rusa Kapı Yazıtı (Salvini-2001)

3-TABLOLAR

Tablo 1 : Eski Yakındoğu'da konuşulan temel diller ve diğer dillerle olan coğrafik ve genetik ilişkileri : S : 18

Tablo 2-a : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki ek benzerlikleri S : 20

Tablo 2-b : Hurri ve Urartu Dilleri'ndeki zamirlerin benzerlikleri S : 21

Tablo 2-c : Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki kelime benzerlikleri S : 22

Tablo 3 : Kuzey Kafkas Dil Ailesi S : 23

Tablo 4 : Urartu Dili'ndeki konsonant ve sonantlar ile diğer ses değerleri S : 44

Tablo 5 a, b : Şahıs ve hal ekleri almış sık kullanılan bazı Urartuca kelimeler S : 58

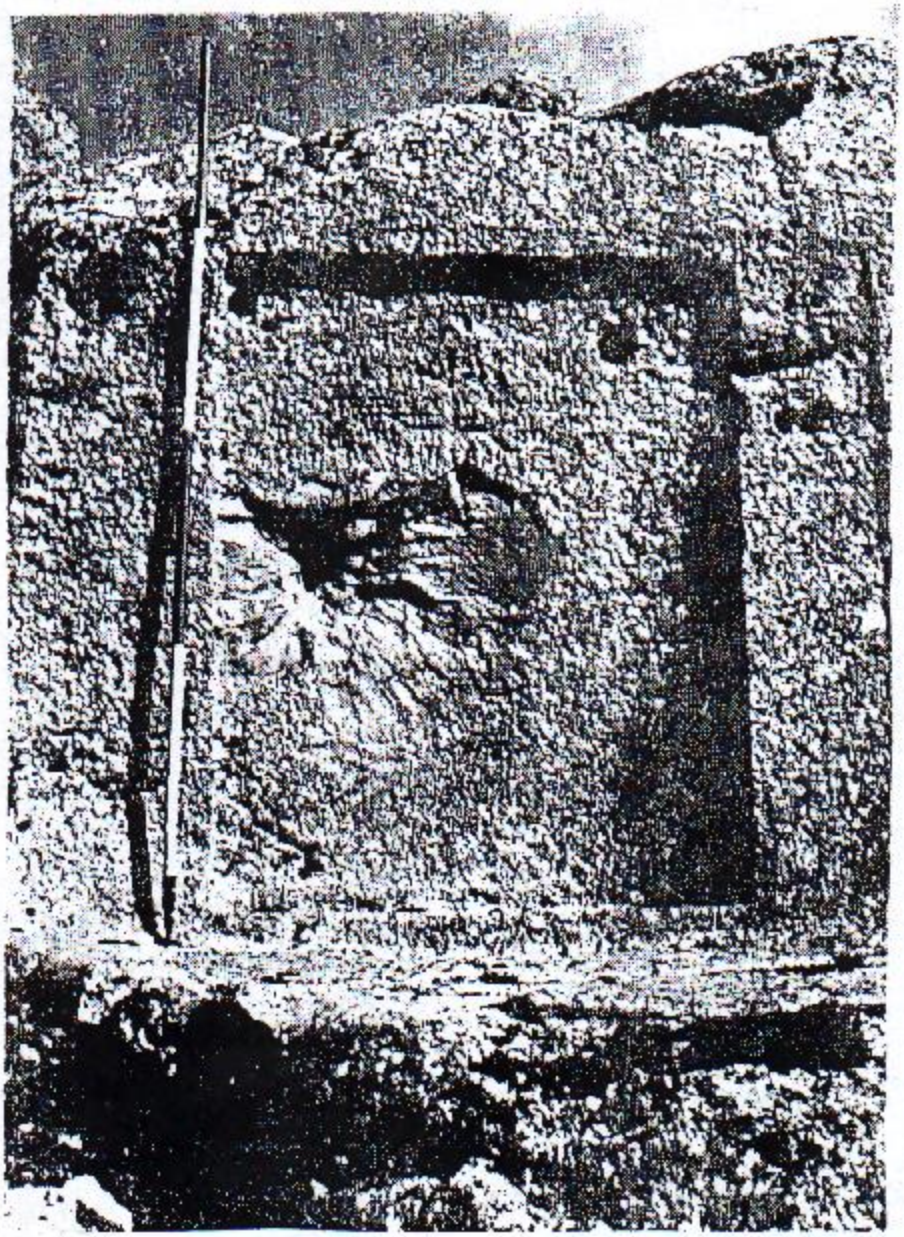
Tablo 6 : Transitif fiillere ait çekim ekleri S : 66

Tablo 7 : Fiil çekim ekleri almış intranstif fiiller S : 70

Tablo 8 : İmperatifin negasyon (olumsuzluk) formları S : 73

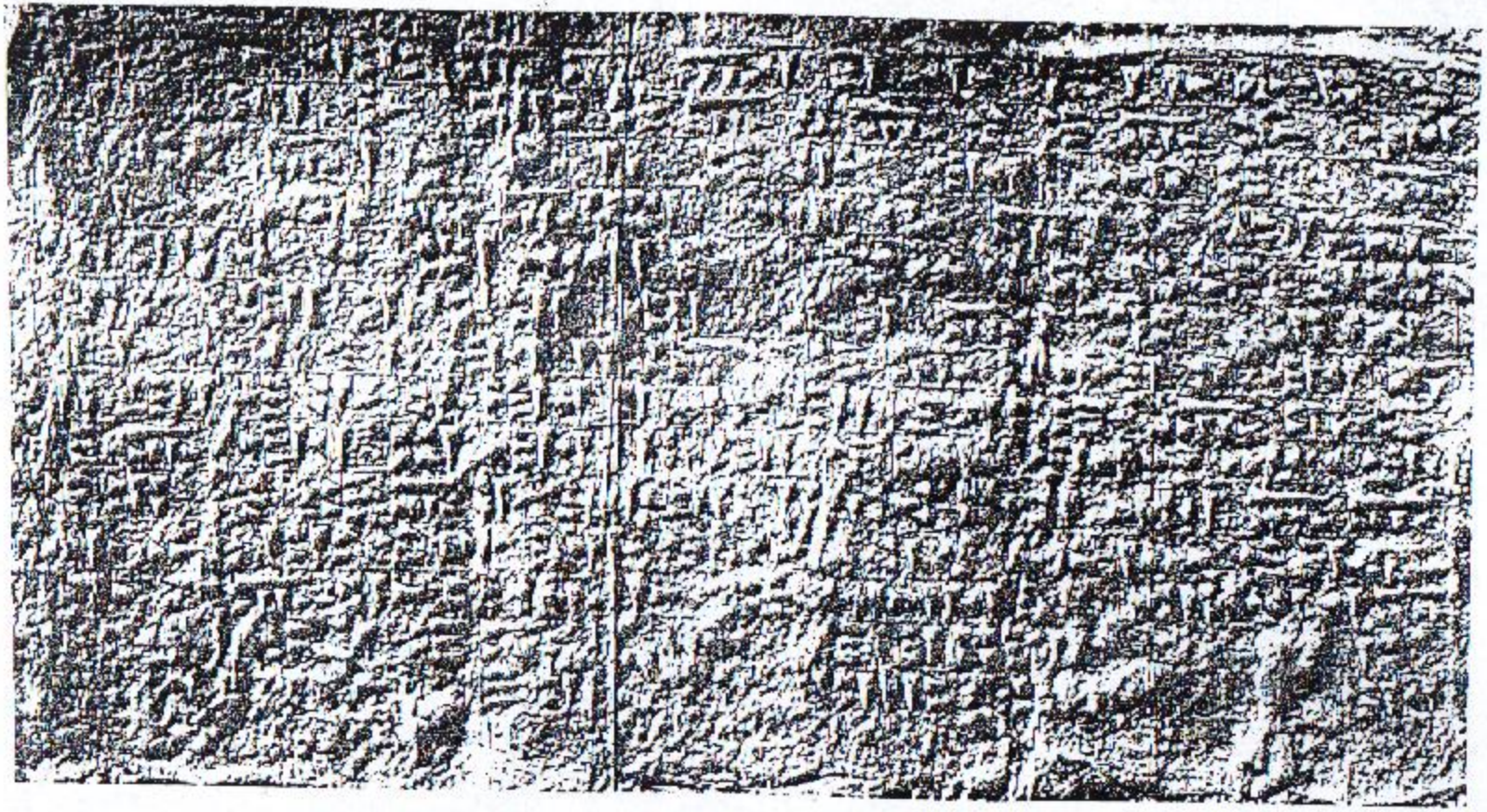
resim 1 : Urartu'nun bilinen ilk yazıtı Sardursburg/Madırburç (Salvini-1986)

resim 23 : Hazinepiri Kapısı :

Kayaya oyulmuş dikdörtgen biçimli bir nış içindedir

(Belli-Dinçol-1980)

resim 24 : Kanal Yazıtı : Edremit ilçe merkezindeki bir bahçede iri bir taş bloğa işlenmiştir (Harutyunyan-2001)

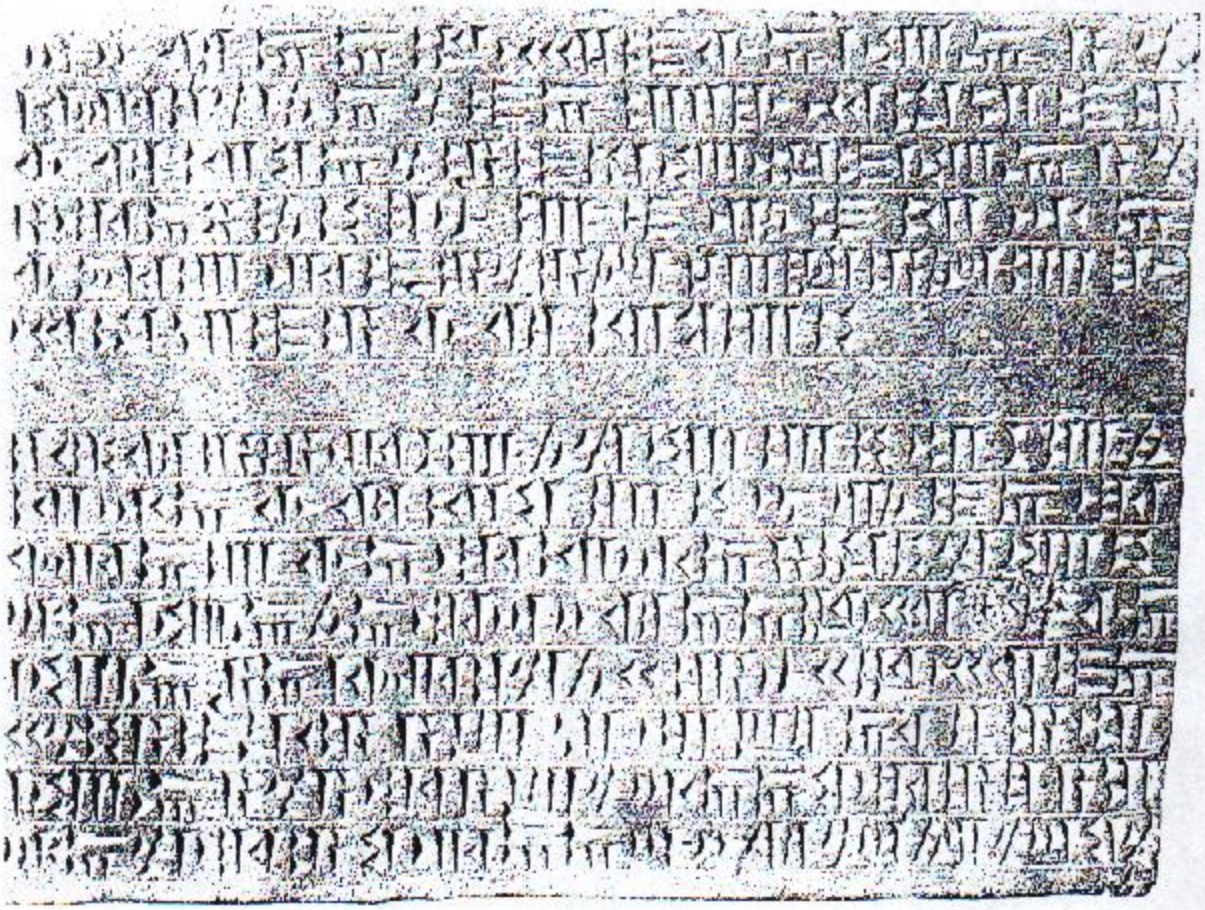

resim 25 . Karahan bazalt steli .
Van Müzesindedir (Dinçol-Kavaklı-1978)

Dip Kısım

resim 26 : Kil Tablet : Yukarı Anzaf Kalesi'nden (Belli-Salvini-2003)

resim 27 : Ayanis Kalesi'nde II. Rusa'nın Kapı Yazıtı (Salvını-2001)

resim 2-a : Van Kalesi'nin güneyden yapılmış yapılmış gravürü (Texier-1839)

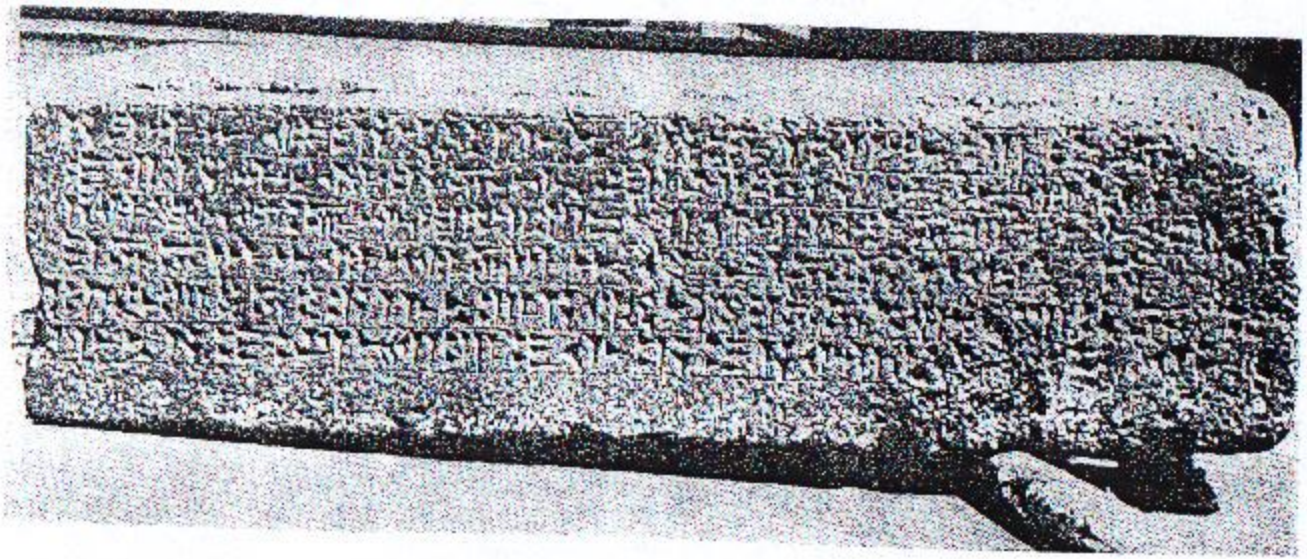
resim 2-b : Van Kalesi'nin kuzeybatıdan yapılmış gravürü (Texier-1839)

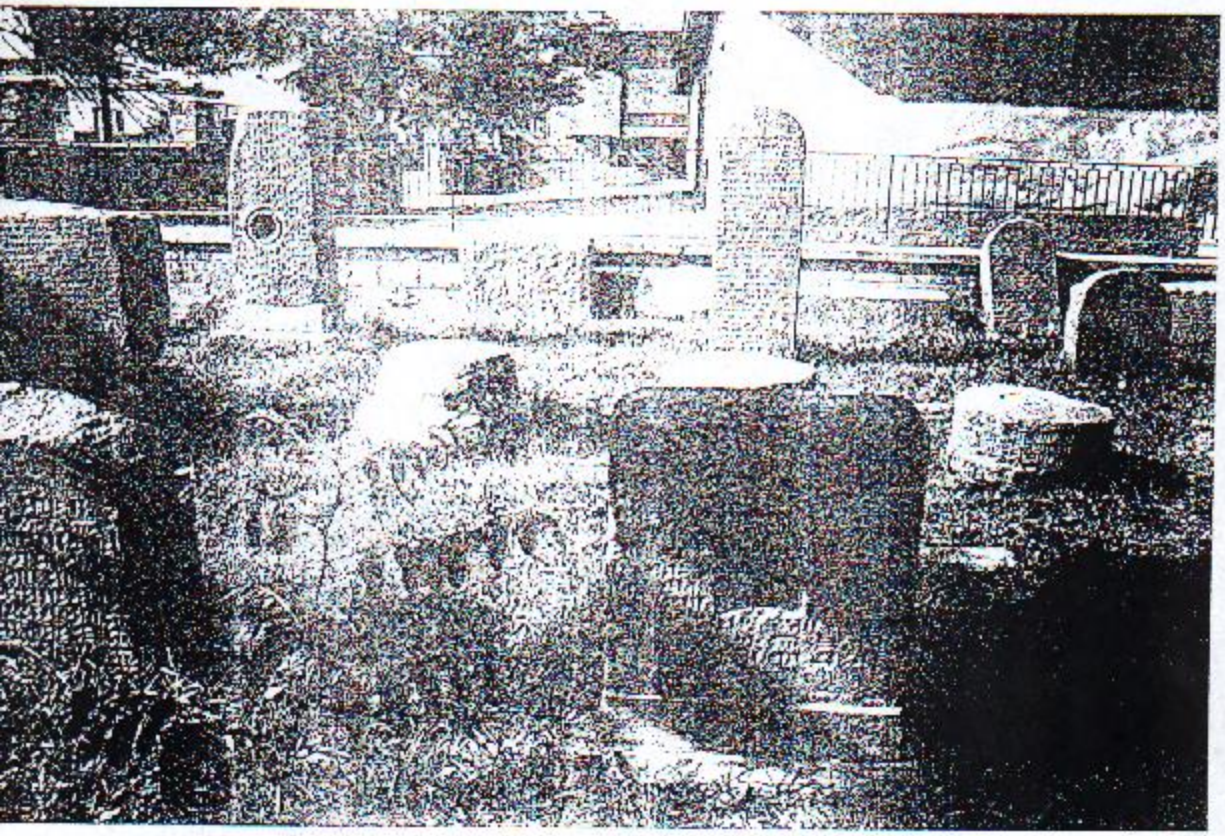
resim 2-c : Van Kalesi'nin güneydoğudan yapılmış gravürü (Texier-1839)

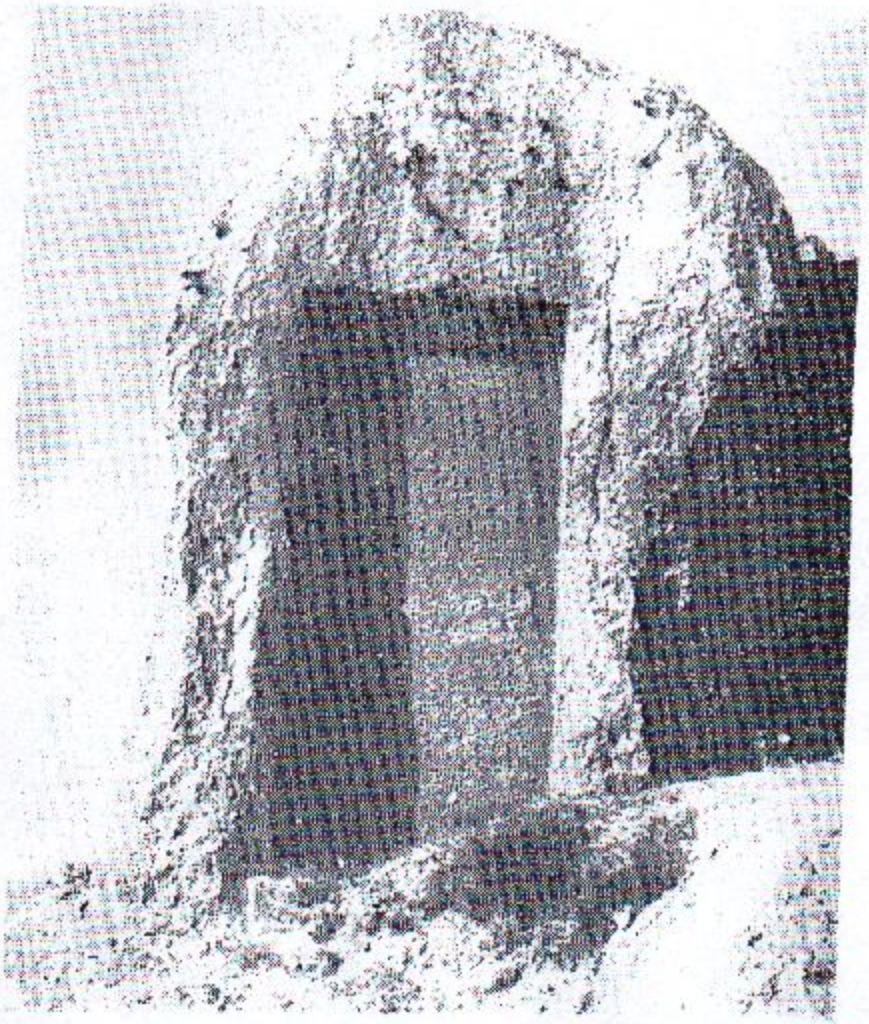
resım 3 : Kelişın Steli (Salvini-1986)

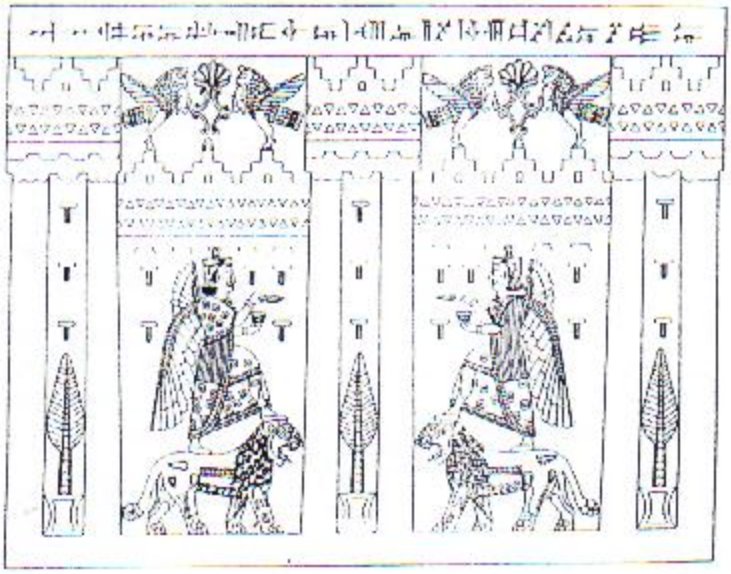
resim 4 : Kevenli Yazıtı (Dinçol-Kavaklı 1978)

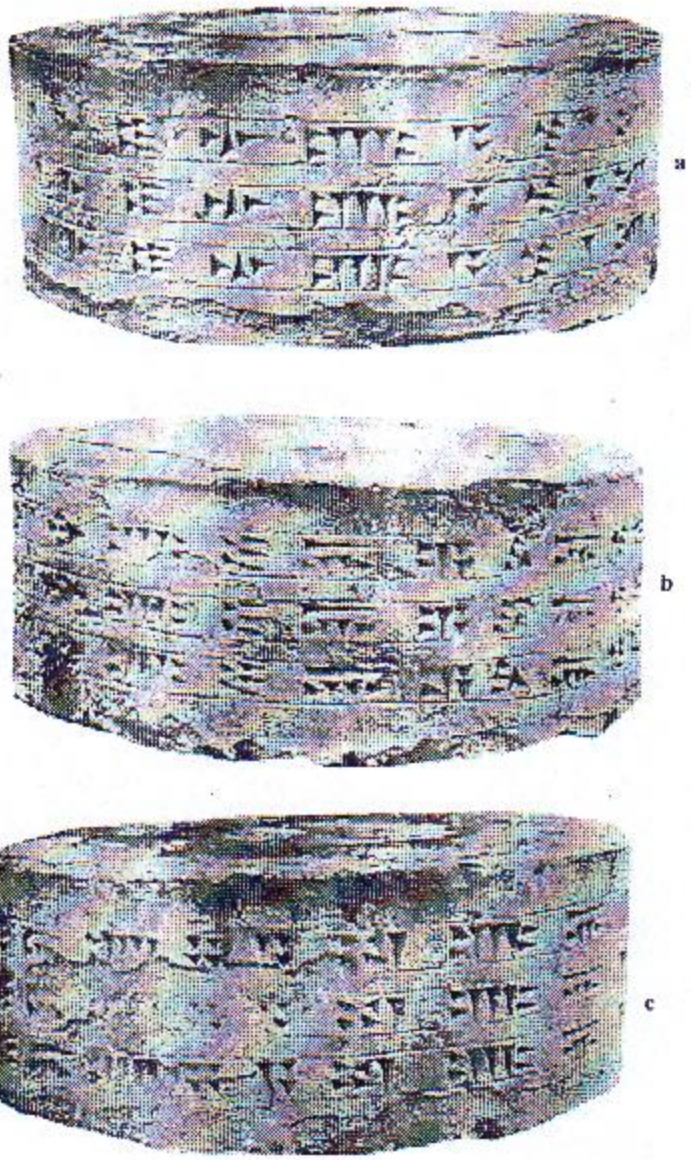
resim 5 : Van Müzesi'nde bulunan değişik formlardaki Urartu Yazıtları (Sevin 2003-b)

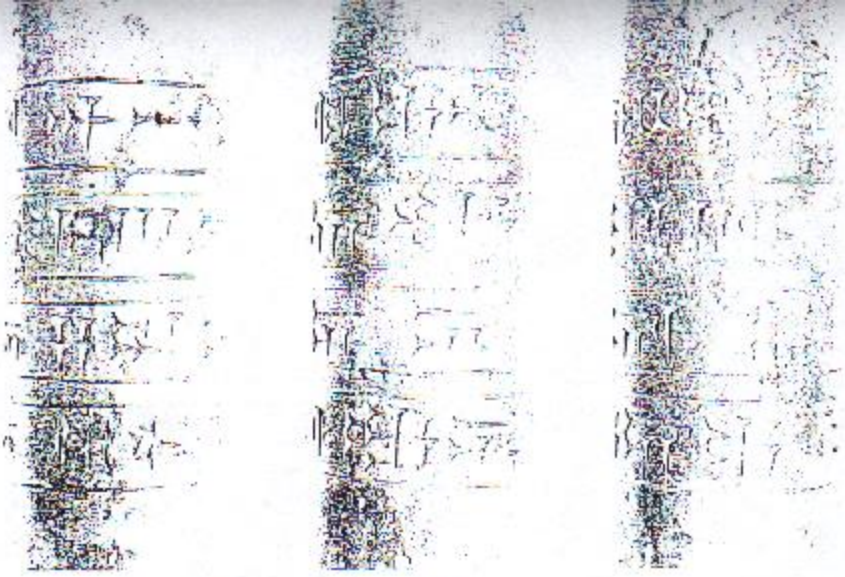
resim 6 : Palu Kaya Yazıtı (Köroğlu-Dinçol 1989)

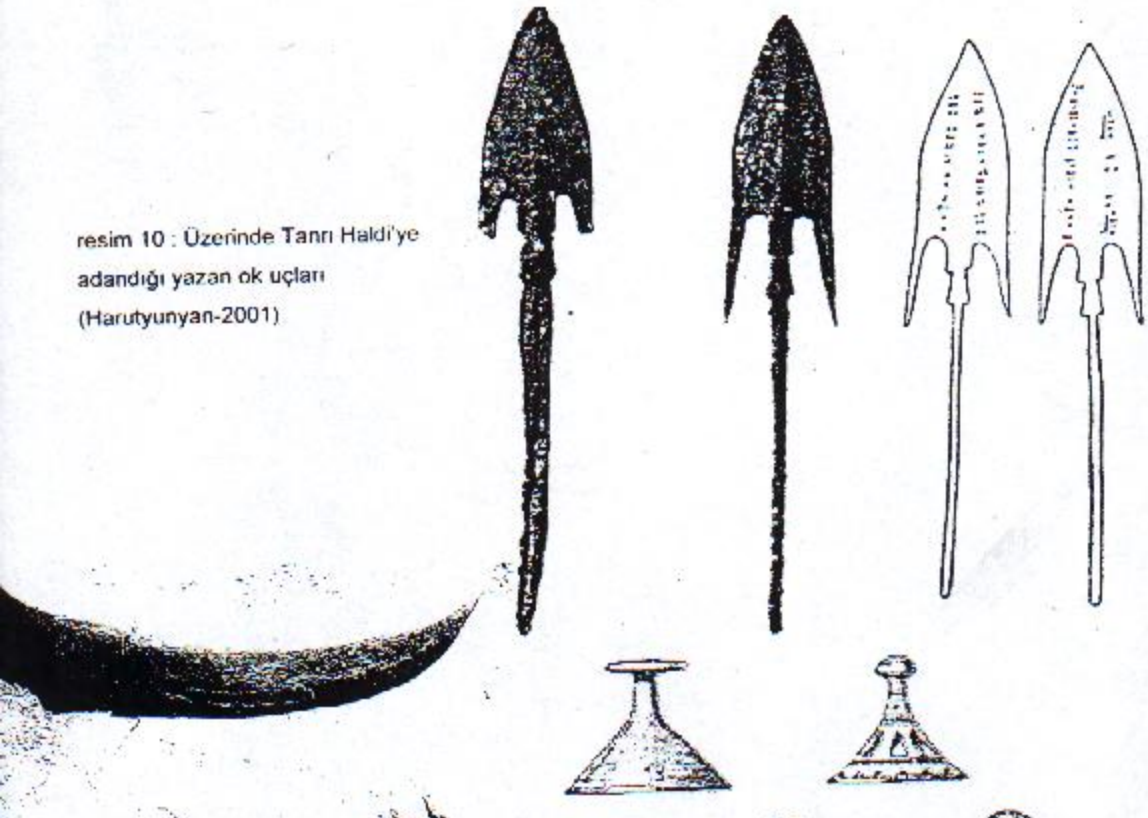
resim 7 : Kef Kalesi'nden dekorasyonlu ve çivi yazılı taş blok (Salvini-1998)

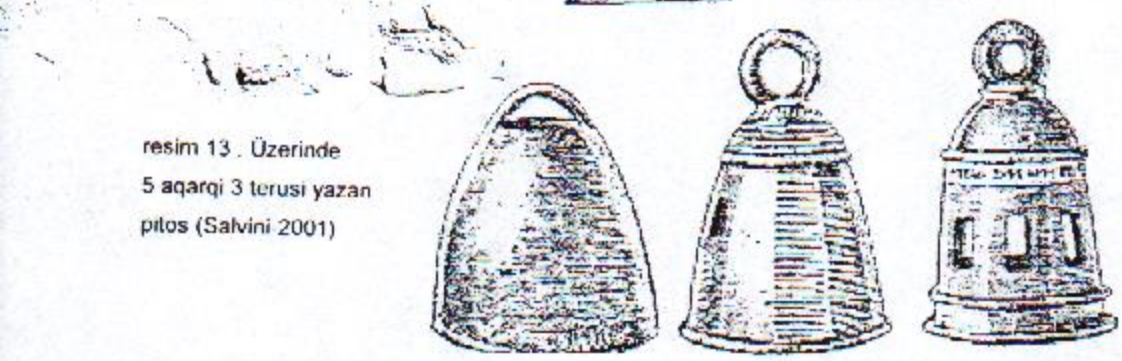
resim 8 a,b,c : Tapınak inşaasını anlatan sütun kaideleri (Harutyunyan-2001)

9 . Üzerinde Haldi'ye
mış mızrak (*şuri*) yazan
eser (Salvini 2001)

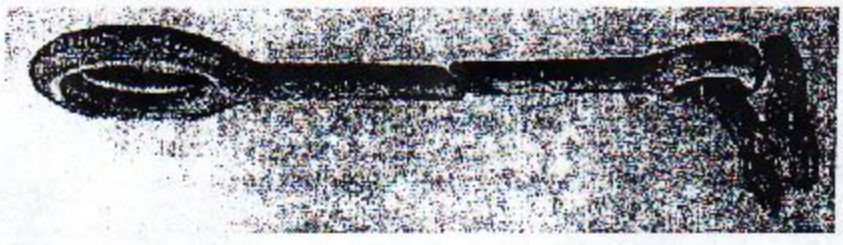

resim 10 : Üzerinde Tanrı Haldi'ye
adandığı yazan ok uçları
(Harutyunyan-2001)

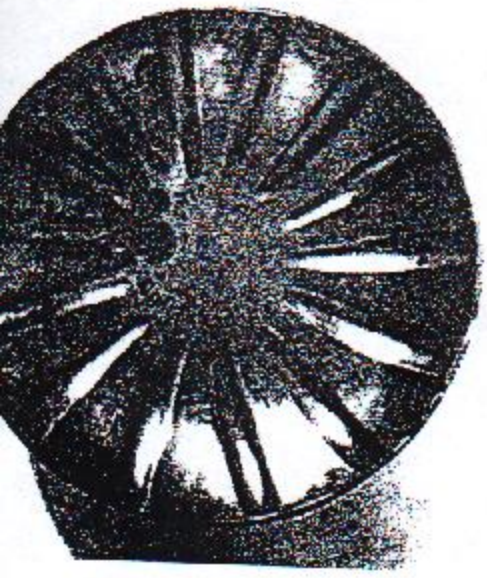

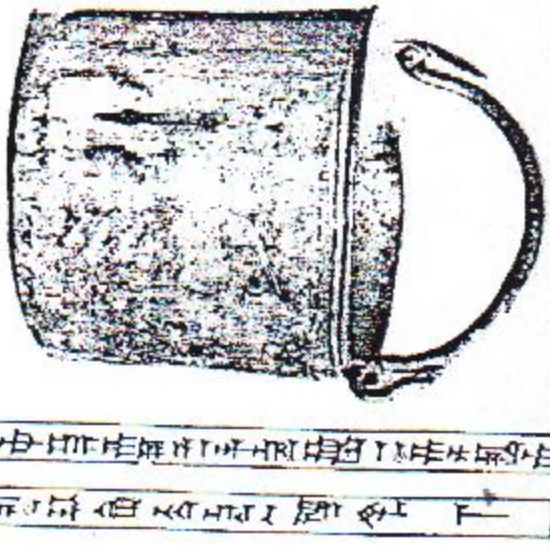
resim 13 . Üzerinde
5 aqarqi 3 terusi yazan
pitos (Salvini 2001)

resim 11 .Üzerinde Argişti'nin hazinesine ait yazan çıngıraklar (Harutyunyan-2001)

resim 12 :Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nın hazinesine ait yazan kapı halkası (Harutyunyan-2001)

resim 14, 15 : Çivi yazılı mutfak eşyaları (Harutyunyan-2001)

resim 16 : Çivi yazılı taş boncuk (Dinçol-Kavaklı- 1980)

17

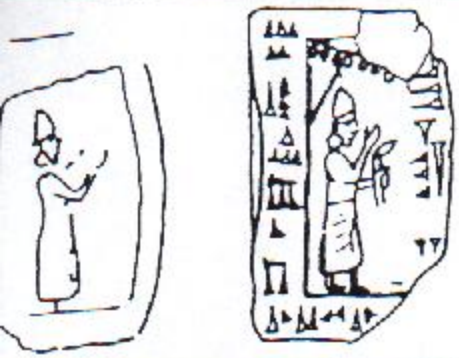

18

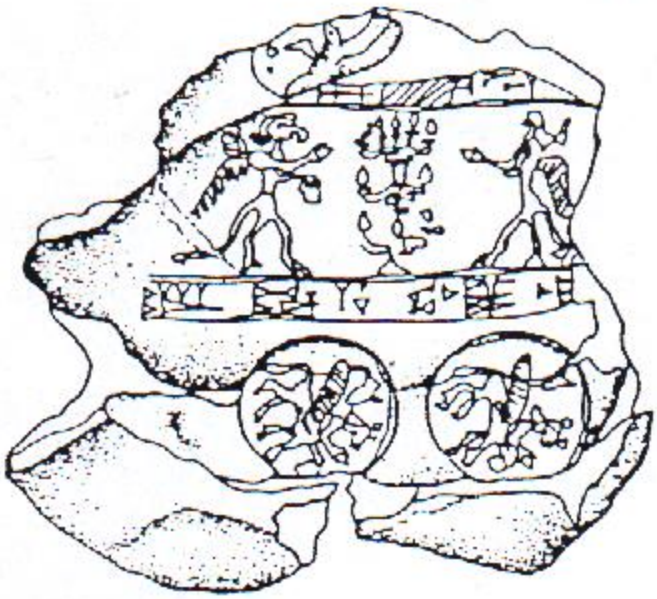
resim 17-18 : Çivi yazılı metal süs eşyaları (r: 17: Harutyunyan-2001 ; r: 18 : Dinçol-1995)

19 . Üzerinde Arğişti oğlu Rusa'nın mührü
mühür baskısı (Abay-2001)

resim 20 . Üzerinde X evi'nin mührü
yazan mühür baskısı (Abay-2001)

resim 21 : Üzerinde çivi yazısı ve adak sahnesi içeren mühür baskılı kil bulla (Abay-2001)

a

b

c

d

resim 22 a-d : Çivi yazılı kil bullalar (Salvini 2001)